

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

UTANFÖRSKAPANDET

En diskursanalys av begreppet utanförskap

SW2227, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 30hp

Avancerad nivå

2009-01-05

Författare: Tobias Davidsson

Handledare: Ingrid Sahlin

ABSTRACT

Title Utanförskapandet – A Discourse Analysis of the Term Utanförskap
Author Tobias Davidsson
Key Words Benefit dependency, immigration, criminality, social exclusion, underclass
E-mail tobias.davidsson@gmail.com

In this essay my aim is to examine how the term *utanförskap* is constructed and defined as a social problem in the public arena of the Swedish Parliament. The term *utanförskap* was widely used in the election-campaign prior to the Swedish Parliament election in the year 2006. The term, mainly articulated by the Right-wing Alliance, was used to describe individuals and groups that were depicted as being outside the Swedish society. In the political debate, work and benefit dependency were constructed as binary opposites, with the latter describing the individuals in *utanförskap*. Translated to English the term *utanförskap* would be something like "the state of being outside" or "outsidership". The questions I intend to answer in the essay are:

- How does the discourse about *utanförskap* relate to other similar terms and discourses?
- How is *utanförskap* constructed as a social problem in the debate within the Swedish Parliament?
- What meanings are *utanförskap* given in the debate within the Swedish Parliament?

I have analyzed the public political debate in the Swedish parliament between 1990 and 2008 and used discourse theory and critical discourse analysis to do so. Moreover, I have used theories about the construction of social problems to analyze how *utanförskap* has been constructed and defined as a social problem.

I have found that *utanförskap* was constructed as a social problem through classic problem-defining rhetoric. *Utanförskap* was constructed as the consequence of the policies of the traditional welfare state that, according to the debate, led people to abuse the welfare programs and therefore ended up in passivity and benefit dependency. In addition, the cultural differences between native Swedes and immigrants were constructed as a cause to the expanded *utanförskap*. Violence and criminality were constructed as the consequences of *utanförskap*.

The conclusion that I draw from the material is that the term *utanförskap* is related to the terms underclass and social exclusion that have been used in social policies in respectively the US and the Great Britain. The slogan "from welfare into work" can be found in the articulation of all three of these terms. *Utanförskap* has been constructed as a defined space which contains people that have been defined as culturally different from a majority that holds jobs. In contrary to the people in *utanförskap*, the majority is never constructed as problematic in any way. Moreover, *utanförskap* is constructed as an object, never as a process, which has led to the definition that being in *utanförskap* is a real and permanent position.

FÖRORD

Lejonparten av uppsatsen skrevs på Campus Linné i Annedal under hösten och vintern år 2008. Jag arbetade halvtid parallellt med skrivandet och försökte utarbeta ett schema där jag kunde sitta heldagar och skriva. Jag upptäckte själv, samt blev påmind av vänner och bekanta, att min fritid tog rätt mycket stryk under processen. När jag träffade vänner gled jag lätt in på mitt uppsatsämne och på så sätt kändes det som att uppsatsen arbetade med mig lika mycket som att jag arbetade med den. Under skrivandets gång såg jag begreppet utanförskap överallt och jag fick lov att sätta på mig skyggglappar för att inte sköljas över av intryck. Bland annat nämndes ordet i princip i varje recension jag läste av Tomas Alfredssons film *Låt den rätte komma in* som hade premiär i mitten av oktober, och när till och med en vampyr i vissa av de texterna beskrevs befinna sig i ”utanförskap” visste jag inte om jag skulle skratta eller gråta. Arbetet med uppsatsen har över lag varit inspirerande och uppgivet; kaffespeedat och arbetsamt; fruktsamt och fruktöst; präglad av iögonfallande upptäckter och trötta gäspningar – men aldrig likgiltigt.

Det äger sin riktighet att här även tacka de som hjälpt mig i skrivandet. Först och främst vill jag tacka min handledare Ingrid Sahlin, som varit ovärderlig i sin ambition att guida och hjälpa mig i uppsatsarbetet. Därtill vill jag tacka Magnus Dahlstedt, statsvetare vid Linköpings universitet, som hade vänligheten att maila mig manuset till sin kommande bok när jag bad honom om råd och Ulrika Levander för användbara kommentarer. Jag vill även rikta ett tack till min kurskamrat Albin Lindblad som stundtals fungerat som inspiratör, men – ännu viktigare – bistått med sitt skämtsamma lynne när det som allra mest behövts. Slutligen vill jag tacka vänner och familj för att de inte övergivit mig när jag isolerat mig på biblioteket eller inte slutat prata om ”utanförskap” när jag väl träffat dem.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING.....	1
Bakgrund	1
Syfte och frågeställningar	3
Tidigare forskning	4
Disposition	5
2. METODOLOGI OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	7
Socialkonstruktivism	7
Konstruktionen av sociala problem	8
Diskursanalys	10
Diskursteori	11
Kritisk diskursanalys	15
En syntetisering av de valda teorierna	18
Centrala analysredskap	19
3. METOD OCH EMPIRI.....	20
Urval	20
Empiriskt material	21
Analys	23
Giltighet och generaliserbarhet	24
Etiska överväganden	24
Metoddiskussion	25
4. NÄRALIGGANDE BEGREPP	26
Marginalitet och marginalisering	26
Underklass och fattigkultur	27
Social exclusion	29
Sammanfattande diskussion	32
5. KONTEXTUALISERING AV DISKURSEN OM UTANFÖRSKAP.....	34
Utanförskap i massmedia	34
Utanförskapets karta	35
Utanförskapet i realpolitiken	35
Kritik av begreppet utanförskap	37
En diskursiv förhistoria	39

6. DISKURSEN OM UTANFÖRSKAP	42
Bidragsberoende och utanförskap	42
Invandrare och utanförskap	48
Kriminalitet och utanförskap	53
7. KONSTRUKTIONEN AV UTANFÖRSKAP SOM SOCIALT PROBLEM	59
8. SLUTSATSER OCH DISKUSSION	68
Sammanfattning och slutsatser	68
Slutdiskussion	69
9. KÄLLFÖRTECKNING	72

1. INLEDNING

I en riksdagsdebatt torsdagen den 15 februari 2007 sade kristdemokraten Désirée Pethreus Engström från talarstolen i kammaren:

Alliansen fick ett tydligt mandat för att bryta utanförskap. Det utanförskapet hade skapats under den socialdemokratiska regeringens tid. Vi lovade att satsa på dem som står långt från arbetsmarknaden – de som under den socialdemokratiska politiken tvingats till förtidspension fastän de ville ha jobb, invandrare som under många år gått arbetslösa, personer med funktionshinder som inte hittar något anpassat arbete men som inget hellre vill än att få det. Det var dessa människor vi ville göra skillnad för. (Protokoll 2006/07:61)

Begreppet utanförskap har på förhållandevis kort tid fått en enorm genomslagskraft i den svenska politiska debatten. Därtill har det blivit ett begrepp som smugit sig in lite varstans i mediala sammanhang, akademiska kontexter samt i vardagligt tal. Jag reagerade själv inte på detta förrän jag hösten 2007 läste en kurs på masterprogrammet kallad ”Teoretiska perspektiv på exkludering och kontroll”. Begreppet som sådant fanns inte i något av kursmaterialet, men användes ändå frekvent av vissa kursdeltagare under seminarierna, och jag började långsamt fundera på vad det egentligen betydde. Det är också möjligt att jag själv använde det utan att direkt reflektera över det. ”Utanförskap” lät förvisso bekant och adekvat i sammanhanget, men jag kunde ändå inte riktigt placera det teoretiskt, varför det gjorde mig en smula förvirrad. Då jag länge intresserat mig för både social exkludering som fenomen och arbetsmarknadsfrågor insåg jag snart att begreppet utanförskap i den politiska debatten förhållandevis ofta använts just för att beskriva den skara av individer som inte har arbete. Detta gjorde att jag rent instinktivt började haja till så fort begreppet användes och jag funderade än mer på vad det egentligen betydde och hur länge det hade använts i debatten på det viset. Jag läste parallellt med den nämnda kursen en kurs om ungdomskultur som hade sin teoretiska grund djupt placerad inom socialkonstruktivismen och som dessutom laborerade en del med diskurser. Därefter läste jag en genuskurs på avancerad nivå där dessa perspektiv fördjupades ytterligare. Jag bar hela tiden med mig min undran över att det här begreppet ”utanförskap” kunnat få en så stark och självklar status inom den politiska debatten och jag började, egentligen utan något direkt mål, försöka placera begreppet diskursivt. Sedan tidigare hade jag tänkt skriva min masteruppsats om någon fråga kopplad till arbetslöshet och jag insåg att jag kunde slå ihop alla dessa tankar till ett uppsatsämne. Jag ville sätta detta begrepp under lupp, bryta ned det i dess beståndsdelar och se vad som återstod. Jag ville se i vilka sammanhang begreppet användes, vilka som innefattades i ”utanförskapet” och hur dessa individer benämndes och det är alltså syftet med denna studie.

Bakgrund

Inför riksdagsvalet år 2006 präglades en stor del av den svenska politiska debatten av begreppet ”utanförskap”. Det då tvååriga samarbetet ”Allians för Sverige”, bestående av de fyra borgerliga partierna Moderata samlingspartiet, Folkpartiet liberalerna, Kristdemokraterna och Centerpartiet, antydde till och med, som det inledande citatet visar, att de fick mandat att leda landet på grund av att de lovade att bryta ”utanförskapet”. I det gemensamma valmanifestet *Fler i arbete - mer att dela på* (2006) nämndes ”utanförskap” vid ett flertal tillfällen. Under rubriken ”Bryt utanförskapet” skrev den borgerliga alliansen:

Över en miljon människor står utanför arbetsmarknaden. Trots högkonjunktur råder det massarbetslöshet i Sverige. Inte i någon högkonjunktur i modern tid har så många människor stått utanför som idag. För unga människor är situationen särskilt problematisk, ekonomiskt, socialt och hälsomässigt. Deras utanförskap riskerar, inte minst eftersom det sker en uppgång bland förtidspensionärerna, att leda till ett livslångt utanförskap.

Den utmaning utanförskapet innebär förstärks av den demografiska utvecklingen. De närmaste decennierna kommer antalet äldre att öka medan antalet i yrkesaktiv ålder inte blir fler. Att fler lever längre och får vara friska allt längre är en stor vinst för samhället. Många kan nu leva ett rikt liv på ålderns höst och förverkliga livsdrömmar som var otänkbara för några decennier sedan. Men allt fler äldre kommer att betyda att varje person i arbetsför ålder måste försörja allt fler. Samtidigt kan efterfrågan på vård och omsorg komma att öka. (Allians för Sverige 2006 s. 6)

Folkpartiet presenterade år 2004 en rapport som de kallade för *Utanförskapets karta*. Denna skulle belysa omfattningen av det ”utanförskap” som de menade bredde ut sig i Sverige. De har sedan fortsatt ge ut *Utanförskapets karta* med tvåårsintervaller. Därutöver publicerade Folkpartiet år 2005 ett ”integrationsprogram” som de döpte till *Bryt utanförskapet*. Här presenterades ett ”25-punktsprogram för att bryta utanförskapet”. Under rubriken ”Sverige ett delat land” står:

Begreppet utanförskap kan definieras på många olika sätt. I detta sammanhang ska vi använda begreppet för att definiera en situation i vilken individer eller grupper av individer står utanför en rad centrala samhällsarenor: arbetsmarknad, föreningsliv, politiska organisationer, kulturliv, idédebatt osv. Dessa olika arenor bildar kärnan i de maktrelationer som formar samhällslivet i stort och ger tillträde till såväl resurser som möjligheter. Utanförskap är därför synonymt med maktlöshet. Integration är utanförskapets motsats och beskriver en situation där individer och grupper har tillgång till samhällslivets centrala arenor och är delaktiga i det sociala samspelet som formar samhällslivet och dess utveckling. (Folkpartiet 2005 s. 12)

Socialdemokraterna, som år 2006 regerat Sverige i tolv år, pekades av den borgerliga alliansen ut som ansvariga för att detta ”utanförskap” tillåtit växa sig så stort. Alliansen underströk regeringens misslyckande ytterligare genom att påpeka att det dessutom skett i en ekonomisk högkonjunktur. Den anklagade Socialdemokraterna för att ha svikit sina ideal som arbetarparti och att ha gått ifrån arbetslinjen, som betonade full sysselsättning och rätten till arbete, till en bidraglinje som höll människor kvar i vad alliansen kallade ”bidragsberoende”. Moderaterna – som för övrigt lanserade sig som ”Nya Moderaterna” inför valet – hävdade att de skulle återuppväcka arbetslinjen och beskrev sig själva som arbetarparti. I debatten hävdade de borgerliga partierna att mellan en och en och en halv miljon människor befann sig i ”utanförskap” och gång på gång uttryckte de att en av deras politiska huvudpunkter var att ”bryta utanförskapet”. Detta gav både Moderaterna och Folkpartiet också uttryck för i en rad motioner som lades fram mellan 2004 och 2006.

Den borgerliga alliansen vann riksdagsvalet och strax efter att den bildat regering genomförde alliansen en rad arbetsmarknadspolitiska reformer som presenterades som ett led i att ”bryta utanförskapet”. Moderaterna lanserade i november år 2007 ett handlingsprogram döpt till *Vår tids arbetarparti* och hade tidigare samma år dessutom tillsatt en arbetsgrupp för att utveckla partiets politik mot ”utanförskap och segregation”. Folkpartiet presenterade en *Utanförskapets karta* för år 2006 och en för år 2008. Begreppet fortsatte således att användas i den politiska debatten och i dag verkar det som om ”utanförskap” satt sig i den svenska politiska debatten som ett begrepp för att beskriva vissa sidor av det svenska samhället. Därutöver

används det idag inte sällan med en påtaglig självklarhet i media och i talspråk. Så även om viss kritik började uttalas från olika håll under år 2008 mot hur den borgerliga alliansen valt att statistikföra ”utanförskapet” tycks begreppet ändå ha fixerats i det svenska språket. En utförligare kontextualisering av hur begreppet ”utanförskap” använts i den politiska debatten redovisas i kapitel 5.

Inom det sociala arbetet är det av största vikt att nå en ökad förståelse för hur kategorier av identiteter – individuella som kollektiva – ständigt konstrueras och omformuleras diskursivt. Om man kan nå en insikt om hur dessa processer ser ut och går till kan man också få bättre verktyg för stöd- och förändringsarbete. Ian Hacking har skrivit om hur kategorier av människor förändrar dessas beteenden och självbilder, inte minst om de börjat användas i institutionella sammanhang. Hacking visar hur ”interaktiva kategorier” växelverkar med dem som kategoriseras genom att få dessa att utveckla känslor och beteenden till följd av hur de kategoriserats (Hacking 2000 s. 141f). Kategorier bär på ett normativt innehåll som kommunicerar hur man bör vara och hur man bör agera. I varje kategorisering konstrueras en viss människotyp, knuten till särskilda karaktäristika, samtidigt som andra typer av karaktäristika exkluderas ur samma kategori (Börjesson, Palmblad & Wahl 2005 s. 136f). Detta förfarelsätt leder till att avvikelse *skapas*, snarare än att den är något som finns där rent objektivt. Avvikelse skapas alltid genom att sociala grupper upprättar regler och det är först när någon överträder dessa som en avvikare definieras. Det är med andra ord inte handlingen eller personen i sig som är avvikande, utan det är först i relation till de regler och normer som finns som avvikelse urskiljs (Becker 1973/2006 s. 22). Att bli kategoriserad som ”utanför”, som någon som inte passar in i normen eller majoriteten, är i sin tur stigmatiserande i sig. Erving Goffman skriver:

Rent definitionsmässigt tror vi förstås att den person som är behäftad med ett stigma inte är fullt mänsklig. Utifrån denna förutsättning vidtar vi diskriminerande åtgärder av de mest skilda slag, varigenom vi på ett effektivt sätt, men ofta oavsiktligt, i hög grad reducerar vederbörandes livsmöjligheter. Vi bygger upp en stigma-teori, en ideologi för att förklara hans underlägsenhet och övertyga oss själva och andra om den fara han representerar, varvid vi stundom rationaliserar en motvilja som är baserad på andra skillnader, exempelvis sociala klasskillnader. (Goffman 1963/1972 s. 14)

Genom att förstå och bli medveten om de processer varigenom ett socialt problem och kategoriseringar konstrueras ökar möjligheten att motverka en i många fall stigmatiserande begreppsapparat som kan försvåra eller hindra människors integrering. Det är en stor del av Sveriges befolkning som räknas in i vad som kallas utanförskap och det är ingen oskyldig retorik att beteckna arbetslösa och förtidspensionärer som ”utanför” samhället.

Syfte och frågeställningar

Mitt syfte är att skärskåda och diskursivt placera begreppet utanförskap, så som det förekommer i den riksdagspolitiska debatten, och därmed ifrågasätta den självklarhet med vilken det används. Därtill vill jag undersöka de konnotationer som begreppet laddas med och diskutera hur det kan tänkas påverka dem som sägs befinna sig i ”utanförskap”. I studien vill jag vidare uppmärksamma hur ”utanförskap” konstruerats som ett socialt problem och spåra de antaganden och föreställningar som denna problemdiskurs vilar på. Jag skall ta min utgångspunkt i den diskurs om utanförskap som i första hand återfinns i den riksdagspolitiska debatten. Vad jag i diskursanalytisk och socialkonstruktivistisk anda föresatt mig att visa är hur denna diskurs utgör ett bestämt sätt att tala om arbetslösa så att de därmed konstrueras som ståendes

utanför samhället. Uppsatsens huvudsakliga syfte är alltså att analysera diskursen om utanförskap i den svenska riksdagspolitiska debatten. Det skall uppnås genom att besvara följande frågeställningar:

- Hur är begreppet utanförskap relaterat till andra näraliggande begrepp?
- Hur har ”utanförskap” konstruerats som ett socialt problem i den svenska riksdagspolitiska debatten?
- Vilka betydelser laddas ”utanförskap” med i denna debatt?

Tidigare forskning

Begreppet utanförskap har inte varit aktuellt särskilt länge, varför det saknas omfattande tidigare forskning, i alla fall utifrån en diskursanalytisk läsning. Därför är en diskursanalys av begreppet utanförskap så vitt jag kan se det ett relativt nytt forskningsobjekt. Den kritiska granskning av begreppet utanförskap jag funnit är i första hand en kritik av dess operationalisering som dock inte närmare ifrågasätter hur ”utanförskap” konstruerats. I två svenska avhandlingar (Edgren-Schori 2000; Rönnelid 2004) nämns visserligen ”utanförskap” fortlöpande, men utan att definieras eller problematiseras. Snarare används det där snarare som en synonym till andra näraliggande begrepp. I Ove Sernhedes *Alienation is My Nation* (2002), där författaren följer ungdomar i Göteborgsförorten Hammarkullen, förekommer ”utanförskap” redan i undertiteln. Sernhede hävdar att ett nytt, i regel rumsligt och etniskt, uppdelat klassamhälle vuxit fram i Sverige och kopplar detta till de ”omstruktureringsprocesser och den avindustrialisering som den europeiska ekonomin nu går igenom” (Sernhede 2002 s. 29). Han söker över huvud taget förklaringar i samhällsekonomiska förändringar som en orsak till ett ökat ”utanförskap”, och skriver:

Långtidsarbetslöshet och svårigheter för olika grupper att överhuvud ta sig in på arbetsmarknaden har lett till nya former av utanförskap. De mest utsatta grupperna befinner sig inte längre på den lägsta pinnen av samhällsstegen, de har förpassats till en plats vid sidan om själva stegen. (ibid. s. 33)

Min ingång till begreppet skiljer sig från ovan nämnda författare i det att jag inte betraktar ”utanförskap” som något som finns i verkligheten ”där ute”, utan snarare som ett begrepp som är i ständig konstruktion. Det är begreppet i sig och hur det har använts och fått sin mening, snarare än att, eller om, det finns något sådant som ett verkligt ”utanförskap”, som är av intresse i denna studie. Begreppet är i de nämnda böckerna en benämning av ett objektivet och samtida samhällsfenomen och det är hur det har kommit att betraktas så, samt vad som ryms i begreppet, jag här vill kasta ljus på.

”Utanförskap” nämns också i *Socialvetenskaplig Tidsskrift* (2008) i temanumret om ”diskriminering och exkludering”. Gästredaktörerna Ingrid Sahlin och Nora Machado gör där en kortare definition av begreppet och kopplar det till termen *social exclusion* (Sahlin & Machado 2008 s. 177). Dessutom skriver kriminologen Magnus Hörnqvist (2008) om hur den omdefinierade arbetslinjen och aktiveringspolitiken fungerat som ett disciplinredskap, men inte heller han problematiserar närmare begreppet utanförskap. Jag sökte dessutom, genom Göteborgs universitetsbiblioteks hemsida, på databaser¹ och i Google Scholar efter uppsatser

¹ Arblin, Sociological Abstracts och Social Services Abstracts

eller forskningsprojekt som liknade den jag själv skulle skriva för att få en bild av forskningsläget. Jag använde nyckelordet ”utanförskap” i mina sökningar, men hittade inga artiklar som liknade vad jag hade som ambition att studera. Att begreppet som jag gör en diskursanalys av är svenskt gjorde mig självklart begränsad i min sökning. Jag mailade Magnus Dahlstedt, forskarassistent inom statsvetenskap på Linköpings universitet, som skrivit en del om ”utanförskap”, dock utan att genomföra en strikt diskursanalys av begreppet i sig. I mailet beskrev jag vad min studie skulle handla om och jag frågade Dahlstedt om han kände till några forskningsprojekt som berörde samma problematik. Dahlstedt svarade snabbt och uttryckte att så inte var fallet, vilket förvånade honom något. Han gav tips på artiklar där andra begrepp har analyserats på liknande sätt och bifogade även ett manus till sin kommande bok. I det andra kapitlet i denna bok, *Aktiveringens politik*, redogör han för hur den borgerliga alliansen i debatten inför riksdagsvalet år 2006 definierade en konfliktlinje mellan arbete och ”utanförskap” och byggde sin retorik utifrån denna distinktion. Det kapitlet är den enda skrift jag hittat som påminner om den ambition jag har. Även om Dahlstedt inte gör en regelrätt diskursanalys av ”utanförskap”, visar han med hjälp av citat hur begreppet användes i den politiska debatten samt pekar ut vissa andra begrepp som kopplades till ”utanförskap”, däribland ”passivitet”. Dahlstedt nämner också kort, med hänvisning till den kritiske diskursanalytikern Norman Fairclough, att alliansen talade om ”bidragsberoende” och ”passivitet” utan att redogöra för de processer eller orsakssammanhang som lett till detta (Dahlstedt 2008 s. 49).

Det har, varken i historien eller idag, saknats beteckningar för individer som har påståtts stå ”utanför” eller i utkanten av samhället och en extensiv forskning har bedrivits utifrån olika angreppshåll och begreppsapparater. Begreppet utanförskap kan utifrån detta perspektiv sägas vara besläktat med begrepp som marginalisering, underklass och *social exclusion*. Jag kommer att i kapitel 4 redovisa min läsning av forskningen kring dessa begrepp då de är en del av min empiri, men de skulle också kunna betecknas som tidigare forskning inom området.²

Disposition

I kapitel 2 redogör jag för mina teoretiska utgångspunkter och centrala begrepp. Kapitlet inleds med en kortare redovisning av mitt socialkonstruktivistiska perspektiv och jag presenterar sedan min första teori, *konstruktionen av sociala problem*. Denna följs av en kortare ingång till diskursanalys som teori. Därefter presenterar jag de två varianter av diskursanalys som jag använder som metod, nämligen *diskursteori* och *kritisk diskursanalys*. I kapitel 3 redogör jag för urval, empirisk insamling, etiska överväganden samt diskuterar metodmässiga problem. I kapitel 4 diskuterar jag, på grundval av tidigare forskning, tre begrepp som ligger nära ”utanförskap”. Dessa är *marginalitet*, *underklass* och *social exclusion*. Jag presenterar begreppen var för sig med hjälp av forskning som bedrivits och jag för i slutet av kapitlet en diskussion om hur de relaterar till varandra. I kapitel 5, 6 och 7 redovisar jag min analys och mina empiriska resultat. Kapitel 5 är en kontextualisering av diskursen om utanförskap där en viss förhistoria presenteras. I kapitel 6 analyserar jag empirin utifrån diskursteori och kritisk diskursanalys i syfte att se hur begreppet utanförskap har konstruerats och givits mening genom att kopplas till andra betydelsebärande begrepp. I kapitel 7 visar jag hur ”utanförskap”

² Ett begrepp som jag inte behandlat i det kapitlet är *outsider*. Begreppet har ingen direkt svensk översättning, men Howard Beckers klassiska bok *Outsiders* (1963/2006) fick i den svenska utgåvan från 2006 titeln *Utanför* varför man kan tycka det är närbesläktat med ”utanförskap”. Men Beckers bok, och termen i övrigt, lägger mer vikt vid interaktionen mellan den som betraktas som *outsider* och ”majoritetssamhället”, och hur detta samspel leder till kollektiva identiteter. Min studie innefattar dock ingen undersökning av hur de betecknade hanterar sin beteckning då jag bara undersöker hur politiker talar om ”andra” i ”utanförskap”.

definierats och konstruerats som ett socialt problem med hjälp av teorier om konstruktionen av sociala problem. Här analyserar jag även den svenska riksdagsdebatten utifrån mina två diskursanalytiska angreppssätt. I kapitel 8 drar jag mina slutsatser utifrån de analyser jag gjort på mitt empiriska material. I detta kapitel skall jag svara på de frågeställningar jag presenterat. Därefter får jag en diskussion utifrån de slutsatser jag dragit samt diskuterar lite friare och formulerar ett antal frågor som blir hängande i luften.

2. METODOLOGI OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

I detta kapitel skall jag presentera de teorier jag skall använda i analysen av mitt empiriska material. Mitt mer renodlade metodkapitel, som följer detta, kommer att lägga vikt vid *hur* jag använt mig av teorierna vid analysen av diskurser och begrepp.

Socialkonstruktivism

Socialkonstruktivism är ett spretigt begrepp som många vill göra anspråk på³ och i likhet med många övriga teoretiska perspektiv, såsom exempelvis kritisk realism och hermeneutik, positionerar sig den som en motsats till positivismen. Utgångspunkten är att verkligheten, som vi uppfattar den, är socialt konstruerad och forskning inom denna riktning handlar företrädesvis om att visa, eller diskutera, hur dessa konstruktioner ser ut och har kommit till (Alvesson & Skoldberg 2008 s. 81). Vikten vid en analys bör således läggas vid *hur* ett fenomen är konstruerat och vad det implicerar.

Vivien Burr (1995 s. 2ff) presenterar fyra premisser, vilka jag kort skall redogöra för, som kan sägas känneteckna hela det socialkonstruktivistiska fältet. Den första är *en kritisk inställning till självklar kunskap*. Det finns med andra ord ingen sann objektivitet. Verkligheten görs istället tillgänglig genom kategorier och via dessa produceras vår föreställda kunskap om världen. Våra världsbilder är med andra ord aldrig objektiva eller genomskinliga. Den andra premissen handlar om *historisk och kulturell specificitet*. I och med att våra världsbilder aldrig är objektiva eller självklara, är de specifika och kontingenta, det vill säga relativa och förändringsbara. Vad som angrips är föreställningen om världens, eller människors, inre essens. Inga identiteter eller karaktäristika är äkta eller stabila, då de konstrueras socialt och diskursivt. De kategorier som tillhandahåller och ordnar våra världsbilder är kulturellt och historiskt präglade. De kunde med andra ord ha en annorlunda karaktär i en annan tid eller på en annan plats. Vidare är *sambandet mellan kunskap och sociala processer* en socialkonstruktivistisk premis. De kategorier som styr hur vi uppfattar världen konstrueras och upprätthålls genom sociala processer. Det är endast i social interaktion som gemensamma sanningar och kunskap produceras. I samma sociala rum sker dessutom en kamp om vad som skall ses som sant och falskt. Slutligen betonas också *sambandet mellan kunskap och social handling*. De kategorier som ordnar våra världsbilder påverkar vårt sätt agera. Vissa handlingar tillskrivs en naturlighet samtidigt som andra blir otänkbara eller förbjudna. Hur kunskap och sanningar konstrueras påverkar således våra sociala handlingar.

Det paradigmskifte inom delar av samhällsvetenskaperna som innebar en övergång från positivism till att beakta språkets och diskursens betydelse för det sociala brukar kallas ”den språkliga vändningen”. Språket kan inte underkastas den mänskliga viljan hur som helst, istället bygger alla språkliga uttryck på tidigare utsagor vilket gör varje specifik text till en smältdegel där en mängd olika typer av tidigare texter blandas ihop och skapar en ny text. Detta fenomen brukar benämnas *intertextualitet* (Neumann 2003 s. 39). Utsagor är med andra ord aldrig helt isolerade, utan bygger på tidigare och parallella dramatiseringar och mottagandet förstås alltid till en viss del utifrån dessa.

³ Ibland benämns denna teori som socialkonstruktionism men jag har valt att för enkelhetens skull genomgående använda termen socialkonstruktivism.

Konstruktionen av sociala problem

I *Den hotfulla njutningen* (1993) visar Sven-Åke Lindgren hur vissa sociala problem har en tendens att dominera den politiska agendan under en begränsad tid för att sedermera helt försvinna ur debatten eller i vissa fall återvända, till viss del i en ny kläddräkt. Lindgren har gjort en diskursanalytisk läsning av en mängd texter skrivna mellan 1890 och 1970 med koppling till droger och nervgifter, men också idag mer legitima njutningsmedel som kaffe och tobak, för att visa hur dessa i vissa tider konstruerats som sociala problem. Han ställer essentialistiska och konstruktivistiska förklaringar till sociala problem mot varandra och lutar själv starkt åt de senare (Lindgren 1993 s. 34).

Att härleda sociala problem till en objektiv natur, en slags inneboende skadlighet, är det som utmärker essentialistiska förklaringar. Dessa exemplifieras ofta med hjälp av data och siffror vilka skall visa på det definierade problemets omfattning. Därtill kännetecknas ofta retoriken av värdeladdade uttryck som används för att cementera konsensus kring problematiken. Lindgren ger exempel på hur ord som ”farlig”, ”skadlig” och ”viktig” kan vara komponenter i skapandet av en problemdefinition (ibid. 1993 s. 40). Essentialistiska förklaringar av sociala problem förutsätter att sociala förhållanden existerar separerade från människors tolkningar av dem och att det således går att mäta dem samt ackumulera objektiv kunskap om dessa förhållanden genom traditionella vetenskapliga metoder och statistik (Miller & Holstein 1993 s. 5).

Det konstruktivistiska perspektivet lägger vikt vid hur definitionen av sociala problem uppkommer och utvecklas över tid. Forskningen kring sociala problem ur detta perspektiv syftar till att förklara *hur* och *varför* vissa problem definierats och fått en plats i offentligheten. I konstruktivistiska analyser läggs ofta fokus på retorik. Att definiera ett socialt problem kräver att man övertygar andra om att ett visst förhållande skall betraktas som ett socialt problem och att det därför också behöver behandlas och lösas på ett visst sätt. På detta sätt är definitionen och konstruktionen av ett socialt problem en politisk aktivitet (Best 1994 s. 9). Argumenten för att ett socialt problem existerar omfattar fyra element. För det första krävs en argumentation för att ett visst socialt förhållande *existerar* och för det andra att det är *problemiskt*. Det tredje elementet är att hävda att problemet har *särskilda karaktäristika*, exempelvis att det är omfattande, har kända orsaker eller kan ha allvarliga konsekvenser. Det sista elementet är att hävda att problemet måste *åtgärdas* (Best 2001 s. 8). Det finns en tendens att individualisera sociala problem, vilket leder till att de blir synonyma med individuell social missanpassning. Detta är inte minst vanligt i det sociala arbetet där en individualiserad människosyn går hand i hand med utvecklingen av *case work*-metodiken. Lindgren menar att exempelvis arbetslöshet i regel inte ses som ett socialt problem i sig, men att konsekvenserna, exempelvis kriminalitet, missbruk och ”social utslagning”, görs till personliga, sociala problem (Lindgren 1993 s. 39).

Inom specifika offentliga arenor råder konkurrens mellan olika definitioner av sociala problem om plats på agendan. Sociala problem definieras och antas som problem inom vissa offentliga arenor – bland andra politiska institutioner och massmedia – och en definitions framgång är avhängig graden av uppmärksamhet som den väcker, då utrymmet för hur många sociala problem som kan existera på en offentlig arena under en specifik tidpunkt är begränsat. Stephen Hilgartner och Charles Bosk hävdar att politiska strateger lägger extra vikt vid att definiera sociala problem kring valkampanjer och gör dessa till centrala teman genom att inkorporera dem i slogans och offentliga framträdanden (Hilgartner & Bosk 1988 s. 58f). För att en problemdefinition skall få genomslag är det viktigt att inte bara presentera fakta, utan också nödvändigt att dramatisera problemet med hjälp av en emotionell retorik, som dock aldrig får bli alltför sofistikerad om den skall nå ut. Att kunna paketera ett socialt problem i dramatiserade och pregnanta slogans är alltså en metod att hävda sig i konkurrensen på de offentliga

arenorna. Det finns också en poäng i att definiera ett problem som någonting ”nytt”, så att inte argumentationen blir upprepande och måttat (Hilgartner & Bosk 1988 s. 60ff).

I konkurrensen om utrymme på agendan är det också viktigt att kunna relatera problemet till större kulturella frågor som vid det aktuella tillfället upptar det offentliga intresset. Något som dessutom kan styra definitionen av ett socialt problem är det ekonomiska läget. I tider av högkonjunktur är det lättare att urskilja sociala problem som värda att spendera pengar på. En definition av ett socialt problem som fått ett stort genomslag inom en arena sprids ofta till andra offentliga arenor. Om definitionen av ett socialt problem får fäste i den politiska diskursen dröjer det alltså inte länge innan det också uppmärksammas i massmedia, och vice versa. Det finns sålunda en synergieffekt mellan de offentliga arenorna som får ytterligare bränsle då olika aktörer aktivt söker påverka de övriga arenorna för att nå ett större genomslag (ibid. 1988 s. 64ff).

Herbert Blumer lanserade 1971 en teori om definitionen av sociala problem som kollektiv handling. Blumer menade att sociala problem aldrig kan betraktas som faktiska, de är snarare kulturellt och historiskt kontextbundna. Det är med andra ord definitionen av ett problem som bestämmer dess art, inte dess objektiva natur. För att nå sin fulla kraft som ett definierat socialt problem måste det legitimeras i de sammanhang som i samhället anses vara viktiga, exempelvis massmedia och lagstiftande församlingar, vad Lindgren kallar ”diskursens betydelsefulla arenor” (Lindgren 1993 s. 42). Blumers teori har sedermera byggts ut och modifierats av andra sociologer. Mark Peyrot skrev 1984 en artikel om narkotikamissbruk i USA där han utarbetade en cyklisk modell för ett socialt problems utveckling. Han hävdade att ett socialt problem aldrig är färdigdefinierat, utan snarare omdefinieras i cykler som dock alltid är beroende av tidigare problemförlopp. Ett problems första generation består av tre utvecklingsstadier:

- 1) Agitation för mobilisering – i detta skede hävdar någon att det existerar ett problem som måste lösas. Olika förslag på lösningar presenteras då definitionen av problemets ”natur” här inte är avslutad utan fortfarande förhandlas.
- 2) Åtgärdsutformning – problemet lyfts till en högre, officiell institution och en handlingsplan utformas för att få bukt med det definierade problemet.
- 3) Åtgärdsimplementering – den officiella handlingsplanen sätts i verket och delegeras till en eller flera olika aktörer som får ansvaret att genomföra denna.

Handlingsplanerna visar sig dock ofta oförmögna att ta sig an och lösa det definierade problemet och därför följer det sociala problemets andra generation som utmärks av följande utvecklingsstadier:

- 4) Programmodifiering – denna skapas ofta inom ramarna för vad den första generationens problemdefiniering åstadkommit. Grunden förblir densamma, men alternativa metoder, modeller och tekniker trängs om utrymmet. Själva problemdefinitionen ifrågasätts inte till en början, men i takt med att nya aktörer tar plats börjar allt det som grundlades under det sociala problemets första generation att ifrågasättas, och till slut ses de ursprungliga åtgärderna som totala misslyckanden som endast förvärrat situationen.
- 5) Agitation för reformering – parallell med den allra första punkten. En alternativ problemdefinition och förslag till lösning på denna presenteras och valet står mellan att satsa ännu hårdare på den ursprungliga idén eller att överge den och påbörja något nytt. (Peyrot 1984 s. 84f):

Det femte och sista stadiet utgör sålunda övergången till en ny utvecklingscykel där den aktuella företeelsen ges en ny definition och formuleras inom ett nytt handlingsprogram som sedermera implementeras. En grupp av individer som ofta målats upp som ett socialt problem, nämligen ungdomar, har fått bära många olika epitet genom åren: ”ungdom på glid”, ”värs-tingar”, ”ligister” och så vidare. Dessutom har olika förslag på hur ”problemet” skall lösas följt de nya benämningarna. Nyheten i begreppet utanförskap i debatten är inte detsamma som att konstruktionen av grupper av individer som perifera i samhället skulle vara ett nytt fenomen. ”Utanförskap” bygger snarare på andra begrepp som behandlar liknande ”problem” vilket jag ser närmare på i kapitel 4.

I de teorier om konstruktionen av sociala problem jag presenterat finns tydliga kopplingar till det sociala arbetet där vi ofta arbetar utifrån kategorier som många gånger känns självklara och naturliga. Dessa teorier kan därför vara en användbar komponent i min diskursanalytiska ambition att ifrågasätta den självklarhet som ”utanförskap” fått som begrepp och socialt problem. Eftersom min empiri i första hand bygger på utsagor från den offentliga politiska debatten som förs inom de etablerade politiska institutioner som idag utgör det parlamentariska styrelseskicket i Sverige är teorier om konstruktionen av sociala problem användbara på mitt material, då de just betonar det politiska spel och den kohandel som ligger till grund för en omläggning av socialpolitiken. Genom att använda mig av Joel Bests fyra element för en problemdefinition, Hilgartner och Bosks betoning på den politiska praktiken och Mark Peyrots cykliska modell för ett socialt problems upprepade omdefiniering skall jag visa hur ”utanförskap” konstruerats och fortsätter att konstrueras som ett socialt problem i den svenska riksdagspolitiska debatten.

Diskursanalys

Jag har, brett uttryckt, valt diskursanalys som teori och metod. Diskursanalytisk forskning utgår från frågeställningar som ifrågasätter givna antaganden och försanthållanden om etablerade kategoriseringar. Det finns ingen mening i att enbart bekräfta rådande ”sanningar” utan snarare bör man utmana dessa och ge perspektiv på det som annars framstår som självklart (Börjesson 2003 s. 164). Enligt Michel Foucault blir sociala relationer synliga i språket eftersom det är språket som skapar kategorier som i sin tur är vad som skapar institutioner. Språket är utifrån ett diskursanalytiskt perspektiv uteslutande relationellt (Neumann 2003 s. 35) och diskurserna upprättas som sanningar som syftar till kontroll och utestängning och de organiseras enligt vissa processer vars roll är att bemästra slumpmässigheten i diskurserna (Foucault 1993 s. 7). Att definiera vad en diskurs är inte helt okontroversiellt. Rent generellt brukar diskurs definieras som ett bestämt sätt att tala om och förstå världen, vilket bygger på en föreställning om att våra språkliga utsagor följer en viss struktur där olika mönster kan urskiljas inom olika sociala domäner (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 7) Jag skall dessutom redovisa en definition som Jacob Torfing presenterar i sin bok *New Theories of Discourse* (1999) som begreppsmässigt ligger nära en av de varianter av diskursanalys som jag presenterar nedan. Torfing definierar en diskurs som en:

relationell totalitet av betydelsebärande sekvenser som tillsammans utgör en mer eller mindre sammanhängande inramning av vad som kan sägas och göras. Diskursens föreställning skär igenom distinktionen mellan tanke och verklighet och inkluderar både semantiska och pragmatiska aspekter. Diskursen pekar inte enbart ut ett språkligt område inom det sociala, utan samverkar snarare med det sociala. (Torfing 1999 s. 300 förf. översättning)

Det är tolkningsmöjligheterna, inte den ultimata sanningen, som är målet med en diskursanalys. Genom att analysera sociala kategorier och de identiteter dessa medför kan man visa hur diskursen sätter gränser för det tänkbara (Börjesson & Palmblad 2007 s. 8). Diskurser kan uppfattas som politisk praktik, och då bör studien fokusera på hur relationer mellan olika grupper i samhället påverkas av diskurserna (Bergström & Boréus 2000 s. 236). Michel Foucault lade särskilt vikt vid hur samhället kategoriserades med hjälp av diskursproduktion och hur denna produktion relaterar till makt och exkludering. I ett avsnitt i *Sexualitetens historia* (1976/2002), om den klassificeringsapparat som urskiljde sexuella avvikare på 1800-talet, skriver Foucault om kategoriernas inverkan på individen:

Dessa vackra namn på avvikelser kommer en att tänka på en natur som var tillräckligt lättsinnig för att strunta i lagen men ändå höll på sig så pass mycket att den fortsatte med att alstra fler arter, även där det inte fanns någon ordning länge. Den maktmekanism som ihärdigt jagar allt detta disparata gör visserligen anspråk på att vilja avskaffa det, men skänker det samtidigt en analytisk, synlig och permanent närvaro: den bultar in det i kropparna, smyger in det under beteendena, den gör det till en princip för klassificering och begripliggörande, den framställer det som oordningens mening och naturliga ordning. Skall alla dessa tusen vilsegångna sexualiteter bort? Nej då, men varje art skall specificeras och ges klart avgränsade områden. Det gäller att låta dem slå rot överallt i verkligheten och att införliva dem med individen, genom att sprida dem. (Foucault 1976/2002 s. 65)

Idag är diskursbegreppet väl inarbetat och etablerat i samhällsforskningen, men det råder fortfarande ingen konsensus om vad diskursanalys är. Diskursanalysen är nämligen inte en enda metod eller teori, utan snarare en rad tvärvetenskapliga och multidisciplinära ansatser som är tillämpbara inom en mängd olika sociala områden (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 7). Jag har valt att i min studie förhålla mig till två olika diskursanalytiska angreppssätt, eller två teorier om man så vill, vilka jag skall presentera nedan.

Diskursteori

Diskursteori är namnet på den politiska teori som utarbetades av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe tillsammans i mitten av 1980-talet. Den är inte en metod i vanlig ordning då Laclau och Mouffe själva inte tillhandahåller redskap för analys. Däremot har forskare i kölvattnet av deras verk utarbetat verktyg ur deras begreppsapparat för samhällsvetenskaplig analys. Jag har i detta avseende främst lutat mig mot Marianne Winther Jørgensens och Louise Phillips *Diskursanalys som teori och metod* (2000) och Jacob Torfings *New Theories of Discourse* (1999). I dessa böcker presenterar respektive författare mer tillgängliga verktyg för att tillämpa Laclau och Mouffes teorier i diskursanalytiska sammanhang. Torfing tillhandahåller dessutom en ordbok som kortfattat definierar de begrepp som är diskursteorins byggstenar.

Portalverket i Laclau och Mouffes bibliografi/er är deras samförfattade bok *Hegemonin och den socialistiska strategin* (1985/2008). Där presenterar författarna för första gången på ett extensivt vis sin teori genom att applicera den på valda delar av den marxistiska floran av böcker och teorier. Genom att dekonstruera dessa försöker de visa hur marxistiska teorier har utarbetats och konstruerats. Laclau och Mouffe kritiserar utförligt hur olika marxistiska tänkare strävat efter att diskursivt konstruera en utvald klass som skall utkämpa klasskampen, nämligen arbetarklassen eller proletariatet. Enligt diskursteorin är all sådan konstruktion omöjlig eftersom diskurser aldrig kan vara klara eller helt totaliserade. Diskurser och identiteter är i stället stadda i ständig förändring. Bokens andra fokus vilar i författarnas försök att vitalisera och omforma marxismen. I denna del tar Laclau och Mouffe framförallt hjälp av Antonio

Gramsci och hans hegemonibegrepp för att sedermera presentera sin teori om radikaldemokrati. Över huvud taget är diskursteorin inriktad på politiska processer och hur vissa tecken ges mening och knyts ihop i en diskurs (Bergström & Boréus 2000 s. 231). *Hegemonin och den socialistiska strategin* fick ett stort inflytande i den poststrukturalistiska teorivärlden. Den efterföljande vägen av teoretiker influerade av Laclau och Mouffe, samt de själva, brukar i akademiska sammanhang benämnas postmarxister. I kölvattnet av *Hegemonin och den socialistiska strategin* har Laclau och Mouffe på var sitt håll skrivit ett antal böcker och texter där de förfinat och utvecklat sin ursprungliga teori.

Laclau och Mouffe menar att alla objekt upprättas som diskursobjekt, eftersom inget objekt är givet utanför de diskursiva tillblivelsevillkoren (Laclau & Mouffe 1985/2008 s. 159). Med andra ord skiljer de inte, som exempelvis Michel Foucault eller Norman Fairclough, mellan diskursiva och icke-diskursiva sociala praktiker. Enligt Laclau och Mouffe är alla objekt och sociala fenomen diskursivt konstituerade och text speglar därför aldrig något ”verkligt”. De ifrågasätter föreställningen om att det finns en objektiv värld utanför tanken som står fri från diskurserna och skriver i *Hegemonin och den socialistiska strategin* apropå detta:

Vi förnekar inte att sådana objekt existerar utanför tanken, men vi tillbakavisar det helt annorlunda påståendet att objekten skulle kunna konstitueras sig själva som objekt bortom alla diskursiva tillblivelsevillkor. (ibid. s. 162)

Det är inte existensen av objekt utanför diskurserna som Laclau och Mouffe ifrågasätter utan snarare idén om att dessa kan förstås utanför diskurserna. De brukar exemplifiera detta med ett objekt som generellt ses som ”naturligt”, nämligen en sten. Enligt Laclau och Mouffe existerar denna som en enhet, därom råder inga tvivel. Däremot konstrueras stenen diskursivt utifrån hur någon betraktar stenen. Samma sten kan av, olika personer i olika sammanhang, ses som något att kasta, som något som ligger i vägen eller som ett ting som kan beundras för sin estetiska skönhet. Detta gäller även sociala handlingar (Laclau & Mouffe 1990 s. 101f). Att vifta med handen kan i ett sammanhang betyda att man vill säga något i ett klassrum. Samma fysiska aktion i ett annat sammanhang kan innebära att man firar ett mål i fotboll.

Jag skall nu redogöra för den begreppsapparat genom vilken Laclau och Mouffe presenterar sin teori. Vissa begrepp existerar sedan tidigare i andra sammanhang, men här behandlas dessa som begrepp inom diskursteorin. För att ge dem ett sammanhang har jag valt att presentera en del begrepp som inte kommer användas specifikt i min analys, men jag anser ändå att det kan vara av värde att ge en så tydlig bild som möjligt av teorin i stort. För att visa hur begreppen kan tillämpas på en diskurs skall jag exemplifiera med underklassdiskursen, som jag mer utförligt kommer att beskriva senare i kapitel 4.

Diskurs

Enligt Laclau och Mouffe är en diskurs en fixering av betydelse inom en bestämd domän. Denna betydelse konstrueras och förhandlas ständigt. Inom diskursteorin är tecknen, det vill säga orden, som knyts ihop i diskursen, tomma i sig, men tillskrivs betydelse genom att de ges olika positioner inom diskursen. De tecken som knyts ihop i en diskurs benämner de som *moment*. Momentens betydelse fixeras och ges mening genom att de på bestämda sätt skiljs från varandra, de ges med andra ord differentierade positioner inom diskursen (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 33). En diskurs fixeras dessutom av de tecken som den utesluter och dessa tecken kallas *element*. Dessa har alltid potential att, tillfälligtvis, bli moment inom en diskurs och detta sker genom *artikulering*. Jacob Torfing skriver att: ”artikuleringen är en praktik som etablerar en relation mellan elementen som gör att deras identitet modifieras.” (Torfing 1999 s. 298 förf. översättning). Om man säger att ”underklassen kännetecknas av

lata och våldsamma människor” ges elementen ”lata” och ”våldsamma” en betydelse i diskursen om underklassen genom en artikulation som förbinder dem som moment och därmed ger dem viss mening.

Diskursens syfte är ett försök att hejda differensflödet, det vill säga alla möjliga skillnader och relationer mellan elementen (Laclau & Mouffe 1985/2008 s. 168). Detta sker genom en *tillslutning* av diskursen, en process som strävar efter att partiellt fixera diskursen genom att göra de mångtydiga elementen till entydiga moment inom diskursen. Det är således en reducering av möjligheter, en strävan efter att begränsa tecknens betydelseglidning. *Det diskursiva fältet* är precis de betydelser som diskursen uteslutit, och en potentiell fara för varje diskurs eftersom dessa betydelser närsomhelst kan leta sig in i diskursen och därmed modifiera tecknens betydelse inom diskursen. På samma sätt som alla element är potentiella moment råder även det omvända förhållandet; alla moment är potentiella element, det vill säga de löper alltid en risk att bli mångtydiga och därmed riskera diskursens strävan efter entydighet. Det är denna potentiella föränderlighet, den aldrig helt avslutade betydelseglidningen, som visar diskursens kontingens, det vill säga att den är historiskt tillfällig och inte nödvändig. Vissa element är mer än andra öppna för olika betydelseglidningar och dessa kallas inom diskursteorin för *flytande signifikanter* (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 34f). När ”lathet” och ”våldsamhet” etablerats som moment i underklassdiskursen har dessa alltså fixerats som entydiga, men de löper alltid risken att bli mångtydiga element genom andra artikuleringar. ”Våldsamhet” kan sägas vara en flytande signifikant då det är ett tecken som återkommer i ett flertal diskurser, exempelvis diskurser om män, fotbollssupportrar och ungdomsgång.

En diskurs består av ett antal *nodalpunkter*. Dessa ses som de privilegierade kärnbegreppen i en partiell fixering. De andra momenten inom diskursen ges betydelse genom att ordnas kring nodalpunkterna. Även de flytande signifikanterna ges betydelse genom att ges innehåll i relation till diskursens nodalpunkterna. Med andra ord skapar och bibehåller nodalpunkterna identiteten hos en specifik diskurs genom att konstruera en knut av definitiva betydelser. I underklassdiskursen kan man återfinna nodalpunkter såsom underklasspositionens ”ärftlighet” samt ett ”våldsamt” beteende som kännetecknar individerna som artikulerats som underklass. Även ”intelligenskvot” och ”ras” har på senare tiden artikulerats som nodalpunkter i underklassdiskursen. Som exemplet ”våldsamhet” visar kan en flytande signifikant också vara en nodalpunkt i en specifik diskurs.

Meningskapande sker med hjälp av *ekvivalenskedjor* och enligt Torfing konstruerar ekvivalensens logik en kedja bestående av ekvivalenta identiteter hos differentiella element som betraktas som uttryckandes en viss likhet (Torfing 1999 s. 301). Det är alltså på så sätt en diskurs blir till något mer än summan av dess moment. Om ”intelligenskvot” används som instrument och utgångspunkt i en studie om underklass, i syfte att bestämma rasskillnader blir ekvivalensen mellan ”ras” och ”IQ-nivå” en meningsskapande likhet i underklassdiskursen.

Diskursiv kamp

Även om diskurser alltid är kontingenta kan deras betydelse framstå som så etablerad och fixerad att de i det sociala tas för givna. Enligt diskursteorins terminologi har dessa diskurser blivit *objektiva* eller nått en status av en *avlagrad* diskurs. Detta är alltid resultatet av en politisk kamp. Med *politik* avser Laclau och Mouffe en strävan efter att forma samhället på bestämda, eller partiellt fixerade, sätt. Politiken kännetecknas av en uppdelning av ”vi” och ”dem” snarare än av stabila element det råder konsensus kring (Bergström & Boréus 2000 s. 232). Den politiska kamp som ständigt pågår för att göra diskurser objektiva sker med hjälp av *hegemoniska interventioner* (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 43f). Denna kamp är central inom diskursteorin och det är just kampen om diskurserna och deras betydelser som

pekar på att de alltid är kontingenta och därmed aldrig helt avslutade. Begreppet för dessa diskursiva kamper inom diskursteorin är *antagonismer*. Chantal Mouffe har i sin bok *On the Political* (2000) skrivit om hur antagonismer är fundamentala för politikens fortlevnad, men att den nyliberala tidsandan strävar efter att strypa antagonismens roll och därmed sätter hela det politiska fundamentet på spel. Antagonismer uppstår enligt Laclau och Mouffe när olika diskurser hotar varandra och de upplöses genom hegemoniska interventioner som återupprättar entydigheten. Winther Jørgensen och Phillips sätter begreppen i relation till varandra: ”Den hegemoniska interventionen är alltså en process i en antagonistisk terräng, och diskursen är resultatet: den nya fixeringen av betydelse.” (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 55).

Diskursivt identitetsskapande

Även sociala handlingar skapas och konstitueras diskursivt enligt Laclau och Mouffe. I sina teorier om subjektet och identitetsskapande lutar de sig mot psykoanalytikern Jacques Lacans subjektteori som de har inkorporerat i diskursteorin.⁴ Lacans främsta bidrag till psykoanalysen är hans teori om att det sanna jaget är en fiktion. Istället är subjektet alltid fragmenterat, men söker ständigt efter en känsla av helhet och totalitet för att över huvud taget kunna spela med i det sociala.

Laclau och Mouffe pläderar i sina texter för att individen, eller gruppen, endast kan tillgodogöra sig de identiteter som olika diskurser erbjuder. Detta kallas för *interpellation*, vilket alltså betyder att subjektet antar subjektspositioner inom den diskursiva strukturen (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 48). Nodalpunkterna framstår inom diskursteorin som de guider eller sökarljus som görs tillgängliga för identitetsbildningen. Nodalpunkterna kan fångas upp av olika diskurser och genom att ekvivaleras med andra betydelser framtonar så en erbjuden relationell identitet. Det är med andra ord genom en diskursiv *representation* som identiteten tillhandahålls och sedermera anammas. På samma sätt som diskurserna alltid är kontingenta är en identitet aldrig nödvändig. Den kan alltid se annorlunda ut och förändras allt eftersom de tillgängliga diskurserna ändrar betydelse (ibid. s. 50f). De identiteter, individuella eller kollektiva, som diskurserna erbjuder, är alltid en reducering av möjligheter. Om ”svarta” människor genom artikulering ekvivaleras med lägre intelligenskvot och ett våldsamt beteende är detta en identitet som denna rasistiska diskurs erbjuder dem.

Winther Jørgensen och Phillips skriver att även gruppbyggning är politisk, i den mening som att ”den andre” alltid utesluts i identitetsbildningen (ibid. s. 51f). Den tillslutning som diskursen alltid strävar efter utesluter på detta sätt de andra identiteter eller betydelser av identiteter som skulle kunna vara möjliga. Än en gång hotas dock tillslutningen av de alternativa betydelser som uteslutits, varför även kollektiva identiteter alltid är kontingenta. Representationen kräver alltid att någon artikulerar diskursen. Identiteten skapas således *efter* att den artikulerats eftersom inga identiteter kan vara givna på förhand. Genom artikulation skapas alltså en diskursiv plattform som erbjuder individen eller gruppen en identitet. Kontentan blir således att ingen identitet eller subjektsposition kan föregå diskurserna eller undgå kontingens.

Diskursteori i bruk

Det är nu på sin plats att dels sätta begreppen i relation till varandra, dels visa hur denna på många sätt komplicerade teori kan appliceras på begreppet utanförskap i en analys. Winther Jørgensen och Phillips menar att det kan vara en bra idé att i en diskursanalys av en kollektiv

⁴ För vidare läsning om diskursteorins teorier om identitetsbildning, se Laclau (red) (1994) och Butler, Laclau & Žižek (2000).

identitet till en början identifiera de subjekspositioner som diskursen anvisar och en lämplig ingång kan då vara att urskilja de nodalpunkter och flytande signifikanter som diskursen organiserar kring. Om vi än en gång skulle ta exemplet underklassdiskursen skulle vi därmed kunna urskilja exempelvis "våldsamt beteende", "ras" och "lättja" som flytande signifikanter som givits en privilegierad status inom just denna diskurs, med andra ord blivit diskursens nodalpunkter. Dessa begrepp är dock fortfarande flytande signifikanter i den meningen att de kan återfinnas i även andra diskurser där de i andra ekvivalenskedjor skapar andra meningar. Därefter är det av vikt att se *hur* dessa nodalpunkter ges mening genom att ekvivaleras med eller ställas mot andra moment (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 54). Om vi ser att det finns en ekvivalenskedja mellan underklass - våldsamt beteende - fattigdom - lathet - svarta människor så är det vi ser med andra ord precis konstruktionen av en kollektiv identitet. Vidare är det av intresse av att se hur en diskurs, eller en identitet, etableras relationellt, det vill säga genom att ställas i förhållande till något som den inte är. Finns det en "underklass" bör det rimligtvis finnas en "överklass" och finns det ett "utanförskap" bör det finnas ett "innanförskap" och så vidare.

Då min studie i högsta grad syftar till att undersöka hur en specifik diskurs konstruerats, men dessutom till att visa hur en identitet konstrueras diskursivt till följd av denna, ansåg jag att diskursteorin var ett lämpligt alternativ. Jag vill visa hur den grupp av människor som många gånger blir till föremål för insatser inom det sociala arbetet konstitueras. Diskursteorin används relativt sällan inom socialt arbete, men däremot inspirerades jag av en avhandling i sociologi om diskurser inom äldreomsorgen, framlagd på Karlstads universitet år 2005 av Malin Wreder. Hon valde att analysera öppna enkätsvar med hjälp av de diskursteoretiska begreppen nodalpunkter och flytande signifikanter. Wreders avhandling visade mig att det är möjligt att tillämpa Laclau och Mouffes tunga och i regel politiska teorier på ett ämne inom den disciplin jag själv är verksam inom.

Kritisk diskursanalys

Den kritiska diskursanalysen placerar sig, jämfört med diskursteorin, i en något annorlunda position inom det diskursanalytiska fältet. Till skillnad från Laclau och Mouffe gör denna teorins förgrundsgestalt, Norman Fairclough, gällande att diskursen bara är en bland flera aspekter av varje social praktik, ett perspektiv som inte är fullt så poststrukturalistiskt om man så vill (ibid. s. 13). Det är i själva verket ett flertal olika teorier som samlas under paraplybegreppet kritisk diskursanalys (ofta förkortat till CDA på engelska), men eftersom Fairclough är den mest välkände företrädaren, samt eftersom hans teorier är applicerbara på mitt material, är det hans teori jag fokuserar på här.

Norman Fairclough har gjort sig känd som en lingvistisk forskare som studerat maktrelationer genom noggrann läsning ur ett kritiskt diskursanalytiskt perspektiv. Han har bland annat utifrån sin teori undersökt New Labours retorik i sin bok *New Labour, New Language?* (2000). Den kritiska diskursanalysen har en uttalad förändringsambition genom sitt syfte att belysa maktrelationer i den sociala världen och därmed bidra till att jämna ut maktbalansen i samhället. Då diskursen enligt Fairclough alltid fungerar ideologiskt ser den kritiske diskursanalytikern som sin uppgift att visa hur diskursiva konstruktioner främjar vissa sociala grupperns intressen (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 69).

Fairclough ser texter som *en* del av en social praktik, där skriften eller talet är ett sätt att agera och interagera, men dock inte det enda. Vissa sociala praktiker vilar mer på texten än andra, exempelvis är talet underordnat det fysiska agerandet i en fotbollsmatch medan de rent lingvistiska praktikerna är det huvudsakliga elementet i en lärosal (Fairclough 2003 s. 21). Texter produceras och konsumeras genom diskursiva praktiker, vilket i sig är en del av social

praktik, som bidrar till att konstituera sociala identiteter och sociala relationer, kort sagt den sociala världen. Det är alltså till en viss del genom dessa diskursiva praktiker som social och kulturell förändring görs möjlig, och det är just denna förändring som den kritiska diskursanalysen vill synliggöra. En diskurs är delaktig i att konstituera den sociala världen, som samtidigt också konstitueras av andra sociala praktiker: diskursen inte bara formar det sociala, den speglar det också (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 68). Rent allmänt kan sägas att Faircloughs kritiska diskursanalys bygger på en tredimensionell modell för analys av språkbruket. De tre dimensionerna är *texten*, *den diskursiva praktiken* samt *den sociala praktiken*. Dessa tre dimensioner skall analyseras var för sig. I textanalysen läggs fokus på textens formella drag, det vill säga det som lingvistiskt konstruerar diskursen. Analysen av den diskursiva praktiken fokuserar på hur redan existerande diskurser samspelar i produktionen och konsumtionen av den aktuella diskursen. Det är resultatet av dessa två analyser som sedan ligger till grunden för analysen av den sociala praktiken, med andra ord är det en analys av hur den diskursiva praktiken påverkar den sociala praktiken (ibid. s. 74f).

Veronika Koller och Paul Davidson gjorde 2008 en kritisk diskursanalys av hur begreppet *social exclusion* används inom brittisk politik. I sin artikel, där de behandlar *social exclusion* som en metafor, gör de en diskursanalytisk läsning av ett antal utvalda utsagor där begreppet spelar en viktig roll, och kommer fram till att användningen av *social exclusion* reproducerar, snarare än förändrar, tidigare föreställningar om ojämlikhet. I artikeln använder de sig bland annat av de analysredskap jag skall använda och jag tog intryck av denna användning och såg att det kunde tillämpas på mitt material som rör sig i ett inte helt olik fält. Jag har valt att i min analys inte lägga någon vikt vid Faircloughs teori om att den sociala världen påverkar diskurserna. Distinktionen mellan diskursiva och icke-diskursiva praktiker är inte relevant för mig. Den kritiska diskursanalysen tillhandahåller synnerligen användbara analysredskap för en studie av politisk retorik (Reisgl 2008 s. 97). Mitt huvudsakliga intresse i den kritiska diskursanalysen vilar i den lingvistiska textanalys som alltså är en av de tre dimensionerna i Faircloughs kritiska diskursanalys. Textanalysen bygger i stort sett på klassisk språk teori och lingvistik samt Foucaults diskursanalytiska teori. Jag kommer här att presentera tre språk teoretiska hjälpmedel som jag kommer att använda i min analys.

Modalitet

Modalitet rör med vilken säkerhet som den producerade texten kommuniceras till läsaren. Det är en relationell aspekt som hos läsaren, eller mottagaren, skapar en bild av essens, det vill säga graden av nödvändighet och objektivitet, i texten. Det är graden av bestämdhet i en kommunicerande text som analyseras med hjälp av modalitetsbegreppet, eller med andra ord vilken grad av affinitet eller instämmande med en sats som författaren kommunicerar. För att ta ett exempel: om någon skulle säga att ”arbetslösheten i Sverige är hög” är det en mening med en stark modalitet, men om någon skulle säga att det ”det finns viss statistik som pekar på att arbetslösheten i Sverige är relativt hög” kommunicerar detta en lägre grad av instämmande. Enligt Fairclough spelar en författares, eller talares, grad av affinitet en stor roll i formandet av mottagarens identitet, inte minst om den som producerar texten är en person, eller en instans för den delen, i en hög samhällsställning som i sin roll förutsätts ha en viss expertis (Fairclough 2003 s. 166). Fairclough skiljer mellan subjektiv och objektiv modalitet där den förra görs explicit genom meningar som ”jag anser att...”, eller ”jag misstänker att...”, där talarens egen grad av affinitet gentemot satsen görs tydlig. Den objektiva modaliteten tar sig uttryck i meningar som ”det är på detta vis” eller ”det är fullt möjligt att det är på detta vis”, det vill säga en mer universell prägel där det är oklart vems perspektiv som uttalas. Fairclough menar att användandet av objektiv modalitet ofta är kopplat till någon form av maktställning (Fairclough 1992 s. 159).

Transitivitet

Transitivitet handlar främst om att se vilka processer och deltagare som finns kodade i meningar och syftet är att visa hur händelser och processer binds samman med olika objekt och subjekt. Enligt Fairclough är det alltid viktigt att studera huruvida agentskap, kausalitet och ansvar görs explicita eller döljs i utsagor. Politiskt laddade frågor som krig, arbetslöshet och lågkonjunkturer uttrycks ibland som händelser som bara sker och ibland som konsekvenser av handlingar med ansvariga aktörer, ofta utifrån vilken politiska och ideologiska övertygelse som textproducenten har (Fairclough 1992 s. 181). I en mening kan man söka efter aktiva eller passiva röster. I en passiv sats är målet subjektet och agenten är antingen passiv eller helt frånvarande. I en mening som ”2000 bilarbetare sades upp av Volvo” är det bilarbetarna som är subjektet och Volvo blir den passiva agenten. Om meningen skulle lyda ”2000 bilarbetare uppsägda” är agenten helt frånvarande ur satsen. Skulle däremot meningen formuleras som ”Volvo säger upp 2000 bilarbetare” görs Volvo till det subjekt och den aktiva agent som är ansvarig för processen. Fairclough menar att det finns politiska och ideologiska skäl att utelämna en agent eller göra denna passiv för att dra fokus från den ansvarige till själva processen som då sätts i förgrunden och blir given (ibid. s. 182).

Nominalisering, som Fairclough inordnar under transitivitet, är en grammatisk term som syftar på att ett verb eller ett adjektiv omvandlas till ett substantiv. Detta medför att processer döljs och ersätts av en enhet vilket i sin tur leder till generalisering och abstraktion. En allvarlig konsekvens kan vara att agentskap och ansvar på så sätt mörkas (Fairclough 2003 s. 220). Ett exempel på nominalisering skulle kunna vara ”uppsägning av 2000 bilarbetare”. Uppsägningen blir ett substantiv snarare än ett verb och i satsen ges ingen förklaring till vem som beslutat om uppsägningen vilket gör att processen döljs. Nominaliseringar transformerar alltså processer och aktiviteter till enheter och objekt.

Metafor

Det tredje, och sista analysredskapet som jag hämtar från Faircloughs kritiska diskursanalys är *metafor*. En generell definition av metafor är bildligt uttryck. Likheten är beroende av sammanhanget och metaforer fungerar därför endast då lyssnaren har tillgång till detta. Metaforen skiljer sig från liknelsen i det att metaforen enbart består av en bild och det som bilden betecknar, utan något jämförelseled. Fairclough menar att metaforer är en fundamental del av alla former av språk och diskurser, även i vetenskapliga och tekniska sådana. Genom att använda vissa metaforer konstrueras en verklighet på ett specifikt sätt, och den hade sett annorlunda ut om andra metaforer använts. På så sätt påverkar metaforer det sätt vi tänker och agerar på. Många metaforer är så inbakade i vårt vardagliga tal att de närmast blivit naturaliserade varför det är svårt, till och med när man anstränger sig, att upptäcka dem. Till exempel är krigsmetaforer som ”attack” eller ”försvar” något som vi lite till mans slänger oss med. Fairclough menar dock att en dylik militarisering av språket i sin tur leder till en militarisering av tanken och de sociala praktikerna (Fairclough 1992 s. 194f). En annan vanlig variant av metaforer är medicinska sådana, exempelvis ”parasitera” och ”febril”.

Binära oppositioner

Ett begrepp som, utöver de redan redovisade, är tillämpligt på lingvistiska textanalyser, men som Norman Fairclough inte själv använder, är *binära oppositioner*. Mening i text skapas ur skillnaden mellan motsatspar som ställs upp. Exempel på binära oppositioner kan vara vit/svart, svensk/invandrare, man/kvinna och innanför/utanför. Detta kan ofta vara ett klumpigt och onyanserat sätt att skapa mening. Binära oppositioner är i sin rigida tvådelade struk-

tur ett sätt att osynliggöra alla de gråzoner som kan döljas mellan den distinkta uppdelningen av exempelvis svensk och invandrare. Binära oppositioner är dessutom sällan neutrala. En av polerna är nästan alltid dominant varför det finns en maktrelation mellan de binära polerna. Vit är exempelvis dominant i relation till svart och man är dominant i relation till kvinna (Hall 1997 s. 235). Binära oppositioner är nödvändiga för alla former av klassificering och kategorisering, men kan ge upphov till negativa känslor och begränsade handlingsmöjligheter. Symboliska avgränsningar, där klassificeringar är gjorda utifrån binära oppositioner, är centrala för alla kulturer (ibid. s. 236f).

En syntetisering av de valda teorierna

De tre teoretiska perspektiv jag presenterat går i allmänhet att inordna inom det socialkonstruktivistiska fältet och därmed är en syntetisering av teorierna inte helt kontroversiell, men det krävs ändå en viss precisering för att göra en sådan syntes fullt användbar för min studie.

Diskursteorin och den kritiska diskursanalysen tar sin utgångspunkt inifrån diskursen och konstruktionen av denna genom att visa hur den ges mening utifrån hur orden sammanflätas. Teorin om konstruktionen av sociala problem är mer en betraktelse av hur retoriken följer vissa mönster och senare inlemmas politiskt i officiella handlingsplaner. Mina två diskursanalytiska teorier lägger förvisso också vikt vid hur diskursen mer praktiskt förhandlas och ständigt omvandlas i det politiska rummet, men för att kunna beskriva detta ur ett tydligare realpolitiskt perspektiv skall jag i första hand vända mig till teorin om konstruktionen av sociala problem. Genom att använda alla tre teorierna når jag med andra ord en möjlighet att dekonstruera den diskurs jag skall analysera och på så sätt avmystifiera den.

Diskursteorin går på djupet avseende danandet av *identiteten* som en konsekvens av de diskursiva praktiker som artikuleras, en aspekt som naturligtvis är viktig i det resonemang jag kommer att föra i studien. Den biten saknas till en viss del i teorin om konstruktionen av sociala problem, som ofta är mer instrumentell och inte problematiserar de tillgängliga subjektpositionerna och konstruktionen av dessa lika ingående som Laclau och Mouffe. Fairclough menar å sin sida att hans tredimensionella modell visar på hur diskurserna bidrar till att konstruera sociala identiteter, och att texten alltid har en relationell prägel, men en mer problematiserande bild av subjektet saknas även hos Fairclough. De bitarna som jag kommer att använda mig av från teorin om konstruktionen av sociala problem och den kritiska diskursanalysen är dock möjliga att förena med diskursteorin utan att det skapas en motsägelse. När det gäller den kritiska diskursanalysen väljer jag att bryta ned Faircloughs modell genom att i min egen analys använda mig av ett antal nyckelbegrepp för att komplettera den diskursteoretiska analysen. De verktyg jag tar med mig från teorin om konstruktionen av sociala problem rör inte diskursen inifrån eller vilken inverkan de kan tänkas ha på identiteten. Denna skall som sagt snarast belysa den mer instrumentella, eller politiskt formella, gången som en definition av ett socialt problem tenderar att ha. Laclau och Mouffe lägger inte fokus på det rent lingvistiska, men då min diskursanalytiska läsning kommer fokusera på citat och texter ansåg jag att det diskursteoretiska perspektivet behövde kompletteras med den textanalytiska dimensionen av den kritiska diskursanalysen. Laclau och Mouffe har en användbar begreppsapparat gällande vilka tecken som är privilegierade i diskursens sammansättning och konstruktion, men problematiserar sällan hur dessa tecken binds samman och hur själva artikulationen går till i praktiken. Det är en brist som jag försöker överbrygga med Faircloughs teorier.

Diskursteorin är i mångt och mycket en teori som främst är applicerbar på de riktigt stora diskurserna – det var ju marxismen och klasskampen som diskurs som Laclau och Mouffe själva ville dekonstruera i *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Att förlägga denna teori på en något lägre nivå – på ett begränsat politiskt rum – såg jag som en utmaning, och det var

också en del av orsaken till att jag från början tyckte att diskursteorin skulle vara intressant att jobba med. Även om Norman Fairclough i vissa sammanhang har kritiserat Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, främst angående deras position om det diskursiva som enbart konstituerande samt övertron på diskursers kontingens, skall det sägas att Fairclough också tagit starka intryck av diskursteorin. I sin bok *Analysing Discourse* (2003) använder han själv diskursteoretiska begrepp, såsom ekvivalenskedjor och hegemoni med referenser till Laclau och Mouffe. Det skall också sägas att jag i min studie inte delar Faircloughs marxistiskt influerade ambition att avslöja dolda och falska ideologiska beskrivningar av världen. Min studie varken söker eller ger några definitiva svar på hur diskursen om utanförskap upprätthåller en maktordning, eller *varför* den ser ut som den gör. Istället vill jag visa vilka subjekspositioner som görs möjliga genom diskursen. Mitt huvudsakliga fokus vilar på hur diskursen konstruerats, samt konsekvenserna härav, snarare än dess orsaker. Mats Börjesson hävdar att man kan använda sig av den lingvistiska diskursanalysen utan att dela Faircloughs teori om att utsagor där aktörer passiviserats nödvändigtvis behöver innebära en ideologiskt medveten fördunkling av skeendet (Börjesson 2003 s. 99). Det är snarare vad detta sätt att konstruera satser kan få för implikationer, det vill säga diskursens produktivitet, som är intressant för mig. Därmed inte sagt att det inte *kan* finnas orsaker.

Centrala analysredskap

Sammanfattningsvis kan man urskilja ett antal centrala analysredskap. Utifrån Laclau och Mouffes diskursteori skall jag försöka visa hur diskursen om utanförskap är uppbyggd samt ges mening via vissa specifika *nodalpunkter*, *flytande signifikanter* och *ekvivalenskedjor*. Jag skall dessutom med hjälp av diskursteorin visa hur vissa subjekspositioner görs möjliga och hur diskursen om utanförskap sålunda anvisar en specifik identitet.

Med hjälp av den textanalytiska dimensionen i Norman Faircloughs kritiska diskursanalys skall jag visa hur diskursen om utanförskap laddas med vissa betydelser med hjälp av lingvistiska analysredskap som *metaforer*, *transitivitet* och *modalitet*. För att visa hur mening skapas ur olikhetskapande använder jag av mig begreppet *binär opposition*.

Slutligen skall jag använda mig av *teorin om konstruktionen av sociala problem* för att visa hur ”utanförskap” konstruerats som ett socialt problem.

3. METOD OCH EMPIRI

Urval

Inledningsvis var min ambition att studera diskursen om utanförskap ur ett brett perspektiv med källor från en mängd olika håll. I mitt uppsats-PM var exempelvis min uttalade ambition att studera hur media, politiker, myndigheter, opinionsbildare, politiska bloggar, näringsliv, arbetsgivareföreningar och fackföreningar använder sig av begreppet utanförskap och knyta samman dessa arenor och aktörer genom en diskursanalytisk läsning. Efter PM-seminariet och handledarträff kom jag till insikt om att det skulle vara en väl ambitiöst forskningsuppgift för en masteruppsats och jag fick således snällt påbörja en avgränsning. Anledningen till att jag från början ville ha ett så brett material var att jag hade en känsla av att det här begreppet verkligen var väl spritt och att det därför hade varit intressant att se om och hur begreppsanvändningen skiljer sig åt i olika sammanhang. Men eftersom det ändå skulle vara omöjligt att få en heltäckande empiri tvingades jag begränsa mig, och jag bestämde mig för att fokusera på den strikt etablerade partipolitiska processen, det vill säga söka i riksdagstryck. Jag hade inte vid detta tillfälle valt bort massmedia och jag laborerade även med tanken på att intervjua företrädare för de två politiska partier som med högst frekvens verkade använda begreppet utanförskap.⁵ Orsaken till att jag snart valde bort detta var att det kändes som att det skulle skapa metodmässiga problem att kombinera intervju och textanalys. Dessutom hade jag vid den tidpunkten redan börjat samla in mitt empiriska material från riksdagens hemsida och insett att det materialet antagligen skulle räcka. Av den anledningen valde jag även bort att närmare analysera hur begreppet utanförskap använts i media. Det hade naturligtvis varit intressant att närmare se hur olika offentliga arenor samverkar i konstruktionen av ett socialt problem, men mitt fokus här riktas alltså mot en specifik offentlig arena, nämligen den riksdagspolitiska. Att göra en diskursanalys på den riksdagspolitiska debatten kändes naturligt då politik alltid handlar om meningsskapande. Politik kan aldrig separeras från språket, istället är det just genom språket som den politiska och sociala verkligheten konstrueras (Bergström & Boréus 2000 s. 235). Mitt urval är lika mycket en avgränsning av diskursen. Diskurser är aldrig helt autonoma i förhållande till andra diskurser så därför är det av vikt att motivera min avgränsning av diskursen (Neumann 2003 s. 52).

Urvalet kan sägas vara ett maximerat urval som ”beskriver vanliga fall som rimligen speglar de olika variationer som kan finnas av fenomenet” (Larsson 2005 s. 103). Naturligtvis existerar inte den politiska debatten i ett vakuum som begränsas av de väggar som omger en viss sal i riksdagshuset. Jag är medveten om att de utsagor jag analyserar både tar intryck av och ger eko i andra sammanhang, men eftersom utsagorna i sig är mitt huvudsakliga studieobjekt finner jag det inte av större vikt att problematisera dessa förhållanden. En diskurs är inte ett objekt som finns där ute i verkligheten, den är alltid konstruerad av mig som forskare på basis av vissa antaganden (Börjesson 2003 s. 185). Det kan sägas finnas flera diskurser om utanförskap. De flesta diskursanalytiker är överens om att en diskurs är ett bestämt sätt att tala om och förstå världen. Den diskurs som jag kommer att analysera i min studie och som jag kommer att benämna som diskursen om utanförskap är mer avgränsat en *diskurs om utanförskap i den riksdagspolitiska debatten*. Det finns också en diskurs om utanförskap i mediala

⁵ Jag mailade Camilla Hansson, pressekreterare för Folkpartiet samt Évin Khaffaf, som är pressekreterare för Moderaterna. I mailet beskrev jag vad min uppsats skulle handla om och frågade de respektive pressekreterarna om det fanns någon i deras parti som kunde tänka sig att ställa upp för en intervju. Jag mottog positiva svar från dem båda, men då hade jag redan bestämt mig för att inte komplettera min empiri med intervjuer varför jag svarade och tackade för deras vänlighet, men tillade att jag inte längre hade behov av att göra intervjuer.

sammanhang och man kan dessutom säga att det finns en i en talspråkskontext. Dessa går dock aldrig att separera totalt från varandra. Orsaken till att jag valt att fokusera på just diskursen om utanförskap i riksdagspolitiska sammanhang är att det är inom den kontexten som begreppet i stort fått sin mening. För enkelhetens skull skall jag benämna denna diskurs som *diskursen om utanförskap*.

Empiriskt material

Tämligen omgående började jag samla in mitt empiriska material. Detta för att få en bild av vad jag kunde vänta mig för resultat, men också för att få en idé om vilken eller vilka teorier som kunde vara tillämpbara på materialet. Även en datainsamling är alltid en konstruktion vilket är något som både jag som forskare och läsare av studien måste vara medveten om. Eftersom jag ville studera den politiska debatten, i meningen den etablerade partipolitiska debatten kändes det rimligt att söka material på riksdagens hemsida⁶. Genom en sökning på ”utanförskap” i sökmotorn som ligger uppe på förstasidan registrerades den 1 september 2008 287 träffar, det vill säga antal dokument där begreppet förekom. Dessa var utspridda på fem olika dokumenttyper:

Kammarens protokoll, som är en utskrift av vad som har sagts i en riksdagsdebatt i kammaren. Dessa skall ordagrant avspegla sammanträdena. Varje protokoll har ett nummer och skrivs exempelvis som ”Riksdagens protokoll 2008/09:3”, där årtalen anger vilket riksmöte det handlar om. Riksmötet öppnar den tredje tisdagen i september varje år utom valår, då det öppnar några veckor senare och stänger i juni. Riksdagsåret följer således inte kalenderåret, utan börjar med höstsessionen. Mitt exempel ovan är alltså den tredje riksdagsdebatten under riksmötet 2008/09. *Propositioner* är förslag överlämnade till riksdagen från regeringen. Ofta har regeringen innan dess låtit en utredning fördjupa sig i ärendet och frågat olika grupper i samhället vad de tycker om förslaget. Inga propositioner ingår i mina resultat. Dessa utsorterades inför analysen. *Motioner* är förslag till riksdagen, framlagda av en eller flera ledamöter. Motionerna lämnas efter att regeringen lämnat sin proposition och de ska handla om samma saker som regeringens föreslagit. Motioner kan också lämnas efter det att någon av riksdagens myndigheter lämnat förslag till riksdagen. En gång om året, under den allmänna motions tiden, kan ledamöterna skriva motioner om nästan vad som helst. Allmänna motions tiden börjar när riksdagen öppnar på hösten och slutar 15 dagar efter det att regeringen lämnat budgetpropositionen till riksdagen. *Skrivelser* är dokument som regeringen lämnar till riksdagen. En skrivelse har en mer redogörande karaktär än propositionerna och innehåller inget förslag till riksdagsbeslut. Innan riksdagens kammare fattar ett beslut måste alla förslag som kommit in förberedas av ledamöterna i ett utskott. *Betänkande* är skriftliga, motiverade förslag om beslut i inom ett sakområde som ett utskott lämnar till riksdagen. Det finns 15 utskott som vart och ett har sina egna ansvarsområden.

De tidigaste träffarna i sökningen var från 1990 och de senaste var från det datum då jag gjorde sökningen. Jag gick igenom dessa dokument i kronologisk ordning. Jag läste inte hela dokumenten, det hade varit alltför tidskrävande. Istället använde jag mig av en sökfunktion i själva dokumenten för att hitta de ställen där ”utanförskap” nämndes. När jag hittade det scrollade jag mig upp på sidan för att sätta mig in i vilket sammanhang begreppet nämndes i och kopierade därefter citat till ett separat word-dokument där jag lade till en liten förklaring till kontexten samt namnet på dokumentet och vem som uttalade sig. Det skall nämnas att det faktum att materialet redan var utskrivet sparade mig tid, då jag på så sätt undkom hela transkriberingsförfarandet. Många citat kom från samma motioner eller debatter då dessa oftast

⁶ www.riksdagen.se

fokuseras kring en viss fråga. Mitt primära empiriska material består med andra ord nästan uteslutande av citat. Jag gjorde ingen partipolitisk urskillning i materialet utan kopierade över i princip allt jag fann. De gånger jag valde att inte kopiera över citat var när dessa bara var rena upprepningar av vad som sagts innan. Exempelvis återkom exakt samma formuleringar i flera motioner som senare också uttalades i debatter.

Strax efter det att jag avslutat den empiriska insamlingen, någon gång i slutet av september, gjordes sökmotorn på riksdagens hemsida om. En sökning på ”utanförskap” gav nu mer än 5000 träffar. Jag drog en lättnadens suck över att jag redan hunnit samla in ett empiriskt material som kändes användbart innan hemsidan gjordes om, men jag kunde inte låta bli att fundera vad som hade hänt och jag var dessutom orolig över att mitt redan insamlade material var otillräckligt. Hade det tillkommit en massa dokument? Var det kanske fel på sidan under den tid jag gjorde min insamling? Måste jag göra om min insamling och då gå igenom 5000 dokument? Jag mailade webbansvarig på www.riksdagen.se och undrade vad det var frågan om. Visst, jag hade ju redan intrycket av att ”utanförskap” var ett begrepp vars frekvens ökade snabbt i det svenska språket, men att det över en natt skulle nämnas i cirka 4800 fler riksdagsdokument än dagen innan bedömde jag som orimligt. Lars Brink från riksdagens webbredaktion svarade på mitt mail och förklarade att orsakerna till att antalet träffar ökat så markant är flera. Sökfunktionen hade gjorts om och till skillnad från tidigare ges förslag på ytterligare sökord som relaterar till sökningen och dessa funktioner belastar sökmotorn mer än tidigare. Enligt Brink låter man därför sökmotorn uppskatta antalet svar istället för att ge ett exakt värde och utöver det så har ett tröskelvärde ändrats så att sökmotorn i vissa fall visar sidor som är relaterade vilket ger fler söksvar.⁷ Denna förändring av sökfunktionen innebär att min studie inte kan upprepas, till exempel i syfte att kontrollera mina resultat. Jag har dock sparat sökresultat och alla dokument där begreppet förekommer och det går att göra omvända sökningar för att kontrollera att mina citat faktiskt hämtats från riksdagens hemsida.

I datainsamlingen strävade jag efter att inte låta min förförståelse och mina förväntningar att styra mig, men på samma sätt som urvalet är insamlingen alltid en konstruktion. Majoriteten av de citat jag samlade in där ”utanförskap” förekom kom från borgerliga företrädare, även om det inte helt saknades citat med begreppet från det socialistiska blocket. Man kan kanske hävda att jag skulle vara mer balanserad i min empiriska insamling så att även företrädare från vänstersidan skulle få en större plats i resultatdelen, men det skulle i så fall bara bidra till en mer onyanserad och styrd bild. I min insamling, som var en totalundersökning inom de ramar jag satt, tog jag ingen hänsyn till partipolitisk färg, istället var min ambition att hela tiden behandla texten som text eftersom utsagorna i sig är mitt studieobjekt. Det är jag som forskare som är ansvarig för urvalet av citat för analys, men däremot har jag inte påverkat själva utsagorna. Mitt urval av empiriskt material får dock mening i och med att det placeras i det sammanhang jag själv valt. Samma empiriska material skulle med andra ord kunna användas för att studera något helt annat och i det sammanhanget antagligen leda till helt annorlunda slutsatser.

Utöver riksdagstrycken använder jag mig av tidigare forskning kring näraliggande begrepp (marginalitet, underklass och *social exclusion*) för att kunna dra slutsatser om hur ”utanförskap” relaterar till dessa. Jag anser mig ha gjort en utförlig sökning kring den forskning som bedrivits kring dessa begrepp och dokumenterar det jag funnit av värde.

⁷ Dessutom verkar det som att sökmotorn registrerade träffar på varje gång ordet användes i ett dokument, istället för att som tidigare registrera en träff om det nämnades i ett dokument, oberoende av hur många gånger det sedan nämnades i dokumentet.

Analys

När jag påbörjade min analys av det empiriska materialet visste jag ännu inte i vilken form jag skulle presentera det. Citaten som jag hade sparat i ett separat dokument var snyggt och prydligt organiserade i kronologisk ordning, och antagligen på grund av att jag dessutom samlat in materialet kronologiskt så påbörjade jag även analysen utifrån de första citaten i min samling. Det var först efter ett tag som jag insåg att detta inte höll. Läsningen skulle bli alldeles för torrt redovisande om utgångspunkten var kronologisk varför jag istället valde att dela in mitt empiriska material i teman, som jag i sin tur bröt ned till mindre teman. Analysen är alltså fokuserad på specifika frågeområden i syfte att kunna återkoppla till mina frågeställningar (Larsson 2005 s. 107). Tre motioner, alla framlagda av Folkpartiet, återkommer fortlöpande i analysen då alla dessa tre lade en stor tonvikt på ”utanförskap”. Deras titlar är inte heller helt olika varandra.⁸ De teman jag konstruerat är sprungna ur min diskursteoretiska förförståelse, i det att jag i texten har sökt efter nodalpunkter. Jag sökte efter begrepp som återkom ofta och som bar på en, eller flera, redan definierade betydelser. Ord som ”och”, ”är” och ”skall” återkommer förvisso ofta och kan vara viktiga i en än mer strikt lingvistisk analys, men vad jag sökte var ord som redan bar på en viss laddning och mening.

Jag urskiljde snabbt ”bidragsberoende” som ett synnerligen ofta återkommande begrepp, varför jag samlade citat där detta förekom i ett separat dokument för att få en överblick över hur vanligt och återkommande det var. Jag insåg mycket riktigt att en stor andel av citaten innehöll detta begrepp. I dessa citat uttalades ofta ”bidragsberoende” som en motsats till arbete samt gjordes synonymt med arbetslöshet. *Bidragsberoende* var alltså den första nodalpunkt i materialet som jag urskiljde. Många gånger återkom även ”invandrare” och ”invandring” i relation till begreppet utanförskap. Jag samlade även dessa citat i ett separat dokument och kom fram till även ”invandrare” återkom med stor regelbundet i citaten. *Invandrare* blev således min andra nodalpunkt. Den tredje och sista nodalpunkten jag urskiljde ur materialet noterade jag inte till en början. Istället var det andra begrepp (exempelvis ärftlighet, missbruk och högerextremism) som jag såg var återkommande, men inget av dessa gavs så stor betydelse i diskursen att jag kunde betrakta dem som nodalpunkter. Efter ett tag upptäckte jag dock att ”kriminalitet” och ”brottslighet” i olika former ofta nämndes i samband med begreppet utanförskap och jag valde att titta närmare på den användningen. Jag såg att det så frekvent artikulerades att *kriminalitet*, samt synonymer till detta begrepp, urskiljdes som min tredje nodalpunkt. Dessa tre begrepp, *bidragsberoende*, *invandraren* och *kriminalitet* fick tjäna som utgångspunkt för min tematiska uppdelning och kan även ses som studiens centrala begrepp. Temana skall inte ses som sylvasst avgränsade sinsemellan eftersom alla teman samverkar till diskursen om utanförskap. Det var ett ganska slitsamt jobb att dela upp citaten i teman eftersom ett citat kunde rymma korn från en rad olika teman, men jag valde ändå att ihärda för åskådighetens skull. Även om tematiseringen ger mina resultatkapitel en ordnad och prydlig form, betyder det inte att de finns ”där ute”. Mats Börjesson och Eva Palmblad skriver:

Inom konstruktionismen hävdas ofta att det inte kan finnas en versionsfri eller oberoende verklighet. All kunskap är socialt konstruerad och kan därför aldrig avspegla en entydig verklighet därute. Det handlar inte om att förneka existensen av samhällsfenomen, exempelvis missbruk, hemlöshet, kriminalitet eller psykisk sjukdom. Poängen är att vi bara kan tänka genom diskursiva raster. Som forskare kan vi bara studera olika sätt att förstå, uppfatta och förklara den här typen av fenomen. Vi kan

⁸ (Motion 2003/04:Sf326) : *Jobb istället för bidrag - den liberala vägen till integration*, (Motion 2004/05:Sf288): *Egenmakt och arbete - den liberala vägen till integration* samt (Motion 2005/06:Sf383): *Egenmakt, arbete och jämlikhet – liberal integrationspolitik*

undersöka vad olika former av föreställningar förutsätter och vilka följder de får i skilda sammanhang. (Börjesson & Palmblad 2007 s. 9)

Diskursen, som den framträder i min analys, är av nödvändiga skäl en av mig dramatiserad diskurs, vilket dock inte innebär att den skulle vara osann och ihopljugen. I och med att diskurser i sig alltid är en konstruktion av mig som forskare är det omöjligt att hävda att detta är den ”verkliga” diskursen. Den skulle alltid kunna ha framställts på ett annorlunda sätt (Börjesson 2003 s. 166). Även jag som forskare gör mig skyldig till kategoriseringar, uteslutningar och tolkningar. Det sättet jag presenterar min empiri på är med andra ord min skildring av den. I forskning om sociala problem finns det dessutom alltid en risk att man som forskare medverkar till definitionen av dessa sociala problem. Att behandla problemen som avspeglningar bidrar till att befästa dem (ibid. s. 165f). Detta är något jag under arbetet försökt behandla med aktsamhet.

Giltighet och generaliserbarhet

Jag anser att mitt resultat bär på viss giltighet och generaliserbarhet då materialet jag gått igenom är omfattande och representativt för den svenska politiska debatten. Slutsatser har jag dragit utifrån att jag spårat en viss regelbundenhet i utsagorna jag analyserat. Dock är denna giltighet och generaliserbarhet endast begränsad till det material jag analyserat. Hur diskursen om utanförskap ser ut i andra sammanhang, eller om ett år, kan jag inte dra några säkra slutsatser av utifrån mitt material. Diskurser är alltid kontingenta, om än trögföränderliga. Därför gör jag inga anspråk på att mina slutsatser om diskursen om utanförskap skall ristas in som sanna, nödvändiga eller bestående. Vad jag dock med viss precision kan säga något om är hur diskursen om utanförskap i den svenska partipolitiska debatten har konstruerats fram till idag i det material jag har tillgängligt och utifrån de teorier jag använt som analysredskap.

Etiska överväganden

Då min empiri består av offentliga handlingar och utsagor som folkvalda politiker gjort i avsikt att dessa skall spridas och läsas av allmänheten har jag inte behövt ta någon etisk hänsyn i insamlingen av dessa. Jag har inte behövt inhämta samtycke eller utlova anonymitet. Riksdagsdokumenten är redan offentliga i sin publicerade form och därmed fria att citera ur. Jag har angivit namn och partipolitisk tillhörighet där citaten är från riksdagsprotokoll och jag har skrivit vilket parti som lagt fram de motioner och skrivelser jag citerat ur. Även om personerna och partierna i huvudsak är ointressanta i min analys är det ändå av källkritiska skäl nödvändigt att referera till den eller dem som står bakom utsagan.

Däremot finns en etisk aspekt i hanteringen av mina källor. Jag har strävat efter att kontekstualisera citaten så att de inte framstår som lösryckta. Dels föreligger en rent läsmässig fördel i att citatens kontext redovisas, dels är det ett sätt att visa respekt gentemot dem som uttalar de citat jag valt att använda. Jag har däremot inte haft möjlighet att redogöra för hela sammanhanget eller vilka replikskiften som i detalj föregått citaten då det skulle ta alltför mycket utrymme i anspråk. Detta kan vara problematiskt, men då jag noggrant angivit källor kan läsaren gå tillbaka till källorna för att sätta sig in i det bredare sammanhanget. Min analys av citaten är rent textmässig i det att det är utsagan i sig som är föremålet, inte personerna, partierna eller eventuella orsaker och motiv till att den ser ut som den gör. Texten är alltså inte tolkad utifrån person, parti eller orsak. Det finns även en etisk aspekt som är förbunden till min roll som forskare då mina analyser inte skall präglas av min eventuella förförståelse eller

mina personliga politiska ståndpunkter. Jag har därför strävat efter att på ett korrekt och forskningsetiskt sätt analysera utsagorna och presentera min analys utan syrlighet eller ironi.

Metoddiskussion

Skall man skriva en diskursanalys, och på så sätt inordna sig i någon form av socialkonstruktivistisk forskartradition, är det redan från början av största vikt att vända blicken mot sig själv och erkänna det faktum att även jag som forskare är fast i diverse diskurser och konstruktioner som formar det sätt jag agerar och betraktar världen på. I annat fall skulle jag underkänna hela den teori som jag valt att arbeta utifrån. Ändå måste jag försöka samla in mitt empiriska material och därefter göra min analys *som om* jag inte hade redan klara föreställningar om vad jag kan förvänta mig eftersom diskursanalysen i mångt och mycket handlar om att tränga bakom det som vid en första anblick kan tyckas givet.

Det socialkonstruktivistiska perspektivet har många gånger kritiserats för att vara alltför relativistiskt; att det inte går att säga något om någonting för det alltid skulle kunna vara på ett annat sätt. Jag har själv ovan lagt in dylika brasklappar angående mitt urval och analys. Mats Börjesson problematiserar och svarar på denna kritik genom att mena att påståendet att relativism skulle vara ett problem enbart är ett problem för den som är realist. Att visa hur någonting *konstrueras* är inte det samma sak som att visa hur någonting *är* (Börjesson 1993 s. 187). För att hänga på Börjessons resonemang: om jag visar hur ”utanförskap” konstrueras i den politiska debatten innebär det inte nödvändigtvis att jag säger att ”utanförskap” egentligen är någonting annat. Det jag är intresserad av är hur denna konstruktion görs möjlig och reproduceras samt vad denna konstruktion kan innebära för den eller dem som omtalas som ”utanför”.

Det var inte alla gånger helt lätt att använda sig av diskursanalys. Laclau och Mouffe är inte lättillgängliga och i början av arbetet kändes det krystat att använda deras teorier, men i takt med att jag läste mer av dem (eller kanske framförallt *om* deras teorier i Winther Jørgensen & Phillips och Torfing) kunde jag se hur ett applicerande av deras teori inte behövde kännas så framtvingad. Jag behövde själv distansera mig från deras teori för att få perspektiv på den innan jag kände mig fri att använda diskursteorin på ett mindre tvunget och slaviskt sätt. Det var inte heller alla gånger enkelt att pussla ihop mina teoretiska perspektiv. Jag hamnade många gånger i motsägelser och lekte med tanken på att slopa delar av de teorier jag valt, men jag upplevde även i det avseendet att det lossnade när jag fick en viss distans och kunde betrakta teorierna utifrån en mer avslappnad position. Den akademiska världen är fylld av polemik där både forskningstraditioner och förespråkare inom specifika traditioner tycks älska att ställa sig i motsats till varandra, många gånger på ett självförhärligande vis. Det är lätt att betrakta dessa motsättningar som naturgivna, men ser man närmare på det märker man att ontologin ibland kan lämnas därhän i det konkreta analysarbetet. Ibland känns det som ren och skär ankdammpolemik och den insikten lugnade mig en aning. Jag vill se det som att jag tagit intryck av Mouffe, Fairclough, Hilgartner, Bosk och så vidare, snarare än att de fungerat som mina husgudar.

En annan sak som jag upplevde som trist var att begränsa användningen av mitt empiriska material. Det fanns så många citat som jag anser skulle kunna belysa diskursen om utanförskap ytterligare, men jag var jag tvungen att lämna dem därhän av utrymmesskäl. Bland annat hade det varit intressant att gå djupare in på hur begreppet har blivit föremål för något av en diskursiv kamp i samband med att det har börjat kritiserats och dessutom användas *mot* den borgerliga alliansen efter regeringsskiftet. Detta skulle på ett tydligare sätt kunna klarlägga det politiska sammanhang som problemdefinitioner verkar inom. Jag hade även velat se närmare på hur diskursen konstruerats i massmedia för att problematisera synergieffekterna mellan olika offentliga arenor.

4. NÄRALIGGANDE BEGREPP

I detta kapitel kommer jag att redogöra för tre begrepp som ligger nära ”utanförskap”. Kapitel behandlar min sekundäempiri, det vill säga annan forskning om beslätade kategorier. Jag kommer att redogöra för begreppen *marginalitet*, *underklass* och *social exclusion* i var sitt delavsnitt och avsluta med en sammanfattande diskussion där begreppen sätts i relation till varandra.

Marginalitet och marginalisering

Marginalisering, eller marginalitet, är inte ett helt lätt begrepp att ringa in då det använts relativt brett. En sökning på ”marginalisering” på Nationalencyklopedins sida ger förklaringen: ”göras överflödig i arbets- och samhällslivet, särskilt med avseende på långtidsarbetslöshet, eller mer eller mindre utslagen person.” Utöver det kan marginalisering också användas i mer vardagliga sammanhang där det handlar om att någon i något avseende är förbisedd (Nationalencyklopedin). Kopplingen till vilken position man har i relation till arbetsmarknaden återkommer i definitionerna av marginalitet och marginalisering. Bengt Furåker gör en distinktion mellan de två begreppen där *marginalitet* definieras som individers eller grupperns brist på delaktighet i aktiviteter där de enligt existerande normer borde vara delaktiga, och *marginalisering* som den process som gör någon marginaliserad (Furåker 2001 s. 12).

Lars Svedberg benar i sin bok *Marginalitet - ett socialt dilemma* från 1995 ut begreppet marginalitet. Hans läsning är dock inte i första hand av ett diskursanalytiskt eller socialkonstruktivistiskt slag. Svedberg menar att man måste skilja mellan olika betydelser som begreppet marginalitet har fått över tid. Han spårar begreppets ursprung inom sociologin till år 1928 och Robert Parks teori om *The Marginal Man* som befinner sig i en ständig identitetskonflikt mellan två kulturer (Svedberg 1995 s. 12). Park, som intresserade sig särskilt för relationen mellan individ och samhälle, menade att vissa samhällsliga fenomen, såsom migration och kulturkrockar, oundvikligen leder till en marginell ställning för individen. Denna marginella position, som i Parks teori är relativt permanent, skapar sedermera en specifik personlighetstyp vars identitet är kluven mellan två kulturer (ibid. s. 18f).

En annan betydelse av marginalitet som Svedberg urskiljer är den han benämner som *marginalitet som partiell socioekonomisk delaktighet*, vilken har ett uttalat urbant arbetsmarknadsperspektiv. Ytterst handlar det om grupperns risk att hamna i periferin av, eller helt utanför arbetsmarknaden. Vid en avsaknad av stabil ställning på den – i huvudsak – industribaserade arbetsmarknaden blir den marginaliserade istället hänvisad till tillfälliga anställningar inom service- och tjänstesektorn. Resultatet av denna process är en osäker delaktighet i det socioekonomiska systemet, men ändå inte en total uteslutning från detta. Dessutom betonas inom denna betydelse exploateringen av dem som har den marginella ställningen. Inom denna inriktning görs ingen explicit eller nödvändig koppling mellan marginalitet och fattigdom. Värt att notera är också att forskning inom denna riktning pekar på att de som befinner sig inom den marginella ställningen tar emot förhållandevis *lite* samhällsligt stöd i form av exempelvis socialvård och sjukvård (ibid. s. 36f).

Svedberg redogör för ytterligare två betydelser, där *marginalitet som socialpsykologiskt dilemma* bygger på Parks teori, men därutöver betonar en utsatt ställning mellan två poler samt vilka inre psykologiska konsekvenser dessa kan få för individer i en sådan position. Denna betydelse av marginalitet lade en stor vikt vid rasskillnader och skillnader i nationellt ursprung som orsaker till marginalisering (ibid. s. 22ff). Den fjärde betydelsen, *marginalitet som sociokulturell isolering*, är kopplad till fattigkulturbegreppet som jag går igenom i nästa avsnitt, varför jag nöjer mig med att bara nämna det här.

Lars Svedberg för fram vissa perspektiv han själv anser vara grundläggande för ett fruktbart användande av begreppet marginalitet. Hans huvudsakliga kritik av de tidigare begreppsanvändningarna är att de alltför mycket beskrivit den marginella ställningen som mer eller mindre statisk och permanent. Vidare menar han att de dualistiska aspekterna i den marginella positionen är värda att betona mer ingående; med detta resonemang lyfter han diskussionen från en i första hand strukturell nivå till att mer handla om ett komplext samspel mellan individ och samhälle. Hans utgångspunkt är en utsatt grupps förhållande till arbete och han lanserar ett kontinuum med begreppen ”förankrad” respektive ”utslagen” i ytterändarna (Svedberg 1995 s. 41ff). Svedberg vill med denna figur peka på glidningen och omöjligheten i att fixera individer i en marginell position. Inte ens den som befinner sig i ytterändan ”utslagen” – en situation där man helt tappat fotfästet på arbetsmarknaden – är för evigt dömd till denna position. Marie Edgren-Schoris definition av marginalitet – som bygger på Svedbergs teorier – är att inneha en marginell position som utmärks av att en person befinner sig i gränslandet mellan förankring och samhällets periferi. Denna person är dock i en process, det vill säga verbet marginalisering, vilket innebär att personen pendlar mellan en position som förankrad och en position som utslagen (Edgren-Schori 2000 s. 122).

På senare år tycks begreppen marginalitet och marginalisering försvunnit ur den sociologiska och politiska debatten och ersatts av *social exclusion*, men kanske är begreppet på väg tillbaka? Den franske sociologen Loïc Wacquant publicerade 2008 en bok där han försöker introducera ett nytt slags marginalitetsbegrepp, nämligen det han benämner *advanced marginality* som kännetecknar förhållandena i de förorter och ”getton” som breder ut sig i västvärldens storstäder. Wacquant hävdar att denna form av marginalitet, som bara har ökat och intensifierats, inte går att koppla till ekonomisk lågkonjunktur eller ekonomiska felsatsningar, utan snarare kan ses som effekter av en ojämlik ekonomisk ordning som för sin överlevnad är beroende av en ständigt formbar arbetarklass, underordnade etniska grupper och en tudelad stad. Denna typ av marginalitet är enligt Wacquant varken cyklisk eller i förändring, den är snarare framtiden och den typ av samhälle vi kommer att tvingas vänja oss vid att leva i om ingenting förändras (Wacquant 2008 s. 232f).

Underklass och fattigkultur

Idén om en underklass har varit en del av den socialpolitiska debatten i både Storbritannien och USA under en lång tid, stundtals explicit, stundtals mer undanskymt. I begrepp som *underclass* och det *residuum* (ungefärligen restgrupp på svenska) har föreställningen om en fattigkultur som går i arv, både genetiskt och kulturellt, ständigt funnits inbakad i den anglosaxiska socialpolitiken och har idag fått ett visst uppsving i Europa, via återkomsten av underklassbegreppet i amerikansk socialpolitik. Själva termen underklass har alltid varit nära sammankopplad med fattigdom. Kärnan i resonemanget, och den aspekt som spänner över de olika tidsåldrar och begrepp där idén om en nedärvd fattigkultur återfunnits, är föreställningen om en grupp i samhället som halkat efter majoriteten i utvecklingen och därmed betraktas som en slags samhällelig restgrupp (Byrne 2005 s. 23). Trots att termen sägs ha myntats av Gunnar Myrdal år 1963 för att beskriva hur arbetaren till följd av strukturomvandlingar tvingats ut i arbetslöshet (Martin 2004 s. 81) har termen aldrig fått något direkt fäste inom svensk social- eller arbetsmarknadspolitik.

Det var den amerikanske socialantropologen Oscar Lewis som i sina studier av fattiga mexikanska och puertoricanska familjer, introducerade begreppet fattigkultur. Lars Svedberg redogör i sin bok för en allmängiltig flerstegshypotes som skall exemplifiera hur fattigkulturen, enligt dem som tror på idén om en sådan, föds, göds och bevaras över generationerna: inledningsvis uppstår en marginell ställning i samhället på strukturella eller klassmässiga

grunder som leder till arbetslöshet och låga inkomster. Ur dessa sociala villkor skapas en fattigkultur som tar sig sociala uttryck i form av exempelvis missbruk och våld. Därtill skapas en mentalitet som kännetecknas av att leva i nuet samt en oförmåga att planera sitt liv. Fattigkulturen förs vidare till nästa generation och resultatet blir en form av negativ spiral som är omöjlig att bryta sig ur (Svedberg 1995 s. 29).

I förordet till *The Children of Sanchez* (1961) försöker Oscar Lewis ringa in och naturalisera fattigkulturen genom att poängtera att den som kultur äger rationalitet, struktur, stabilitet och förs vidare mellan generationer (Lewis 1961 s. xxiv) och i förordet till *Fem familjer* (1970/1977) skriver Lewis att orsaken till att man kan tala om något sådant som en fattigkultur är att den har specifika sociala och psykologiska konsekvenser för dess medlemmar och att dessa är unika för fattigkulturen (Lewis 1970/1977 s. 13). Lewis fixerar således fattigkulturens kännetecken, och även om han själv gjorde klart att fattigkulturbegreppet egentligen inte kunde appliceras på västvärldens arbetarklass – utan endast är tillämpligt på dem som befinner sig allra längst ner på den socioekonomiska skalan – öppnar han ändå en dörr genom att tycka sig spåra vissa universella karaktäristika som sträcker sig över regionala och nationella gränser (Lewis 1961 s. xxv). Detta kan förklara att hans teorier fick ett socialpolitiskt genomslag och ännu till en viss del är aktuella. Lewis menar att de ekonomiska svårigheter som kännetecknar fattigkulturen bland annat är arbetslöshet, kamp för överlevnad och låga löner. Några av de sociala och psykologiska karaktäristika som Lewis ger exempel på är tendenser till alkoholism, våldsamt beteende, tidig sexdebut och ett starkt fokus på här och nu (ibid. s. xxv).

Kvar finns bilden av den marginaliserade och arbetslöse som en våldsamt, passiv, missbrukande och lycksökande individ, utan någon som helst förmåga att planera och se sitt eget bästa. Fattigkulturbegreppet har kritiserats kraftigt, men lever kvar, om än i andra former. Lars Svedberg hänvisar i detta avseende till Eleanor Leacock som hävdade att västvärldens fattigdomsdiskurs alltid präglats av underklasstereotyper. Själva idén om att fattigkulturen förs i arv har också kritiserats häftigt och bland annat visade en amerikansk panelstudie från mitten 1980-talet att en relativt liten andel barn till föräldrar som har haft bidrag själva hamnar i samma läge (Svedberg 1995 s. 34f). I Sverige har begreppet bidragsberoende kopplats hårt till invandrare. Katarina Mattsson hävdar att begreppet har fått en rasifierad innebörd och i det närmaste blivit ett kodord för invandrare. Milton Friedman sägs ha varit den som myntade termen bidragsberoende. Metaforen ”beroende” för tankarna till missbruk, lathet och passivitet och är därför mer laddat än det mer neutrala ”bidragstagare” (Mattsson 2004 s. 117f).

En forskare som gärna betonar ”bidragsberoendets” negativa roll samt dess ärftlighet är den amerikanske politiska teoretikern Charles Murray. Kanske mest känd för boken *Bell Curve* (1994), som han skrev tillsammans med Richard J. Herrnstein och som betonade IQ-nivåns roll i samhällets uppdelning, hade Murray redan dessförinnan lanserat en attack på den amerikanska bidragspolitiken i *Losing Ground* som gavs ut i original 1984. I den inflytelserika boken pläderade Murray för ett slopande av alla statliga bidrag med motiveringen att Lyndon Johnsons *war on poverty* endast lett till att den amerikanska befolkningen inte kände sig motiverad att arbeta. År 1994 utgavs en jubileumsutgåva av boken och i dess förord konstaterade Murray att mycket av det han förutspådde i *Losing Ground* hade besannats. Han skriver bland annat att det år 1984 var provocerande att föra fram ett argument som gick ut på att det i USA fanns ett växande antal fattiga människor som genom sitt självdestruktiva beteende kommer att hållas kvar på samhällets botten. Enligt Murray skulle dock ingen, bara tio år senare, på allvar kunna bestrida denna grupps existens och han skriver även att den till och med fått ett accepterat namn, nämligen ”underklass” (Murray 1994 s. XVI). Det skall dock sägas att Murray, tillsammans med Herrnstein, har kritiserats kraftigt, inte minst för deras dubiosa kopplingar mellan intelligenskvot och ras.⁹ Sonia Martin menar att individen, som i under-

⁹ I Jacoby & Glauber (red) *The Bell Curve Debate* från 1995 samlades ett stort antal artiklar, recensioner och insändare som förde fram kritiska åsikter om teorierna i *The Bell Curve*.

klassteorier bär på vissa karaktäristika, har fått ta ansvar för sin egen exkludering. Detta har i sin tur lett till ett skuldbeläggande av den fattige individen vilket har legitimerat en socialpolitik i västvärldens industrialiserade länder som lett till att rätten till *welfare*, eller bidrag,¹⁰ har beskurits samtidigt som politiska åtgärder som syftar till att få in människor i arbete fått företräde (Martin 2004 s. 79). Den tidigare ”överenskommelsen” om att staten var ansvarig för medborgarnas välfärd har underminerats i 1990-talets nyliberala tidsanda, och snarare ersatts av ett fokus på individers tillkortakommanden och lättja som förklaring till ekonomisk ojämlikhet. Därför har ansvaret förskjutits från staten till den fattige individen. Välfärdsstaten har kritiserats för att vara orsaken till att individer utnyttjar de system som byggts upp för att motverka ojämlikhet. Idén om att individer utnyttjar välfärdssystemen kan urskiljas som en central del i användandet av underklassbegreppet (ibid. s. 81).

Den engelske sociologen David Byrne gör i sin bok *Social Exclusion* (2005), som jag senare kommer att återkomma till, en arkeologisk utforskning av begreppet *social exclusion* och går då bland annat igenom underklassbegreppet. Byrne gör Charles Murray till en av de ansvariga för att en underklassdiskussion, där en ärftlig fattigkultur är ett givet inslag, återvunnit mark i europeisk socialpolitik. Byrne placerar, i sin arkeologiska genomgång, Murray inom en nyliberal idétradition, som han menar utmärks av en underliggande moraliserande aspekt i de diskurser som kategoriserar individer i den samhälleliga periferin (Byrne 2005 s. 24). Byrne redogör också för den neokonservativa begreppsapparaten, som han tillskriver än mer cynism än de nyliberala tänkarna. Han beskriver bland annat Lawrence Meads tankar om de fattigas ovilja att ta lågavlönade och obehagliga arbeten. Enligt Mead skapar detta en negativ spiral där de fattiga aldrig lyckas få någon arbetslivserfarenhet, vilket i sin tur leder till apati och uppgivenhet. Mead hävdar att det är socialpolitikens roll att skapa incitament, med både piska och morot, för de fattiga att välja arbete framför ”bidragsberoende” (ibid. s. 25). Över huvud taget hävdar Byrne att neokonservatismens kärna består av att den exkluderade skuldbeläggs genom en retorik som ofta lindas in i begrepp som ”bidragsberoende”. *From welfare into work* har således blivit en slogan som framför allt i USA fått ett stort socialpolitiskt genomslag. Neokonservativa förespråkare försöker således skapa en arbetsetik, samtidigt som de inte ställer sig bakom rätten till arbete, då kapitalismen kräver en reservarmé av arbetare (ibid. s. 29).¹¹ Termen brukar generellt, i en amerikansk kontext, sägas fånga vissa beteendemässiga och biologiska representationer av de som befinner sig långt ned i samhällshierarkin. Hemlösa, unga, svarta, ”bidragsberoende”, missbrukare, kriminella och arbetslösa är bara några av de karaktäristika som allmänt brukas fästas på individerna i ”underklassen” (Martin 2004 s. 81).

Social exclusion

I *Social Exclusion* (2005) bryter sociologen David Byrne ned begreppet *social exclusion* och har även som syfte att visa, företrädesvis i en brittisk kontext, hur den tredje vägen-politikens användande av begreppet har sett ut. Med detta menar Byrne mer specifikt det av Tony Blair

¹⁰ Welfare är den företrädesvis amerikanska termen för offentligt finansierade åtgärder som syftar till att säkra en minimiinkomst för ”marginaliserade” grupper. Detta kan vara allt från matkuponger via subventionerad sjukvård till skattelättnader.

¹¹ David Greenes bok *Benefit Dependancy* beskriver i stora drag den negativa utvecklingsspiral för individer som är beroende av offentligt stöd. Greene skriver att dessa individer har en tendens att skamlöst utnyttja andra personer samtidigt som de isolerar sig från vänner och organisationer som skulle kunna hjälpa dem att komma upp på banan igen. Resultatet, enligt Greene, blir att de är ytterst lättinfluerade av populistiska politiker som lovar förbättringar (Byrne 2005 s. 30).

lanserade New Labour, vars politik enligt Byrne är starkt påverkad av sociologen Anthony Giddens. Byrne använder sig inte uttalat av ett diskursanalytiskt perspektiv, men genom hela boken betonar han begreppets konstitutiva karaktär varför boken ändå kan sägas ha diskursanalytiska drag. Dessutom refererar han genomgående till Norman Faircloughs *New Labour, New Language?* (2000). Jag har valt att använda mig av den engelska termen *social exclusion* istället för att översätta den. Som jag skall visa har begreppet översatts till svenska på en mängd olika vis och det tycks ändå inte råda någon konsensus kring en översättning.

Termen *exclusion sociale* uppkom i 1970-talets Frankrikes socialpolitiska terminologi för att under 1980-talet spridas till EU via Fattigdomsprogrammen. Begreppet togs sedan över av en rad av de dåvarande medlemsländerna och har idag institutionaliserats främst av New Labour i den brittiska socialpolitiken, där Tony Blair inrättade en statlig myndighet specifikt inriktad på *social exclusion* (Koller & Davidson 2008 s. 307). Under 1990-talet kom både konservativa och socialdemokratiska regeringar över hela Europa att betona vikten av social inkludering (Hörnqvist 2008 s. 162). Begreppet *social exclusion* kan sägas rymma en multi-dimensionell syn på sociala olägenheter där förhållandet mellan en inkluderad majoritet och en exkluderad minoritet uttrycks. Därtill vill vissa hävda att termen innehåller en normativ sida som konstituerar vad det innebär att vara en fullvärdig medlem i samhället (Koller & Davidson 2008 s. 308). *Social exclusion* kan också definieras som ett beskuret medborgarskap (Schierup 2003 s. 177) och har ofta i en svensk kontext kopplats till segregation (Edgren-Schori 2000 s. 104). *Social exclusion* används främst för att beskriva förhållanden mellan individer inom en nation, men kan också användas i betydelsen att vissa grupper hålls utanför nationer eller unioner, exempelvis EU (Byrne 2005 s. 13).

David Byrne gör, med hänvisning till John Veit-Wilson, en distinktion mellan en svag och stark begreppsanvändning av *social exclusion*, där den svaga varianten fokuserar på att förändra de exkluderades dåliga karaktärsdrag för att förbättra deras chanser i samhället. Den starka versionen betonar även rollen hos dem som exkluderar och lägger således vikt vid att utjämna maktbalansen i ett exkluderande samhälle (ibid. s. 4f). Byrne menar att det är den svaga versionen av *social exclusion* som varit ett nyckelbegrepp för New Labour och deras framgångar i den inhemska engelska politiken. Han menar också att New Labour fungerat som en föregångare för andra politiska partier i den postindustriella världen med ett socialdemokratiskt förflutet där marknadsekonomin idag givits en naturaliserad roll (ibid. s. 59). För att bryta ned dagens användning av *social exclusion* finner Byrne, genom att gå tillbaka till John Locke, att mycket kan härledas ur klassiska liberala teorier om negativa friheter, som idag återlanserats i nyliberal tappning. Detta synsätt har fått ny kraft i den postindustriella kapitalismen där arbetslöshet till viss del ses som ett val (ibid. s. 22f). I New Labours retorik används *social exclusion* närmast uteslutande som ett subjektivt, det är med andra ord inte en exkludering som sker, det är en exkludering som *är*. Nominaliseringen *exclusion* är långt vanligare än verbet *exclude*. Det är alltså konsekvensen av, snarare än processen, *social exclusion* som dominerar diskursen (Fairclough 2000 s. 54). Sålunda finns det ingen plats för agentskap, vare sig hos de exkluderade eller hos de som skulle ha exkluderat dem. Det är i detta språkbruk som Fairclough spårar det stora skiftet hos New Labour som – i strid med sin vänsterpolitiska historia – har slutat söka förklaringar till exkludering i det kapitalistiska systemet och numera inte alls talar om kapitalismen (Byrne 2005 s. 56f). Att tala om *inclusion* och *exclusion* är enligt Byrne ett kraftfullt politiskt verktyg, då det avpolitiserar fattigdom. Istället för att förordad fördelning av resurser talar man idag enbart om att den fattige skall ta sig in på arbetsmarknaden. De nyliberalas politiska agenda är således att förändra arbetsmarknadspolitiken så att detta kan möjliggöras, varför de får rollen som reformister i den politiska debatten (Byrne 2005 s. 6).

Veronika Koller och Paul Davidson menar, i sin kritiska diskursanalys av New Labours användande av begreppet, att *social exclusion* genom en rumslig metafor konstruerats som en

tankemodell om samhället som en avgränsad domän som man antingen kan befinna sig inne i eller utanför. De som befinner sig inne blir alltid positivt konnoterade samtidigt som de exkluderade konstrueras som problematiska. Detta ger i sin tur upphov till ett politiskt mål att flytta in de exkluderade över gränsen och in i samhället. Diskursen har en ideologisk prägel som syftar till att osynliggöra ojämlikheterna och undertrycka eventuella konflikter bland ”de inkluderade” (Koller & Davidson 2008 s. 308ff). Vidare redogör Koller och Davidson för hur rumsliga metaforer som innanför och utanför kan likställas med primära bilder av att vara fysiskt inne eller utanför avgränsade platser som erbjuder värme och skydd. När metaforen uttalas leder detta – hos mottagaren av texten – till positiva eller negativa konnotationer (ibid. s. 311). Det normaliserade innanförskapet (*inclusion*) blir slutstationen för den målinriktade politiska ambitionen, vilket gör talet om att hantera (*tackle*) exkluderingen till en motsägelse eftersom inklusion och exklusion är ömsesidigt konstitutiva. I artikeln uppmärksammar även Koller och Davidson att militära metaforer är vanliga i diskursen om *social exclusion* (ibid. s. 312f).

I *Social Exclusion* tar David Byrne fasta på de karaktäristika som tillskrivs de individer som omtalas som exkluderade och han visar att det finns en vi-och-dem-dimension inbakad i användningen av begreppet. De som omnämns är en minoritet, placerad i samhällets botten-skikt och separerad från majoriteten på basis av materiell fattigdom och kulturell olikhet. De är med andra ord inte bara fattigare, de är också annorlunda. I samband med detta avfärdar Byrne föreställningen att den exkluderade positionen är permanent och hävdar att den utmärks av en avsevärd dynamik där individer snarare kännetecknas av att de i själva verket rör sig mellan socioekonomiska positioner (Byrne 2005 s. 73). I *New Labour, New Language?* visar även Fairclough att arbete i den brittiska politiska debatten konstruerats som biljetten till *inclusion*. Arbetet sägs vara enda vägen till ekonomisk trygghet, men New Labour lägger även betoning på arbete som livsstil. Med anställning följer självrespekt, oberoende och möjligheten till utveckling, medan de personer som sägs vara i *social exclusion* beskrivs som ”fångade i en beroendeställning” (Fairclough 2000 s. 57 förf. översättning).

Att översätta social exclusion

Carl-Ulrik Schierup menar att begreppen ”social exkludering” och ”social uteslutning” är de översättningar som oftast används i svenska sammanhang (Schierup 2003 s. 177), medan Anita Rönneling i sin avhandling *Berättelser från en välfärdsstat* (2004) likställer *social exclusion* med ”marginalisering” och ”utanförskap”, för att strax senare påstå att den vanligaste svenska översättningen är ”social exkludering” eller ”social utestängning” (Rönneling 2004 s. 11f). ”Social utestängning” är även den översättning som Maud Edgren-Schori använder i sin avhandling *Social Exclusion* (Edgren-Schori 2000 s. 100) och som Lars Svedberg använder (Svedberg 1998 s. 60).

På EU-kommissionens hemsida, under avdelningen ”Employment and Social Affairs” är det begreppen *social exclusion* samt *social inclusion* som frekvent används för att beskriva sociala missförhållanden inom EU. Europeiska Rådet fastställde i december 2000 fyra mål för kampen mot fattigdom inom unionen. I samband med detta uppmanades medlemsländerna att utveckla sina prioriteringar i förhållande till målen i nationella handlingsplaner mot fattigdom.¹² Den första svenska handlingsplanen för *social inclusion* lanserades av den då sittande socialdemokratiska regeringen år 2001. Titeln på skriften är *Sveriges handlingsplan mot fattigdom och social utslagning*. Om man jämför den med den engelska översättningen av rapporten som bär titeln *Sweden's Action Plan Against Poverty and Social Exclusion*, blir det

¹² Bakgrunden är det strategiska mål som sattes av Europeiska Rådet i Lissabon i mars 2000, vilket är att göra EU till den mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomin i världen, kapabel till hållbar ekonomisk tillväxt, fler och bättre jobb och större social sammanhållning.

tydligt att den då sittande regeringen valde att översätta *social exclusion* med ”social utslagning”. Utslagning är den term som genomgående i handlingsplanen används för att beskriva detta ”tillstånd”. ”Utanförskap” nämns blott två gånger i den 67 sidor långa rapporten.

År 2008 lanserade den borgerliga regeringen den senaste handlingsplanen, döpt till *Sveriges strategirapport för social trygghet och social delaktighet*. Här råder en viss ambivalens angående översättningen av *social exclusion*. I rapportens inledning, där en kortare presentation av EU-medlemsländernas gemensamma målsättning görs, används begreppet ”social utestängning” i den svenska rapporten, samtidigt som *social exclusion* används i den engelska. Därefter glider begreppsbruket i rapporten över till ”utanförskap” i den svenska varianten medan *social exclusion* är den term som fortsatt används i den engelska. En mening i rapporten på svenska lyder: ”Reformstrategin för fler i arbete och minskat utanförskap vilar på tre ben” (Social- och hälsovårdsministeriet 2008a s. 6) medan det i den engelska översättningen står: ”The reform strategy for more people in work and reduced social exclusion rests on three pillars” (Social- och hälsovårdsministeriet 2008b s. 6). Det blir i den meningen tydligt att ”utanförskap” – som vid denna tidpunkt visat sig ha ett stort inflytande på den svenska inrikespolitikens område – likställs med det samlade europeiska begreppet *social exclusion*. Av detta kan man dra slutsatsen att ”utanförskap” - som år 2001 i princip inte alls existerade i den första handlingsplanen för att motverka det som EU-kommissionen benämner *social exclusion* – år 2008 i princip är synonymt med *social exclusion*.

Sammanfattande diskussion

Det finns vissa beröringspunkter mellan de tre begrepp – marginalitet, underklass och *social exclusion* – som presenterats i detta kapitel. Begreppen kan sägas vara nav i olika diskurser som binds samman på olika sätt, men som alla behandlar individer eller grupper som sägs befinna sig antingen i marginalen, på botten eller helt utanför samhället.

Marginalitetsbegreppet och underklassbegreppet liknar varandra på ett antal sätt; ett fokus på migration och invandrare; ekonomisk utsatthet; en position i samhället som påverkar individens eller gruppens sätt att agera. Man kan dessutom finna dessa element i begreppsanvändningen av *social exclusion*. Många av de ovan refererade forskarna har visat hur begreppen relaterar till varandra. Lars Svedberg menar att social utestängning – hans översättning av *social exclusion* – har använts synonymt med fattigdomsbegreppet. Svedberg hävdar också att social utestängning avser ett mer varaktigt tillstånd än marginalitet, utan att det för den sakens skull innebär ett permanent tillstånd (Svedberg 1998 s. 60). Även Marie Edgren-Schori pekar på kopplingarna mellan fattigdomsbegreppet och *social exclusion* och accepterar dessutom Svedbergs distinktion mellan begreppen marginalitet och *social exclusion* (Edgren-Schori 2000 s. 102ff).

Ytterligare en distinktion kan göras mellan begreppen utifrån en analys av de rumsliga metaforer som ryms i respektive begrepp. Där underklass för tankarna till en vertikal modell där de som sägs vara i underklassen befinner sig i botten, är *social exclusion* och marginalitet rumsliga metaforer som kommunicerar en position horisontellt utanför eller i marginalen av en majoritet. Likheter mellan underklass och *social exclusion* är ändå i vissa avseenden slående, främst i det sätt som *social exclusion* har transformerats i politiska åtgärdsprogram, bland annat i Storbritannien. Det är den svaga varianten av *social exclusion* – den som betonar de utsattas eget ansvar – som fått genomslag i de politiska programmen. På samma sätt som i konstruktionen av underklassen läggs här vikt vid de moraliska faror och beteenden som utmärker de socialt exkluderade (Martin 2004 s. 87f). Både *social exclusion* och underklass har konstruerats som mer permanenta positioner än marginalitet, som snarare karakteriseras av en viss glidning. Betonningen på arbete som den lösningen på problemet, och arbetslöshet som

orsaken till den utsatta positionen, återkommer till en viss del i alla tre begreppen, men är mest framträdande i underklassbegreppet och *social exclusion*. I användningen av båda dessa begrepp återfinns det binära motsatsparet arbete/bidragsberoende, vars dominansförhållande uttrycks i den slogan som legat till grund för en rad politiska åtgärder, nämligen from *welfare into work*. En arbetaretik, som grundar sig på självrespekt och ansvarstagande, tycks vara ett av målen med de politiska åtgärder som följt begreppsanvändningen av underklass och *social exclusion*.

5. KONTEXTUALISERING AV DISKURSEN OM UTANFÖRSKAP

Detta kapitel fungerar som en ingång till diskursen om utanförskap och till de två nästföljande kapitel där jag mer ingående analyserar mitt empiriska material. Jag skall här bland annat ge en bakgrund till hur begreppet använts på andra arenor än i riksdagsdebatten.

Enligt Nationalencyklopedin definieras "utanförskap" som att stå utanför viss gemenskap i hem, arbetsliv, kultur eller samhällsliv. "Utanförskap" tar enligt denna definition företrädesvis sin form mellan medlemmar av ett land. I NE bjuds även på två meningar som skall tjäna som exempel på hur utanförskap kan användas: "invandrarna skall inte dömas till permanent utanförskap" samt "känslan av utanförskap i storstädernas betonggetton". Dessutom lyfts en annan betydelse fram, nämligen den som specifikt förts fram i den politiska debatten angående att stå utanför EU inför folkomröstningen 1994, där begreppet enligt NE haft en något nedsättande prägel. De ord som pekas ut som liknande är "alienation", "ensamhet" och "främlingskap" (Nationalencyklopedin).

Utanförskap i massmedia

Nationalencyklopedin daterar begreppets introduktion till år 1970. Är det då särskilt nytt, som jag velat hävda? En snabb sökning på Mediearkivet, som samlar artiklar från svenska medier och sträcker sig från 1987 tills idag, visar på spridningen i användandet av "utanförskap" i media utslaget på årtal¹³. År 1987 och 1988 påträffades inte en enda artikel där ordet nämnades. Första registrerade träffen är från en kort artikel i *Västerbottens-kuriren* som publicerades i mars 1989 som behandlar språksvårigheter för flyktingbarn i Sverige. Därefter finns det någon enstaka träff per år fram till 1994 då utanförskap plötsligt återfinns i 150 artiklar. Förklaringen till denna, relativt markanta ökning, är den debatt som i Sverige då föregick folkomröstningen om medlemskap i EU där de partier som var för ett medlemskap använde "utanförskap" för att beteckna Sveriges relation till medlemsländerna om det svenska folket skulle rösta nej. Efter detta tycks begreppet fått ett visst fäste och medias användning av begreppet utanförskap ökar förhållandevis stadigt med cirka 70 artiklar per år fram till år 2002 då det registreras 901 träffar. År 2003 sker en markant ökning då 1366 artiklar där begreppet används registreras som träffar. Det är svårt att peka på vad som gjorde att begreppet användes så ofta år 2003. En snabb överblick visar att det till en viss del återkom i artiklar om politik, men att det också började användas mer fritt, bland annat på kultursidorna. EMU-valet kan till en viss del också vara en förklaring. 2004 sjunker antalet träffar till 784 stycken, men 2005 ökar det ånyo till 1065 träffar. Därefter har antalet artikelträffar ökat varje år. År 2007 uppgick antalet artikelträffar till 2066 stycken och i en sökning den 22 december 2008 registrerades 3594 träffar (Mediearkivet).

Detta säger ingenting om *hur* begreppet har använts, men ger ändå en fingervisning om att bruket av begreppet utanförskap ökat kraftigt i det svenska språket samt att användningen av det inte på något sätt tycks bromsa. Det skall också poängteras att en enkel sökning på Mediearkivet spänner över allsköns artiklar och på intet sätt begränsas till exempelvis politiska eller arbetsmarknadsrelaterade frågor.

¹³ De siffror jag presenterar är inte helt säkra eftersom samma text ibland publiceras i en rad olika dagstidningar.

Utanförskapets karta

År 2004 lanserade Folkpartiet för första gången *Utanförskapets karta* som syftade till att visa på utbredningen av det påstådda ”utanförskapet”. Undertiteln var ”en kartläggning av utanförskapet i Sverige”. Därefter har Folkpartiet år 2006, med undertiteln ”en halv miljon människor i utanförskapets Sverige” samt år 2008 – den gången med undertiteln ”arvet efter Mona Sahlin” – sammanställt uppföljande rapporter där man med siffror och statistik visat hur utanförskapet, mätt utifrån deras egen definition, ökat eller minskat i omfattning¹⁴. I början av rapporten som gavs ut 2004 definieras utanförskap:

Begreppet utanförskap kan definieras på många olika sätt. I detta sammanhang ska vi använda begreppet utanförskap för att definiera en situation i vilken individer eller grupper av individer står utanför en rad centrala samhällsarenor: arbetsmarknad, föreningsliv, politiska organisationer, kulturliv, idédebatt osv. Dessa olika arenor bildar kärnan i de maktrelationer som formar samhällslivet i stort och ger tillträde till såväl resurser som möjligheter. (Folkpartiet Liberalerna 2004 s. 8)

Denna definition är snarlik den som återfanns i Folkpartiets ”integrationsprogram” *Bryt utanförskapet*. När ”utanförskap” operationaliseras i siffror mäts dock inte exempelvis deltagande i föreningar, politiska organisationer eller kulturliv. Vidare görs i *Utanförskapets karta* (2004) en koppling till invandring och dessutom en gradering ”inom” detta utanförskap:

Utanförskapet kan bli ännu djupare när det kombineras med invandringen och existensen av betydande kulturskillnader mellan de som lever i utanförskap och majoritetsbefolkningen. Då kan en situation uppstå i vilken de grupper som lever i utanförskap inte ens förstår hur dessa centrala samhällsarenor fungerar och inte heller den uppsättning av värderingar och kulturella referenspunkter som ger dessa arenor dess sammanbindande kulturella kitt. Detta är vad vi kan kalla djupt utanförskap och det skiljer på ett markant sätt den situation i vilken invandrade grupper kan befinna sig i, gentemot infödda grupper som också drabbas av utslagning och utanförskap. (ibid. s. 8)

Något som efter den första rapportens publicering skulle sätta tydliga spår i den politiska debatten var den statistik som presenterades under rubriken ”Utanförskapets index”. Här vägdes tre olika faktorer in för att fånga ”utanförskapet” i siffror: sysselsättning, skolresultat och valdeltagande. Resultatet presenterades sedan utifrån ”utanförskapsområden”, definierade som stadsdelar där sysselsättningen låg under 60 procent för personer mellan 20 och 64 år och där *antingen* skolresultatet (antalet elever som lämnade skolan med fullständiga betyg) *eller* valdeltagandet låg under 70 procent. Lejonparten av innehållet i *Utanförskapets karta* (2004) består av kartor, statistisk och siffror som syftar till att visa hur graden av utanförskap ser ut i olika delar av landet. Rapporten avslutas med ett kapitel vikt åt ”den liberala vägen ut ur utanförskapet”.

Utanförskapet i realpolitiken

Att begreppet utanförskap spelade en viss roll i den politiska debatten inför riksdagsvalet år 2006 är inte en överdrift. Och att det främst var den borgerliga alliansen, som inför valet var i opposition, som drev frågan om ”utanförskap” är också ett obestridligt faktum. ”Utanförskap”

¹⁴ Rapporterna bygger på cirka två år gamla data varför 2004 års rapport bygger på statistik från 2002 och så vidare. Det betyder att ingen rapport bygger på data insamlade efter regeringsskiftet 2006.

definierades av alliansen i debatten som en motsats till arbete. Alliansen sade sig förespråka arbete och aktivitet och menade att det socialdemokratiska regeringsalternativet stod för en linje som förespråkade utanförskap och bidragsberoende (Dahlstedt 2008 s. 41). I en debattartikel om vad kvinnor vinner på att gå från halvtidsarbete till heltidsarbete, publicerad i *Aftonbladet* den 30 mars 2007, skrev den moderate finansministern Anders Borg, ungefär ett halvår in på den borgerliga alliansen regeringsperiod:

Vi gick till val på att få fler i arbete: att bryta det utanförskap som gradvis vuxit sig stort och där över en miljon människor i dag är beroende av olika ersättningssystem. Och vi fick ett tydligt mandat av svenska folket i valet att genomföra en omläggning av politiken. (Borg 2007 s. 38f)

Dessa två, förhållandevis korta, meningar summerar relativt kärnfullt den borgerliga alliansens användande av begreppet utanförskap. I debatterna inför valet återkom de borgerliga partierna ofta till att ”bryta utanförskapet”. I citatets första mening grundläggs även den huvudsakliga betydelse som alliansen kom att ladda ”utanförskapet” med, nämligen avsaknad av arbete och ”beroende av olika ersättningssystem”. Intressant nog ger Borg också en siffra på antalet människor i ”utanförskap”, drygt en miljon. Denna siffra kom i den politiska debatten inför riksdagsvalet att fluktuera en aning, men låg stadigt någonstans mellan en och en och en halv miljon individer. I den andra meningen antyder Borg, helt enligt partipolitikens regler och problemdefinitionens logik, att en brytning av utanförskapet kräver en omläggning av politiken och att det var detta förtroende den borgerliga alliansen fick av den svenska väljarkåren. Häri inbegrips också ett annat element i debatten om utanförskapet, nämligen vilka som enligt den borgerliga alliansen ytterst var skyldiga till att en dryg miljon människor befann sig där. Även om Borg i artikeln inte explicit uttrycker det så var det i debatten tydligt att det var den socialdemokratiska regeringen, som år 2006 hade innehaft regeringsställning i tolv år, som var ansvarig för att utanförskapet hade vuxit sig så stort. Det är dock inte så enkelt som att de borgerliga partierna förde in en helt ny politisk agenda. Snarare hade även Socialdemokraterna sedan mitten av 1990-talet själva tillämpat en aktiveringspolitik som utsträckt *plikten* att lönearbeta. Detta var en politik som spreds över hela Europa under denna period och som lade större ansvar på de enskilda arbetssökande, samtidigt som staten avsåg sig det tidigare ansvaret för arbetsmarknadspolitikens resultat (Hörnqvist 2008 s. 159f). Socialdemokraterna talade dock inte i termer om ”utanförskap”, utan snarare social utslagning.

För att sätta siffror på ”utanförskapet” använde sig den borgerliga alliansen av en beräkning av så kallade helårsekvivalenter. Den indikator på utanförskapet som den oftast använde sig av är antalet individer som får sin försörjning från vissa ersättningssystem. Dessa är: ekonomiskt bistånd, arbetsmarknadsåtgärder, arbetslöshet, sjuk- och aktivitetsersättning samt sjukpenning. Indikatorn beräknas utifrån alla personer som vid något tillfälle under året erhållit ersättning. Dessa räknas sedan om till helårsekvivalenter, det vill säga två personer som erhåller ekonomiskt bistånd ett halvt år eller tolv personer som uppbär sjukpenning en månad blir en helårsekvivalent. Detta gör att även korttidsarbetslösa och korttidssjukskrivna ingår i beräkningen av ”utanförskap” (Riksrevisionen 2008 s. 37). Det finns ingen entydig definition av ”utanförskap”. Som citaten och uträkningarna visar kan man redan här dra slutsatsen att definitionen, eller definitionerna, av ”utanförskap” skiljer sig från operationaliseringen av ”utanförskap”.

Hur såg då omläggningen av politiken ut? Innan alliansen vann riksdagsvalet 2006 hade dess fyra partier lyft fram olika förslag till åtgärder för att minska det ”utanförskap” som målades upp i debatten. Vad som förenade de borgerliga partierna var att de ville återuppväcka och omtolka en gammal socialdemokratisk princip, nämligen arbetslinjen. Betydelsen av detta begrepp skiljde sig dock från det som Socialdemokraterna laddat det med. Där arbetslinjen i traditionellt socialistiskt och fackligt språkbruk snarast handlade om *rätten* till arbete (Social-

försäkringsutredningen 2005 s. 34), kom den borgerliga betydelsen av arbetslinjen att fokusera på *skyldigheten* att arbeta. Redan på första sidan i det faktablad som den borgerliga regeringen bifogade till budgetpropositionen för 2007, döpt till *En ny arbetsmarknadspolitik*, står skrivet att ”arbetslinjen ska tydliggöras så att ökade resurser kan säkerställas för matchningen mellan arbets sökande och lediga jobb.” (Näringsdepartementet 2006 s. 1). I ett senare skede i budgetpropositionen läggs en stor vikt vid fusket som den borgerliga regeringen menade geomsyra arbetslöshetsförsäkringen som den såg ut vid det tillfälle som propositionen skrevs (ibid. s. 3).

Den borgerliga regeringen inledde snabbt en omläggning av den arbetsmarknadsrelaterade politiken. Vid årsskiftet 2006-2007 infördes omfattande förändringar i arbetslöshetsförsäkringen.¹⁵ Över huvud taget blev det svårare att kvalificera sig för a-kassa då studerande och deltidsarbetare inte längre var berättigade till arbetslöshetsförsäkring och därtill slopades regeln om att man under de första 100 dagarna på a-kassa kunde begränsa sitt sökande till ett specifikt yrkesområde och geografiskt närområde. En annan åtgärd, som fick stor medial uppmärksamhet, var höjda medlemsavgifter till a-kassan. Därutöver infördes ett jobbavdrag, med andra ord en skattesänkning för dem som arbetar.¹⁶ Motiven till dessa förändringar var enligt regeringen en ambition att tydligare utforma arbetslöshetsförsäkringen som en omställningsförsäkring mellan två jobb, och dessutom att öka de ekonomiska incitamenten för arbetslösa att söka jobb, med andra ord att stimulera till ett mer aktivt arbets sökande. Förändringarna mötte dock kritik från företrädare från den tidigare socialdemokratiska regeringen, Vänsterpartiet och Miljöpartiet. De menade att klyftorna snarast skulle öka ytterligare till följd av alliansens politik och att den skulle belasta socialkontoren i stället för arbetsförmedlingen. Från fackens sida befarades en lönepress som konsekvens av att arbetslöshetsersättningen sänktes (Rolfér 2007 s. 9f).

Kritik av begreppet utanförskap

Begreppet utanförskap har inte helt undgått kritik. Tvärtom har kritiken av hur ”utanförskap” använts och uppmätts både varit återkommande och massiv under 2008. En viss förvirring över vad det egentligen betydde, och vad alla dessa siffror som presenterades egentligen sade började luftas, närmast uteslutande från politiskt vänsterhåll, i början av år 2008.

I en debattartikel publicerad i *LO-tidningen* den 28:e mars 2008 ifrågasatte Bo Jangenäs, före detta generaldirektör på IAF¹⁷ och Levi Svenningsson, före detta kanslichef på Finansdepartementet, de siffror på ”utanförskapets” omfattning som användes i den politiska debatten. Jangenäs och Svenningsson hävdade till och med att de borgerliga partierna inför riksdagsvalet 2006 förledde det svenska folket att tro att Sverige befann sig i en tid av massarbetslöshet vilket i själva verket inte alls var fallet. Vad Jangenäs och Svenningsson mer specifikt vände sig emot är den statistik som legat till grund för det som de borgerliga partierna redovisat som utanförskapets utbredning. Artikelns författare hävdade att de borgerliga partierna missbrukat SCB-statistik över sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning, dagar med

¹⁵ Ersättningsnivån ändrades genom att den maximala dagspenningen på 730 kronor sänktes till 680 kronor, och dessutom infördes ett system med nedtrappning som gick ut på att nivån sänks från 80 procent till 70 procent av lönen efter 200 dagar. Efter ytterligare 100 dagar sänks nivån till 65 procent.

¹⁶ Övriga förändringar var att arbetsmarknadspolitiska åtgärder som plusjobb, de kommunala ungdomsprogrammen samt möjligheten till friår slopades. Istället införde alliansen så kallade nystartsjobb. Arbetsgivareavgiften halverades för dem som anställer personer under 25, eller redan hade dessa anställda, och dessutom infördes en jobb- och utvecklingsgaranti för långtidsarbetslösa som ersatte den tidigare aktivitetsgarantin. Subventionerade ”instegsjobb” för nyanlända invandrare infördes och arbetsgivarnas skyldighet att anmäla lediga platser till arbetsförmedlingen togs bort (Rolfér 2007 s.11).

¹⁷ Inspektionen för arbetslöshetsförsäkringen

ersättning från a-kassa, arbetsmarknadspolitiska åtgärder eller med kommunalt försörjningsstöd. Denna statistik, som insamlats för helt andra ändamål, användes för att räkna ihop utanförskapet genom att addera alla dagar någon haft ersättningar och räkna ut vilket antal helårsarbetskrafter dessa motsvarade. Artikelförfattarna menade således att alla Sveriges invånare, så fort de lyfter någon av ovanstående ersättningar, ingår i "utanförskapet" genom att vara en del av en eventuell helårsekvivalent som i sin tur är det samma som en individ i "utanförskapet". I artikeln skriver de att:

1,1 eller 1,5 miljoner "helårsekvivalenter" innebär självfallet inte att lika många finns i arbetslöshet eller i utanförskap, vilket regeringen ger sken av. De allra flesta som regeringen räknar som utanförstående arbetar bevisligen och försörjer sig själva. Påståendet att mer än en miljon personer av den vuxna befolkningen befinner sig i ett "utanförskap" och utgör en armé av "massarbetslösa" är ett felaktigt och oansvarigt bruk av offentlig statistik (Jangenäs & Svenningsson 2008a s. 3)

Författarna menar att, om man skall använda den statistik som finns tillgänglig, så har siffrorna på ett eventuellt "utanförskap" snarare minskat och i en jämförelse med övriga nordiska länder är statistiken i Sveriges fall på intet sätt unik. Bo Jangenäs och Levi Svenningsson utvecklade sina resonemang i en längre text som lades upp på Arbetarrörelsens Tankesmedjas hemsida¹⁸ i mars 2008. I den går författarna ytterligare på djupet i sin kritik av hur de borgerliga partierna missbrukade begreppet utanförskap (Jangenäs & Svenningsson 2008b).

Från ett liknande perspektiv kritiserade Bertil Holmlund, professor i nationalekonomi vid Uppsala universitet, begreppet utanförskap i en debattartikel med rubriken "Hur mäter man utanförskapet?", utplagd på Upsala Nya Tidnings hemsida¹⁹ den 11:e juli 2008. Även Holmlund ställde sig frågande till de borgerliga partiernas sätt att beräkna utanförskapet:

Om tre personer är arbetslösa fyra månader var uppkommer ett "utanförskap" motsvarande en "helårsekvivalent". Om 26 personer är sjukfrånvarande två veckor var uppkommer också ett "utanförskap" motsvarande en helårsekvivalent (Holmlund 2008)

Holmlund menar att detta sätt att räkna leder till missvisande siffror eftersom exempelvis inte all arbetslöshet räknas in i begreppet, i stället är det enbart arbetslöshet som omfattas av försäkringar som mäts, varför utanförskapet i sådana fall skulle minska om ersättningsperioderna kortades och fler individer utförsäkrades. Holmlund hävdar att det är lätt att manipulera en indikator på utanförskap som baseras på ekonomisk ersättning för politiska syften eftersom regeringen, om man följer ovan skisserade logik, kan minska utanförskapssiffrorna enbart genom att förkorta ersättningstiderna eller skärpa kvalifikationskraven. Detta behöver i sin tur inte säga något alls om den faktiska sysselsättningen, arbetslösheten eller sjukfrånvaron. Holmlund ställer den retoriska frågan hur regeringen skall kunna förklara en fullt tänkbar paradox som att både sysselsättningen och utanförskapet ökar. Slutligen ställer han sig kritisk mot användningen av ordet "utanförskap", just för att det kommunicerar någonting allvarligare än vad som döljer sig bakom de siffror som antas belysa det. Han säger att ett sådant ord för tankarna till en långvarig frånvaro från arbetsmarknaden, medan statistikens totalsiffror är ett hopkok av kortvariga förvärvsavbrott, korttidsfrånvaro, långvarig arbetslöshet och förtidspensioneringar.

Denna kritik, som alltså främst berörde de beräkningar som låg till grund för alliansens uppgifter om "utanförskapets" omfattning, gav även eko i den partipolitiska debatten. När

¹⁸ <http://www.arbetarrorselsenstankesmedja.se/>

¹⁹ www.unt.se

Arbetarrörelsens Tankesmedja publicerade texten av Bo Jangenäs och Levi Svenningsson snappades argumenten upp av bland andra vänsterpartisten Ulla Andersson²⁰ och miljöpartisten Mikaela Valtersson²¹ som båda två i riksdagen angrep företrädare för den borgerliga regeringen med den argumentation som rapportens författare fört fram.

I slutet av november 2008 överlämnade Riksrevisionen en granskning av den borgerliga regeringens redovisning av sysselsättningspolitikens förväntade effekter samt användandet av ”utanförskap” som en målvariabel för sysselsättningspolitiken i de ekonomiska propositionerna för åren 2007, 2008 och 2009 (Riksrevisionen 2008 s. 14). I rapporten dras slutsatsen att regeringens definition och mätning av utanförskapet på arbetsmarknaden är otydlig och att det därmed är svårt att veta om målet för sysselsättningspolitiken uppnås. Vidare menar Riksrevisionen att otydligheten kan leda till en mindre effektiv styrning och uppföljning. Genom att använda ett otydligt mål riskerar regeringen också felprioriteringar inom sysselsättningspolitiken. I linje med den tidigare redovisade kritiken menar Riksrevisionen att regeringens uppskattningar av utanförskapets omfattning inte är rättvisande. I uppskattningarna ingår nämligen personer som har en relativt stark ställning, till exempel korttidsarbetslösa och korttids-sjukskrivna. Samtidigt saknas personer som har en svag ställning på arbetsmarknaden (ibid. s. 8ff). Riksrevisionen kritiserar också regeringen för att de i de ekonomiska propositionerna vare sig definierar ”utanförskap” eller beskriver de olika transfereringssystemen som ligger till grunden för beräkningarna av ”utanförskap” (ibid. s. 37f).

En diskursiv förhistoria

I detta delavsnitt skall jag analysera de tidiga förekomsterna av begreppet utanförskap i den riksdagspolitiska debatten. Detta för att ge en bild av en diskurs kontingenta och föränderliga karaktär, men också för att visa dess konstituerande och något tröga status. Det är dock inte i diskursens arkeologi eller genealogi mitt huvudsakliga intresse ligger. Jag kommer att använda mig av begrepp från diskursteorin och den kritiska diskursanalysen i min analys av de citat jag valt ut.

Från att ha varit ett begrepp som i princip inte alls existerade i den svenska politiska debatten gavs ”utanförskap” en betydelse 1994 i upptakten till det stundande EU-valet. I denna makropolitiska kontext åsyftades nationen Sveriges ”utanförskap” gentemot den gemenskap som sades präglade medlemsländerna i EU. Begreppet, som i första hand användes av de partier som var positiva till inträde i den Europeiska Unionen, fylldes i detta sammanhang med negativa konnotationer och ekvivalerades med en isolerad position, där den begränsade förmågan att påverka betonades. Dessutom målades en bild upp av ett Sverige som i ”utanförskapet” kommer att drabbas av en försämrad samhällsekonomi. I en riksdagsdebatt den 19 oktober 1994, strax före folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EU, sade den dåvarande moderatpartiledaren Carl Bildt:

Vi måste inse att valet står mellan medlemskapet, med dess möjligheter till inflytande, och utanförskapet, i en restpost av randstater där vi kommer att tvingas till anpassning under regler som andra kommer att fatta beslut om. Vi skall acceptera att andra fattar beslut om vad som skall gälla i Sverige, men vi svenskar vill inte vara med och fatta beslut om vad som skall gälla i Sverige! Det är det reella alternativet i det utanförskap som nej-sidan företräder. (Protokoll 1994/95:11)

²⁰ (Riksdagsprotokoll 2007/08:15)

²¹ (Riksdagsprotokoll 2007/08:96)

Citatet är karaktäristiskt för ja-sidans retorik om ”utanförskap” i debatten om EU-medlemskap. Bildt ekvivalerar ”utanförskap” med ett tillstånd av en beroendeställning där Sverige som nation står vid sidan och ser på vad andra beslutar för Sveriges invånare. Att använda sig av ett begrepp som ”randstat”, som är en rumslig metafor, för tankarna till att man inte får vara med i centrum. Bildt använder sig dessutom av klassisk problemretorik i det att han konstruerar ”utanförskapet” som något objektivt existerande genom att påstå att det är en fråga om att ”inse” valet mellan de binära motsatsparen ”inflytande” och ”anpassning”. ”Utanförskap” i denna betydelse försvinner helt från den svenska debatten i takt med att Sverige inträder i den Europeiska Unionen, endast för att återkomma som hastigast i samma retoriska klädnad inför och i samband med EMU-valet år 2003. Det skall noteras att den användning av begreppet utanförskap som idag är aktuell inte var helt frånvarande i den politiska debatten i mitten av 1990-talet, även om den, i förhållande till dagens användande, var mycket sparsam. Till skillnad från den ovan beskrivna diskursen, som handlade om relationer mellan nationer, anspelade (vid denna tidpunkt från vänsterhåll) diskursen om utanförskap företrädesvis på en inrikespolitisk nivå, inte sällan kopplad till ungdomsarbetslöshet och segregation. Grupper av individer begreppsloggjordes som utanför i argumentation om att samhället inte är jämlikt. I retoriken användes frasen ”känslan av utanförskap”, något som kan exemplifieras av ett citat ur en motion döpt till *Ungdomsarbetslösheten*, framlagd under 1993 av Vänsterpartiet:

Ungdomarna har drabbats hårt av följderna av 80-talets inflations- och spekulationsekonomi. Den svenska ekonomins nedgång saknar motstycke i modern tid. Det är de som är på väg ut på en arbetsmarknad som i stort sett inte finns som i första hand drabbas. Allt fler går i dag direkt från skolan ut i arbetslöshet. Detta skapar en känsla av utanförskap och värdelöshet. (Motion till riksdagen 1992/93:A257 av Hans Andersson m.fl. [v])

Motionens författare ekvivalerar ”utanförskap” med det negativt laddade ordet ”värdelöshet” samt ungdomsarbetslöshet, som tillfälligt fixeras i diskursen vilket i sin tur kan tänkas påverka identiteten som arbetslös ungdom. Motionärerna uttalar den sista meningen med en stark objektiv modalitet: de framför med stor säkerhet att arbetslöshet leder till en känsla av ”utanförskap och värdelöshet”. Att begreppet utanförskap inte var helt diskursivt inarbetat i den svenska politiska debatten vid mitten av 1990-talet antyds i en motion framlagd av kristdemokraten Ulla-Britt Hagström med titeln *Funktionshindrades möjligheter till arbete* i januari 1995. Hon sätter nämligen begreppet inom citationstecken:

Ett faktum är att över 400 000 personer är förtidspensionerade. Riktade insatser till utsatta grupper är i detta läge ofrånkomligt, annars hamnar personer med funktionshinder otvivelaktigt i ett ”utanförskap”. (Motion till riksdagen 1994/95:A219 av Ulla-Britt Hagström [kds])

Hagström uttalar med stark objektiv modalitet en konsekvens, det vill säga ”utanförskap”, av att de funktionshindrade inte arbetar. Ord som ”ofrånkomligen” och ”otvivelaktigt” lämnar ingen tvekan efter sig, samtidigt som citationstecknen antyder att ett visst tvivel på om begreppet är adekvat.

Här är det av vikt att stanna upp och hejda sig en aning i försöken att dra slutsatser av identitetsskapandets genomslagskraft. Begreppet användes vid denna tidpunkt sparsamt och spretigt; regelbundenheten i begreppsanvändningen är med andra ord inte iögonfallande. I den artikulering som ägde rum i debatten om EU-medlemskapet, kan man förvisso spåra en relativt homogeniserad användning av begreppet, där diskursen till en viss del partiellt fixerats, men det är inte denna diskurs jag skall fokusera på, och dessutom visar användningen i detta

syfte på en tydligt politisk punktaktion som endast var aktuell under ett kort tidsintervall. Den användning av ”utanförskap” som jag hittills redogjort för kännetecknas av en splittring där inga specifika nodalpunkter hittills framträder. Inte heller är det så att förbindelser mellan moment formerats. Snarare utmärks begreppsanvändningen att vissa flytande signifikanter (isolering, värdelöshet, ungdomsarbetslöshet, funktionshinder och så vidare) i viss mån ekvivalerats med ”utanförskap”, men då frekvensen varit låg, tidsmässigt begränsat eller innehållsmässigt isolerad kan – i diskursteoretiska termer – dessa flytande signifikanter inte sägas ha blivit fixerade. Detta hindrar dock inte att vissa frön till moment planterades i denna diskursens första tendens till blomstring. Vad som utmärker de flytande signifikanterna här är att de i fallen ”isolering” och ”värdelöshet” bär på en negativ prägel och i fallen ”arbetslöshet” och ”funktionshinder” pekar på ett särskiljande från majoriteten eller normen. ”Utanförskap” är hittills något av ett diskursivt embryo som ännu inte framtonat som ett tydligt definierat socialt problem, utan det är snarare en begynnande problemkonstruktion vi har sett prov på.

6. DISKURSEN OM UTANFÖRSKAP

I detta kapitel redovisar jag fortlöpande min analys av mitt primära empiriska material med hjälp av de diskursteoretiska begreppen *nodalpunkter*, *flytande signifikanter* och *ekvivalenskedjor* samt analysverktygen *modalitet*, *metafor* och *transitivitet* från den kritiska diskursanalysen. Jag skall därtill analysera hur retoriken byggs upp med hjälp av *binära oppositioner*. Tre teman, *bidragsberoende*, *invandrare* och *kriminalitet* behandlas i var sitt avsnitt i kapitlet. De motsvaras av de respektive nodalpunkter jag urskiljt i diskursen. Citaten presenteras sedan i ytterligare tematiska uppdelningar för att visa på vissa återkommande retoriska grepp. Den lingvistiska analysen sker fortlöpande i texten. Jag kommer dock inte att påpeka ett citats modalitet varje gång då den politiska debatten i regel kännetecknas av utsagor med stark modalitet, men det kan vid tillfällen ändå vara värt att uppmärksamma. ”Utanförskap” levde i det diskursiva fältet av möjliga betydelser till i början av 2000-talet, då en tydligare hegemonisk intervention ledde till att en fixering av diskursen påbörjades. Begreppet utanförskap började mer och mer explicit och frekvent ekvivaleras med en rad flytande signifikanter som successivt fixeras som moment. Sedermera kom vissa av dessa moment att få en särskild betydelse för hur begreppet utanförskap kan förstås och därmed kan de urskiljas som diskursens nodalpunkter.

Bidragsberoende och utanförskap

I detta avsnitt har jag för avsikt att visa hur ett element, *bidragsberoende*, genom artikulering ekvivaleras med ”utanförskap” och därmed fixeras i diskursen. Detta begrepp, som är en flytande signifikant som även kan återfinnas i andra diskurser, ges en privilegierad roll i diskursen om utanförskap och urskiljs alltså som en av diskursens nodalpunkter. Genom den artikulation de borgerliga partierna använde sig av från år 2000 till regeringsskiftet 2006 misskrediterar de den då sittande socialdemokratiska regeringen. De pekar på dess misslyckanden genom att hänvisa till den grupp av individer som utmärks av att de befinner sig i det så kallade utanförskapet.

Från bidrag till arbete

Det vanligaste retoriska greppet i den politiska debatten var att kontrastera bidrag mot arbete. ”Bidragsberoende” konstruerades som den negativa polen i motsats till den positiva polen arbete. I ett citat från en riksdagsdebatt den 17 februari 2000 av moderaten Göran Lindblad kan man skönja hur den diskurs om utanförskap som senare skulle prägla den svenska politiska debatten är på väg att konstrueras. I ett anförande riktat till dåvarande socialdemokratiska socialministern Lars Engqvist sade Lindblad:

Jag kan hålla med socialministern om att socialförsäkringssystemen visst är utomordentligt viktiga och värdefulla. De fyller en stor funktion. Men fler socialförsäkringar, eller ens bättre socialförsäkringar, kommer inte på något sätt att bryta utanförskapet. Problemet med utanförskapet är att många människor är utförsäkrade från många av de här fina socialförsäkringssystemen och är hänvisade helt och hållet till socialbidragsberoende. För att bryta utanförskapet för dessa människor behövs det helt andra och kraftfullare insatser. (Protokoll 1999/2000:68)

Lindblad ekvivalerar i detta citat ”socialbidragsberoende” med ”utanförskap”. Genom att inordnas i den framväxande diskursen om utanförskap omvandlas elementet ”bidragsberoende”

till ett moment, även om man kan fundera över om det inte börjat fixeras som ett moment ännu tidigare. Som vi minns är inte beroende ett helt nytt inslag i utanförskapsdiskursen. Det påminner till en viss del om det beroende av EU-medlemsstaterna som, av EU-positiva företrädare, Sverige sades riskera om Sverige röstade nej, även om denna var en position som ”frivilligt” kunde lämnas om Sverige röstade ja. Citatet ekar även av klassisk problemretorik där allvaret betonas genom att Lindblad hävdar att ”kraftfulla insatser” behövs för att ”bryta utanförskapet”. I oktober 2003 lade Folkpartiet fram en motion vid namn *Jobb istället för bidrag – den liberala vägen till integration* vars titel ger eko av den socialpolitiska slogan som lyder *from welfare into work*. I denna går följande passus att läsa:

Absolut avgörande för att nå makten över sin egen vardag är givetvis arbete. Att kunna försörja sig själv och sina nära med det egna arbetet ger självrespekt. Ett aktivt arbetsliv är nyckeln för lyckad integration i hela samhällslivet. Permanent arbetslöshet är lika med permanent utanförskap. (Motion 2003/04:Sf326 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Ekvivalensen mellan ”utanförskap” och arbetslöshet görs av motionens författare i detta citat tydlig med en stark objektiv modalitet som tar sig uttryck i ord som ”absolut” och ”givetvis”. Inga agenter nämns i den sista meningen, i stället likställer författarna två tillstånd med varandra, ekvivalensen är alltså mycket tydligt uttalad. Att vara utan arbete är detsamma som att befinna sig i ”utanförskap”, med andra ord är ”utanförskap” och arbete binära oppositioner. I de två första meningarna skriver motionärerna även mellan raderna att utan arbete har man varken ”makt över sin vardag” eller ”självrespekt”. De målar upp en linje mellan utanför och innanför med hjälp av en hänvisning till anställning, men därutöver slår de även fast vad arbetet i sig för med sig, nämligen ”makt” och ”självrespekt”. ”Utanförskap” torde sålunda kännetecknas av maktlöshet och en brist på självrespekt. Innanförskap, som förvisso inte benämns uttryckligt, men som ändå innefattas som en binär opposition till ”utanförskap”, problematiseras aldrig i citatet. I motionen *Egenmakt och arbete – den liberala vägen till integration* presenterar Folkpartiet sina förslag på lösningar av ”utanförskap” i ett citat som ekar av traditionell problemretorik:

Våra konkreta förslag i kampen mot utanförskapet vill förverkliga några vägledande principer som vi sammanfattar under följande rubriker: egenmakt i stället för omhändertagande; frigörande solidaritet i stället för myndighetsmakt; valfrihet och egenansvar i stället för förmynderi; konkurrens och mångfald i stället för monopol och likriktning; arbete och företagande i stället för passivitet och bidragsberoende; tydlighet om toleransens och mångfaldens gränser; skolan som murbräcka mot utanförskapet; trygghet i stället för osäkerhet och våld; förstärkt kamp mot diskriminering i stället för kvotering och grupp tänkande. (Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

I citatet lägger motionärerna stor vikt vid ”bidragsberoende” och arbetslöshet när de lyfter fram ”arbete och företagande i stället för passivitet och bidragsberoende” som ett förslag i ”kampen mot utanförskapet”. Förutom att författarna ger den flytande signifikanten ”passivitet” mening genom att ekvivalera den med nodalpunkten ”bidragsberoende” använder de sig dessutom av en militär metafor i form av uttrycket ”kampen mot utanförskapet”. De förslag, eller lösningar, som motionärerna ställer upp i citatet är konkreta binära begreppspar. ”Arbete och företagande” är exempelvis den positivt konnoterade polen där ”passivitet och bidragsberoende” är den negativa. I motsatsparen är det tydligt att den pol som nämns först är den positiva och den andra, som skall känneteckna den nuvarande positionen i ”utanförskap” är nega-

tivt konnoterad. I motionen betonar de agentskapet och ansvaret hos de individer som befinner sig i ”utanförskapet” vilket blir tydligt i följande citat:

Utanförskapet kan inte brytas utifrån. Det är bara inifrån, när de berörda själva tar saken i egna händer, som någonting positivt kan hända. Och utan arbete finns det ingen väg ut ur utanförskapet. Det är den liberala vägen för att bryta utanförskapet och göra Sverige helt igen.” (Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Utöver den fortsatta ekvivalensen mellan brist på arbete och ”utanförskap” är det här tillfälle att betrakta begreppet utanförskap i sig som en rumslig metafor. Begreppet som sådant sänder ut en föreställning om att vara rumsligt placerad utanför en avgränsad plats. Inte i utkanten, inte i marginalen, inte i periferin, men *utanför*. Detta är naturligtvis ingenting som generellt betraktas som en önskvärd position. I och med att begreppet utanförskap är ett substantiv blir aldrig någon process synlig. Det är snarast ett permanent tillstånd som impliceras. I det ovanstående citatet målar författarna upp bilden av ett innanförskap inom ”utanförskapet”, men inom ”utanförskapet” kan inget positivt ske om inte de som befinner sig där ”tar saken i egna händer”. Vilken denna sak som motionärerna syftar på i själva verket är framgår inte. Att vara inne i ”utanförskapet” artikuleras som någonting negativt, i kontrast till den binära motsatsen att vara inne i ett innanförskap. Denna uppdelning i innanför och utanför görs också tydlig i citatets sista mening. En bild av ett delat och trasigt Sverige får konturer, men samtidigt vill motionens författare visa att dessa två delar kan bli en och detta sker genom arbete. Genom att säga att Sverige skall bli ”helt igen” implicerar motionärerna att det delade Sverige en gång varit helt och kontextualiserar på så sätt det delade Sverige till en situation här och nu. De beskriver arbetet, med en total säkerhet, som ”vägen” (ännu en rumslig metafor) från det negativa ”utanförskapet” till det positiva innanförskapet. Det behövs ingen större fantasi för att associera till uttrycket *from welfare into work*. Att arbetet ses som lösningen på utanförskapsproblematiken är ett genomgående tema i den politiska debatten. ”Bidragsberoende” och arbete har satts i ett självklart motsatsförhållande där det förra kännetecknar ”utanförskapet” och det senare innanförskapet. Själva arbetet, som då blivit den viktigaste biten i ett eventuellt innanförskap, problematiseras sällan vilket är påtagligt i motionen *Egenmakt, arbete och jämlikhet – liberal integrationspolitik*, framlagd av Folkpartiet den 5 oktober 2005:

Bidragsberoendet är det värsta gisslet för dem som lever i ett utanförskap. Den som är vuxen och frisk har ansvaret för sin egen och sin familjs försörjning. Det gäller svenskar och det gäller invandrare. Också låglönejobb är bättre än bidragsberoende. Den allmänna förändring av politiken som krävs för att skapa nya arbeten är självklart den huvudsakliga lösningen för utanförskapets problem. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Här öppnar motionärerna för en låglönemarknad där ett sämre betalt jobb fastslås som bättre än ”bidragsberoende” som i sin tur är det ”värsta gisslet för dem som lever i ett utanförskap”. Citatet utmärks av en hög grad av instämmande och författarna artikulerar inte för vem som låglönejobb är bättre än ”bidragsberoende”, och inte heller vem som skall stå för de nya arbetena eller hur dessa skall tillkomma. Tydligt är i alla fall att arbete, oavsett lön, ”självklart” är lösningen på ”utanförskapets problem”. Efter regeringsskiftet fortsatte ”bidragsberoende” att kopplas till ”utanförskap”. Centerpartisten Solveig Zander fastställde i en riksdagsdebatt den 14 november 2007 den binära oppositionen mellan bidrag och arbete:

Det är Centern som har slagit gröna dunster i Moderaternas ögon och fått dem att förstå att utanförskapet är det sämsta som kan drabba en person – att hamna i ett utanförskap och inte höra hemma i samhället utan ständigt huka och buga för bi-

drag och ersättningar som varierar på ett eller annat sätt. Det är viktigare att ha ett jobb att gå till. (Protokoll 2007/08:24)

Zander artikulerar ”utanförskapet” som ”det sämsta som kan drabba en person”. Processerna som gör att man ”drabbas” av eller ”hamnar i” ett ”utanförskap” redogör hon inte för, inte heller varför det skulle vara viktigt att ha ett jobb. Motsatsen mellan ”utanförskap” och arbete är naturaliserad. Att uppmärksamma ”utanförskap” är detsamma som att ”förstå” att det existerar. Det är en typisk konsensusretorik som syftar till att rationellt visa andra att objektiva förhållanden ser ut på ett eller annat sätt. Zander talar om att personer ”hamnar i utanförskap”, vilket för ovanlighetens skull implicerar en process. Vidare ekvivalerar hon ”utanförskap” och mottagande av bidrag med att inte ”höra hemma i samhället”. Bilden av en avvikare tydliggörs. Att denne tvingas ”ständigt huka och buga för bidrag och ersättningar” implicerar att dessa personer förutsätts känna en viss underlägsenhet, och kanske till och med skam, för att de tar emot bidrag.

Bidragsfällan

Att vara hänvisad till bidrag konstruerades i debatten inte sällan med metaforer som för tankarna till att vara inlåst eller ha blivit lurad in i det. Detta fråntar de påtalade individerna ett agentskap. Den 18 januari 2000 sade den kristdemokratiske riksdagsledamoten Sven Brus:

Känslan av utanförskap är påtaglig hos många i vårt samhälle, och det gäller inte minst ungdomar. Utanförskapet har många ansikten. Det kan handla om att växa upp i en familj som har fastnat i fattigdoms- och bidragsfällan. Dessa familjer blir fler och fler. Det har vi talat om en hel del i dag. Men det kan också handla om en känsla av maktlöshet; att inte behövas, att inte ens vara önskvärd i det etablerade vuxensamhället - att inte komma till tals med vuxenvärlden. (Protokoll 2000/01:52)

Brus talar om ”känslan av utanförskap”, men beskriver aldrig hur denna har uppkommit. Inledningen av citatet har också en stark objektiv modalitet då han talar i absoluta termer om en påtaglig ”känsla av utanförskap” för många ungdomar. Beträffande vad som kan känneteckna känslan av ”utanförskap” är han dock en aning försiktigare och talar om saker som ”utanförskap” kan handla om. Han nämner att familjer ”fastnat i fattigdoms- och bidragsfällan” som om detta vore en riggad fälla som när man väl hamnat i den är omöjlig, eller åtminstone svår, att ta sig ur. Frånvaron av agentskap accentueras ytterligare när Brus ekvivalerar ”utanförskap” med ”maktlöshet”. I debatterna och motionerna återkommer vissa uttalanden om ”utanförskap” ordagrant hos samma företrädare. Exempelvis skrev Moderaterna i en motion med titeln *Segregation är en social situation* den 16 oktober 2002 att:

Variablerna som styr utanförskap i vårt samhälle är gemensamma för alla oavsett bakgrund: arbetslöshet, liten eller ingen egen inkomst, bidragsberoende, ekonomiska fastlåsnings effekter, bristande kunskaper, maktlöshet och isolering. (Motion 2002/03:Sf332 av Sten Tolgfors m.fl. [m])

Metaforen ”fastlåsnings effekter” för tankarna till att man sitter fast och inte kan ta sig ur. Dessa, samt bland annat ”bristande kunskaper” (i vad kan man undra) och ”isolering” konstrueras av motionärerna som de variabler som ”styr utanförskap”. Den 8 november 2002 citerade Sten Tolgfors ord för ord citatet ur motionen i en riksdagsdebatt (Protokoll 2002/03:14) och exakt samma fras återkom den 26 mars 2003 i ännu en riksdagsdebatt (Protokoll 2002/03:79). Detta fenomen är förvisso inget ovanligt i den politiska debatten, men ur ett diskursanalytiskt perspektiv är det ändå värt att lägga vikt vid. För att en diskurs skall nå åtminstone en partiell

fixering krävs en repetition av tecknens förbindelse. Den politiska diskursen i stort kännetecknas av en betydande intertextualitet, det vill säga återkommande utsagor, som här blir tydlig. Socialutskottet presenterade i april år 2004 ett betänkande vid namn *Utveckling av den nationella strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter samt andra barnfrågor*. I denna ekvivaleras ”bidragsberoende” och ”utanförskap” fortlöpande:

Socialbidraget, som från början var avsett som en tillfällig hjälp, har för många blivit en permanent inkomstkälla som låser in barn och familjer i bidragsberoende och utanförskap. 180 000 barn beräknas växa upp i socialbidragsberoende familjer. (Betänkande 2003/04:SOU9)

Med metaforen ”låser in” ger författarna ”socialbidraget” en aktörsroll i citatet. ”Socialbidraget” har uppenbarligen möjligheten att ”låsa in barn och familjer” i ”utanförskap”. De barn och familjer som Socialutskottet refererar till framstår som passiva och agentlösa. Vidare för metaforen ”låser in” tankarna till fängelse och en hopplös situation utan utvägar. Att bli inlåst är skrämmande och ett allvarligt berövande av frihet och agentskap. I ett annat citat ur betänkandet fräntas barnen ytterligare agentskap:

Barn och ungdomar som växer upp i en miljö där ingen omkring dem lever på sitt eget arbete löper också stor risk att arva det sociala utanförskapet från sin omgivning. (Betänkande 2003/04:SOU9)

I citatet betonar betänkandets författare, med stark objektiv modalitet, ”utanförskapets” ärftlighet. Barnen reduceras i betänkandet till individer utan agens som inte själva kan vara med och påverka sin framtid. I en debatt den 23 november 2006 sade den moderata finansministern Anders Borg apropå den arbetsmarknadspolitik som förts av den nyss borttröstade socialdemokratiska regeringen:

Man har lagt margineffekt på margineffekt och skapat tröskeeffekter som gör att huvuddelen av dem som är sjukskrivna eller arbetslösa har mycket liten nytta av att återgå i arbete. Det är system som långsiktigt låser fast människor i utanförskap. (Protokoll 2006/07:26)

I detta citat målar Borg upp arbetslösheten som ett rationellt val för individen. Även om Borg använder sig av en metafor som att människorna låses fast i ”utanförskap” säger han i meningen före att samma människor inte har någon nytta att återgå i arbete. Det är än en gång fråga om en ekvivalens mellan passivitet och ”utanförskap” och en samtidig kritik av de traditionella välfärdssystemen. I citatet beskriver Borg individerna i ”utanförskap” som passiva och agentlösa som snarast blir offer för ett system som tvingar dem till detta ”utanförskap”.

Arbete som ansvarstagande och livskvalitet

Arbetet definierades inte enbart som en strikt ekonomisk faktor för att ”bryta utanförskapet”. I retoriken konstruerades ofta arbetet ävenledes som något som medförde en god självkänsla och det kontrasterades mot den passivitet och ansvarslöshet som utmärkte ”utanförskapet”. I oktober 2000 lade Moderaterna fram en motion, intressant nog kallad *Utanförskap*. I motionen går följande att läsa:

I Sverige finns en segregation och ett socialt utanförskap som riskerar att sätta sig allt djupare i vårt samhälle. Det är inte de enskilda människor som drabbas av detta utanförskap som bär ansvaret. De har tvärtom genom den förda politiken berövats

ansvaret för och makten över sina egna liv. (Motion 2000/01:So527 av Per Bill m.fl. [m])

I citatet ger motionens författare Socialdemokraterna ett agentskap som ansvariga för den beskrivna situationen. De drabbade är å andra sidan passiva individer utan någon makt över sina liv. "Berövats" för tankarna till ett övergrepp som begåtts på dessa individer. I citatet är dessutom både "segregation" och "utanförskap" nominaliserade till fenomen som "finns" i Sverige. Att "utanförskap" har kontrasterats mot arbete torde vara synnerligen klarlagt vid det här laget. Om då "utanförskap" kännetecknas av maktlöshet och ansvarslöshet karaktäriseras den binära oppositionen arbete av makt och ansvar. Moderaten Tobias Billström moraliserar i en riksdagsdebatt den 28 januari 2005:

Men dessa åtgärder är utan undantag beroende av en övergripande strategi. Det är att öppna den svenska arbetsmarknaden och föra människor in från utanförskapets kyla till en värdighet som ett riktigt hederligt arbete ger oss alla. (Protokoll 2004/05:66)

Och senare i debatten av samma talare:

Men, Jens Orback, i dag subventionerar vi arbetslösheten. Vi accepterar att människor går på bidrag i stället för att de har en hederlig försörjning. Ditt parti tar med din innehållslösa replik till mig ställning för ett land med bidragstagare, för en utanförskapets religion där första budordet är: Du ska inte försörja dig själv eftersom det gör någon annan åt dig. (Protokoll 2004/05:66)

Billström gör, genom en metafor som "utanförskapets kyla", ekvivalensen mellan "utanförskap" och arbetslöshet tydlig. Ett ord som kyla är i detta sammanhang knappast något positivt och för tankarna till att vara fysiskt utanför en plats där värme kan erbjudas. Den binära motsatsen till denna kyla är i citatet den värdighet som "ett hederligt arbete" automatiskt tycks föra med sig. Billströms resonemang har dessutom en stark moraliserande prägel då han väljer att använda ett ord som "hederligt" arbete som sättet att nå värdighet och där "bidragsberoende" i det sista citatet görs till ett val. Genom att ställa bidrag mot "en hederlig försörjning" gör Billström akten att ta emot bidrag till något skamligt eller ohederligt. Billström visar också på det i denna diskurs återkommande greppet att göra den sittande socialdemokratiska regeringen skyldiga till "utanförskapets" utbredning. Vad ett "hederligt arbete" innebär klargör inte Billström. Man undrar om det handlar om vilket arbete som helst? I ett citat från en riksdagsdebatt den 8 november 2006, en dryg månad efter maktskiftet, sade moderaten Ulf Sjösten med hänvisning till den förändring av arbetsmarknadspolitiken som alliansen gick till val på:

Det stod mycket tydligt och klart för alla vad Allians för Sverige avsåg att göra för att bryta den trend med passivitet och utanförskap som vi i dag har. (Protokoll 2006/07:17)

Sjösten ekvivalerar här "passivitet" med "utanförskap". Passivitet är ett ord som återkommer med viss frekvens i diskursen om utanförskap och som kan ses som ett artikulerat moment som har sin plats i diskursen. Passivitet kännetecknar den som är i "utanförskap" och i det här citatet gör Sjösten klart att ansvaret att "bryta utanförskapet" i stället faller på alliansen. Det är därmed ett underkännande av dem som sägs befinna sig i "utanförskap" och för övrigt också något av en motsägelse till den retorik som syftade till att "utanförskapet" skulle "brytas inifrån". Motsatsen till passivitet är aktivitet vilket alltså kännetecknar de i arbete. I den förda aktiveringspolitiken har passivitet konstruerats som den negativa, och skamfyllda binära po-

len. I samma debatt ekvivalerar även Sjösten ”bidragsberoende” och ”utanförskap” med missbruk:

Alkohol skapar problem för kvinnor, för barn och för ungdomar. Alkohol är också ett av de stora sociala problemen bland män. Om vi tittar på gruppen män som varaktigt fastnat i socialbidragstagande och utanförskap ser vi att den ofta består av personer med svåra missbruksproblem som i slutändan många gånger landar i ett djupt alkoholmissbruk. Många människors livsdrömmar och livsplaner förstörs helt enkelt av alkoholen. (Protokoll 2006/07:17)

Sjösten ekvivalerar med stark modalitet ”socialbidragstagande” med ”utanförskap” och ”missbruk” och fäster därmed karaktäristika vid de individer han urskiljer vara i ”utanförskap”. Därtill uttalar Sjösten, med lika stark objektiv modalitet att alkohol ”skapar problem” för de urskilda och konstruerat homogena grupperna kvinnor, barn och ungdomar. Man får intrycket av att människor i arbete, som alltså är motsatsen till ”bidragsberoende”, har ett sundare förhållande till alkohol. Sjöstens resonemang är för övrigt en klassisk problemdefinition, där han fäster missbruk som ett karaktärsdrag och en allvarlig konsekvens av ”utanförskap”. Folkpartiets Solveig Hellquist länkade begreppet till samhällsmedborgarskap i en riksdagsdebatt som ägde rum den 15 november 2007:

Att efter avslutad utbildning kunna få ett arbete och kunna försörja sig är väldigt gott för självkänslan och förhindrar utanförskap. Alla ungdomar måste kunna känna att de duger som samhällsmedborgare. (Protokoll 2007/08:25)

Hellquist skänker arbetet en stor roll i citatet ovan och det får än en gång rollen som det som kan leda individen från ”utanförskap”. Vad hon på ett moraliserande vis också artikulerar är att en anställning leder till en god självkänsla. Hon problematiserar inte vilket slags arbete det handlar om och man får lätt intrycket av bara man tar ett jobb, vilket som helst, blir konsekvensen en god självkänsla. Påståendet att det är viktigt att alla ungdomar känner att de duger som samhällsmedborgare kopplar tillbaka till vad hon sagt i meningen före och det blir det tydligt att Hellquist ekvivalerar ”utanförskap” med en känsla av att inte duga som samhällsmedborgare. ”Utanförskap” och god självkänsla konstrueras som ett binärt motsatspar. Att inte känna att man duger som en samhällsmedborgare är förknippat med skam så Hellquist artikulerar alltså även skammen som ett moment i diskursen om utanförskap.

Invandrare och utanförskap

En nodalpunkt i diskursen om utanförskap är invandrare. Ekvivalensen mellan invandrare och ”utanförskap” artikuleras i den politiska debatten med en viss försiktighet, vilket skiljer den från nodalpunkten ”bidragsberoende” som relativt självklart inordnades och gavs mening i diskursen om utanförskap. Begreppet invandrare är givetvis också en flytande signifikant som återkommer i en mängd olika diskurser, men mitt fokus här är den privilegierade roll som begreppet ges i diskursen om utanförskap.

Invandrare i arbetslöshet

I debatten ekvivalerades invandrare med arbetslöshet och en offerbild av den utsatte och agentlöse invandraren som ”fastnar” i bidrag målades upp. I den tidigare refererade motionen från Folkpartiet, *Jobb istället för bidrag* (2003/04) ekvivalerar motionens författare invandrarskap med ”utanförskap”:

Många nyanlända flyktingar och invandrare som kommer till vårt land får inte möjlighet att arbeta och utbilda sig medan de väntar på uppehållstillstånd. De fastnar redan från början i bidragsberoende och utanförskap. (Motion 2003/04:Sf326 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Med stark objektiv modalitet redogör författarna för hur situationen ser ut för många av de invandrare som kommer till Sverige. Med en metafor som ”fastnar” vill författarna berätta hur lätt det är att genom bidrag bli en del av ”utanförskapet”. Passiviteten och offerrollen hos dessa många invandrare är vad de i huvudsak artikulerar i denna sats. I en riksdagsdebatt den 17 mars år 2004 fullföljde moderaten Per Westerberg resonemanget:

Vi måste konstatera att det finns en brist på integration i det svenska samhället. Det är brist på delaktighet för många av de invandrade grupperna. Det har skapats problem i synnerhet i en del av storstadsområdena. Det är problemområden där relativt hög kriminalitet, hög arbetslöshet, bidragsberoende och dessutom ganska stort utanförskap har varit kännetecknen. (Protokoll 2003/04:84)

I den sista meningen kan man säga att Westerberg gör jobbet åt mig genom att etablera en ekvivalenskedja mellan kriminalitet - arbetslöshet - bidragsberoende - utanförskap kopplat till citatets inledning där han talar om ”de invandrade grupperna”. I citatet ser vi dessutom prov på ytterligare ett fixerat moment i diskursen, nämligen ”orstadsområdena”. Detta återkommer på sina ställen i debatten och inte minst i *Utanförskapets karta* där en geografisk uppdelning i ”utanförskapsområden” redovisas. Den 30 september år 2005 lade Folkpartiet fram en motion, kallad *Mångfaldens Västsverige*, där det går att läsa följande:

Kulturell mångfald är för det mesta något positivt. Tyvärr kommer inte detta alltid fram. Det som oftast beskrivs är människor utan arbete och i utanförskap. Särskilt i större städer finns hela områden där mer än hälften av invånarna saknar arbete. Regeringens misslyckade integrationspolitik har i hög grad bidragit till detta, vilket har medfört att i stället för att se en invandrare som en resurs som behövs i samhället betraktas han eller hon ofta som en belastning. (Motion 2005/06:A247 av Anne-Marie Ekström m.fl. [fp])

Detta citat är intressant att betrakta eftersom den bild av invandraren som motionens författare vänder sig mot är precis densamma som många gånger förs fram av alliansens företrädare, nämligen invandraren i ”utanförskap”. Vi får ingen klarhet i vem som ser på invandraren som en ”belastning”. I stället får man intrycket av att det är en allmän uppfattning på grund av Socialdemokraternas politik. I motionen *Sverige kan*, framlagd av Folkpartiet, återfinns en mening som behandlar ”den dåliga svenska arbetsmarknaden”:

En del, framför allt unga och invandrare, får aldrig in en fot och sjunker ned i utanförskap och håglöshet. (Motion 2005/06:Fi241 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Denna korta mening får liv genom två metaforer. Den första handlar om att få ”in en fot” på arbetsmarknaden och den andra om att ”sjunka ned i utanförskap och håglöshet”. Det är framförallt den andra metaforen som är värd att uppmärksamma. Att sjunka ned i någonting behöver i sig inte vara något negativt. Det kan till exempel vara skönt att sjunka ned i en soffa eller en säng när man är trött. Men att sjunka ned i håglöshet är inte lika roligt. Att sjunka ned betyder också att man distanseras och kanske även isoleras. Vägen tillbaka blir längre och jobbigare om man befinner sig i en nedsänkt position. Det är dessutom en vertikal metafor som inte riktigt står i samklang med hur ”utanförskap” annars konstrueras som horisontellt ”utan-

för” någon form av innanförskap. För de unga och invandrare som inte får in foten på arbetsmarknaden tycks författarna säga att det är detsamma som att sjunka ned i denna håglöshet som de dessutom ekvivalerar med ”utanförskap”.

Svenska språket kan bryta utanförskapet

I debatten har vi sett prov på att arbete har definierats som vägen ut ur ”utanförskap”, men för att ens få ett arbete fixeras språkfärdigheter som ett moment i diskursen. I en riksdagsdebatt den 25 januari år 2005 lyfte folkpartisten Axel Darvik det svenska språket som en väg ut ur ”utanförskap” apropå *Utanförskapets karta* och vad som kan göras för att bryta ”utanförskapet”:

Det finns en lång rad förslag i Folkpartiets motioner och även i rapporter som lyfter fram just sådana här förändringar. Svenska språket kommer naturligtvis också in som en viktig del för att kunna bryta utanförskapet. (Protokoll 2004/05:63)

Hur det svenska språket skulle kunna bidra till att ”bryta utanförskapet” preciserar inte Darvik i citatet, utan nöjer sig med att uttala påståendet med stark objektiv modalitet. Darvik säger heller aldrig explicit att detta riktas till invandrare, men dylikt tal, om vikten av att lära sig det svenska språket, används i regel som en del i integrationsdebatten. Darvik uttalar sig med stark objektiv modalitet om ekvivalensen mellan ”utanförskap” och brist på kunskaper i svenska språket. I en motion från Folkpartiet, framlagd i oktober 2005 med titeln *Sverige kan göras ekvivalensen mellan invandraren och ”utanförskap” tydlig*:

Sverige behöver en integrationspolitik som undanröjer segregationen. Vi ska öppna för arbetskraftsinvandring, och alla som kommer till Sverige ska ges arbetstillstånd från första dagen. Genom att kunna kombinera studier i svenska med arbete och praktik ska utanförskapet brytas. (Motion 2005/06:Fi241 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

I citatets sista mening artikulerar motionärerna språkkunskaper i svenska som en central del i att bryta ”utanförskapet”. Kan man inte svenska är risken stor att hamna i ”utanförskap” och en ekvivalens mellan språkbrister och ”utanförskap” görs. Arbetet är fortfarande den viktigaste förutsättningen för att bryta ”utanförskapet”, men för att ens nå dit är det också nödvändigt att kunna svenska. Det är för övrigt intressant att de övriga variabler som förekom i den definition av ”utanförskap” som gjordes i *Utanförskapets karta*, det vill säga valdeltagande och skola, sällan återkommer i debatten och inte lyfts fram som önskvärda resultat i att ”utanförskapet” bryts. I direkt anslutning till riksdagsvalet, samt den första tiden efter regeringsskiftet, tonas den direkta ekvivalensen mellan invandraren och ”utanförskap” ned. Kopplingen finns dock kvar, men mer subtilt och implicit. Den 4 mars 2008 sade den folkpartistiske partiledaren Jan Björklund i en riksdagsdebatt angående SFI:

I själva verket är SFI till för att se till att människor inte hamnar i utanförskap. Men för en del individer riskerar SFI i sig självt att bli ett utanförskap när de aldrig lämnar SFI och kommer in i annan verksamhet på arbetsmarknaden eller i andra studier. (Protokoll 2007/08:72)

Det svenska språket lyfts ännu en gång fram som en väg i att bryta ”utanförskapet”. Björklund gör i citatet SFI till en möjlig motsats till arbete och studier. Med stark objektiv modalitet menar Björklund att SFI är till för att ”bryta utanförskapet”, medan de som blir kvar i SFI och ”aldrig lämnar det” framställs som passiva.

Antikulturen och det djupa utanförskapet

I debatten konstruerades invandrare och ”infödda” som två homogena grupper som inte sällan utgjorde ett binärt motsatspar. ”Utanförskap” för den förra gruppen definierades som allvarligare än för den senare och konsekvenserna av detta ”djupa utanförskap” sades vara skapandet av en egen isolerad kultur som hotade nationens sammanhållning. Den 22 januari 2004 lade Moderaterna fram en motion, *Lokalt utvecklingsarbete i storstäderna*, där de artikulerar en ekvivalens mellan invandrare och ”utanförskap”:

Svårigheter att få bli delaktig i det svenska samhället skapar ibland starka identitetskriser som i sin tur skapar nya problem. När självkänslan bryts ner av arbetslöshet, svag social status och utanförskap, kan en motreaktion bli att ytterligare avskärma och isolera sig och kanske även sin familj från samhället. Här måste den tydliga signalen om att detta vare sig fungerar eller accepteras gå hand i hand med erbjudandet om praktiska möjligheter att bryta utanförskapet. (Motion 2003/04:Sf18) av Per Westerberg m.fl. [m])

Motionens författare omgärdar artikulationen med en viss försiktighet och en relativt svag objektiv modalitet med begrepp som ”ibland” och ”kan bli”. Icke desto mindre ekvivalerar de invandrare och ”utanförskap” samt artikulerar isolering från samhället som en konsekvens av ”utanförskap”. Samhället konstrueras som ett avgränsat rum som det är möjligt att isolera sig ifrån. I detta citat tillerkänner motionärerna invandrarna ett agenskap i den aktion det innebär att ”avskärma och isolera sig”. Det är dock en negativ aktion då denna ”vare sig fungerar eller accepteras”. I Folkpartiets motion *Egenmakt, arbete och jämlikhet* (2005/06) lades en stor vikt vid invandrare i ”utanförskap”:

Utanförskapet kan bli ännu djupare när det kombineras med invandringen och existensen av betydande kulturskillnader mellan dem som lever i utanförskap och majoritetsbefolkningen. Då kan en situation uppstå i vilken de grupper som lever i utanförskap inte ens förstår hur dessa centrala samhällsarenor fungerar och inte heller den uppsättning av värderingar och kulturella referenspunkter som ger dessa arenor deras sammanbindande kulturella kitt. Detta är vad vi kan kalla djupt utanförskap och det skiljer på ett markant sätt den situation i vilken invandrade grupper kan befinna sig gentemot infödda grupper som också drabbas av utslagning och utanförskap. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

I citatets första mening artikulerar motionärerna en metafor som kom att bli en del i diskursen om utanförskap, nämligen den som handlar om ”det djupa utanförskapet”. Detta djup kan kopplas till den tidigare citerade meningen där det talades om att ”sjunka ned i utanförskap”. Att befinna sig i ett ”djupt utanförskap” framställs av författarna som än mindre attraktivt än att befinna sig i enbart ”utanförskap”; en gradskillnad görs alltså med hjälp av metaforen ”djup”. Som en katalysator för ”det djupa utanförskapet” nämner författarna ”existensen av betydande kulturskillnader mellan dem som lever i utanförskap och majoritetsbefolkningen”. Men vilka är dessa skillnader? I citatet kommunicerar aldrig författarna vilka kulturskillnader som bidrar till denna fördjupning av ”utanförskapet”, utan uttrycker dem som en självklarhet. Därefter berövar motionärerna individerna agenskap i ”det djupa utanförskapet”, då de förutsätter att dessa inte förstår hur samhället fungerar. Vad som sker i detta citat är ett konstruerande av olikhet; författarna ställer ”invandrade grupper” mot ”infödda grupper” som bärare av olika ”värderingar och kulturella referenspunkter”. De gör med andra ord invandrare och svenskar till ett binärt motsatspar. Det är också värt att beakta att motionärerna inte gör någon

urskillning mellan olika invandrade respektive ”infödda grupper”. Att vara född i Sverige förutsätts med andra ord innebära att man automatiskt delar samma värderingar och kulturella referenspunkter. Författarna ekvivalerar härmed inte invandraren enbart till ”utanförskap”, utan till *det djupa* ”utanförskapet” och ytterligare olikhet konstrueras således mellan invandraren och den infödde. Inte ens i ”utanförskapet” är vi tydligen alla lika. I motionen fortsätter utläggningen om ”det djupa utanförskapet”:

En stor invandring, som den vi har haft i Sverige, från regioner och länder vars kultur inte har mycket gemensamt med mottagarlandets kultur skapar en naturlig grogrund för ett djupt utanförskap om en stor del av nykomlingarna hamnar i en situation av fattigdom och socioekonomiskt utanförskap. Då kan ursprungskulturen utvecklas till en skyddande sköld eller ett aggressivt vapen för att hantera en situation som är både kränkande och destruktiv. Då får vi en kombination av etnisk-kulturellt arv och socioekonomisk utsatthet som kan ge upphov till mycket särpräglade former av utanförskapskultur, som i allt väsentligt definieras som en antikultur eftersom dess dynamiska kärna är den konflikt som uppstår med det nya samhället som avvisar och kränker nykomlingarna. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Med stark objektiv modalitet hävdar motionärerna kulturskillnader är en ”naturlig grogrund för ett djupt utanförskap”. De fortsätter således att konstruera olikhet i motionen på basis av implikationen att kulturer är homogena och går att härleda till länder och regioner, där alla dess invånare förutsätts dela denna kultur varför det uppstår en krock när olika kulturer möts. Om denna olikhet dessutom kombineras med ”fattigdom och socioekonomiskt utanförskap” skapas enligt författarna ett ”djupt utanförskap”. ”Det djupa utanförskapet” är alltså, som jag redan konstaterat, förbehållet dem som inte är födda i Sverige. Den första meningens modalitet visar på en hög grad av objektivt instämmande och ekvivalenskedjan kan liknas vid en matematisk formel som skulle kunna lyda: kulturell olikhet på basis av var man är född + fattigdom + socioekonomiskt utanförskap = djupt utanförskap. Genom att använda ett ord som ”naturligt” för att beskriva denna ”grogrund” förs tankarna ännu närmare essentialismen. Den andra meningen kännetecknas av en svagare modalitet, men motionärerna fyller den i stället med mening med hjälp av två militära metaforer: ursprungskulturen som ”en skyddande sköld” eller ”ett aggressivt vapen”. Detta låter ju inte särskilt positivt. Metaforerna för tankarna till krig. ”Det djupa utanförskapet” låter verkligen som något rent livsfarligt och de som befinner sig i detta ”utanförskap”, som enligt ekvivalenskedjan ovan är utrikes födda individer som är fattiga och arbetslösa, kan uppenbarligen vara redo att ta till aggressiva vapen. Författarna artikulerar än en gång skillnad inom ”utanförskapet”. ”Det djupa utanförskapet” kännetecknas av en särpräglad ”utanförskapskultur”, en antikultur. Vi och dem-konstruktionen tydliggörs av motionens författare. Det är dessutom intressant att notera att ordet utanförskapskultur, som i övrigt inte är ett återkommande begrepp, används när invandrarens ”utanförskap” beskrivs. Ordet kultur tycks i diskursen exotiserats till att företrädesvis handla om människor födda utanför Sverige. Jag skall redovisa ännu ett citat från motionen där författarna beskriver ”utanförskapets kultur” ytterligare:

Det är denna motståndets och utanförskapets kultur som vi ser växa i många av våra fattiga förorter, inte minst bland utanförskapets barn, dessa ungdomar som är födda i Sverige men som inte kan älska eller älskas av sitt land, dessa ”utlänningar” födda i Sverige som på egen hand tar revansch på det samhälle i vilket varken de eller deras föräldrar har fått en värdig plats. Deras öde kommer i mångt och mycket att bli Sveriges öde, för de är många och deras förtvivlade vrede går inte att ta miste på. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Även i detta citat artikulerar motionärerna ”utanförskapets kultur”. Fast kanske än mer intressant är uttrycket ”utanförskapets barn”. Strikt sett hävdar de här ”utanförskapets” förmåga att gå i arv. Motionärerna gör ”utanförskap” till ett subjekt med fortplantningsförmåga. Än en gång konstruerar de också olikhet där ”det djupa utanförskapet” berövar individer förmågan att älska eller älskas av det svenska samhället. De konstruerar även Sverige som ett subjekt som tillskrivs en förmåga att ha känslor. I slutet av citatet skänker författarna ”utanförskapets barn” en viktig framtida roll. Citatet karakteriseras dessutom av en klassisk ”vi och dem”-retorik. I den första meningen skriver författarna att det är ”vi” som betraktar ”utanförskapets kultur”. I resten av citatet är det ”deras föräldrar”, ”deras öde”, ”deras förtvivlade vrede” och så vidare.

Kriminalitet och utanförskap

Även kriminalitet får i diskursen om utanförskap en så privilegierad roll att det kan ses som en nodalpunkt. Många gånger, vilket vi redan sett exempel på, sker ytterligare en ekvivalering med den redan presenterade nodalpunkten invandrare varför ekvivalenskedjan kan se ut som följer: invandrare - utanförskap - kriminalitet. Skälen till att jag ville skilja på avsnitten där invandraren som nodalpunkt presenteras, respektive det där jag behandlar kriminaliteten som en nodalpunkt, är dels att de inte alla gånger ekvivaleras med varandra och dels för att jag inte själv vill göra mig skyldig till en sådan konstruktion. Nodalpunkten ”bidragsberoende” kommer också att återfinnas i de citat som tjänar som empiri i detta avsnitt.

Ekvivalensen mellan ”utanförskap” och kriminalitet var i diskursens inledande stadium inte alls särskilt framträdande. Det kan tänkas att begreppet som sådant behövde etableras innan kopplingar till ett så pass allvarligt fenomen som brottslighet gjordes. En skillnad gentemot de övriga nodalpunkterna är att kriminalitet konstrueras som en *konsekvens* av ”utanförskap”. När det gäller ”bidragsberoende” som nodalpunkt gavs denna mening genom att fixeras som den främsta *orsaken* till ”utanförskap”. Invandringen i sig konstruerades förvisso inte som en direkt orsak till ”utanförskap”, men de kulturskillnader som ett invandrarskap förutsattes innebära, i kombination med ”bidragsberoende” och arbetslöshet, fixerades däremot som en orsak till (det djupa) ”utanförskapet”. Från att tidigare varit en flytande signifikant som främst associerades i juridiska och polisiära diskurser fixerades kriminalitet relativt snabbt som en nodalpunkt i diskursen om utanförskap i början av 2004.

Förorten som våldsamt miljö

I debatten talades det en hel del om ”utanförskapsområden”, det vill säga områden där ”utanförskapet” var mer utbrett än på andra ställen i landet. Dessa områden konstruerades som våldsamma och ”utanförskap” artikulerades som en källa till kriminalitet. Som jag varit inne utmålades framför allt storstadsområden som problematiska. Moderaten Tobias Billström talade om ”utanförskapets” problemgenererande karaktär i en riksdagsdebatt den 10 juni 2005. I citatet vänder sig Billström mot dåvarande justitieminister Thomas Bodström som strax dessförinnan talat om hur han vill förbättra unga brottsoffers situation:

Inget annat ställe – kom ihåg det, Thomas Bodström – i Sverige har en befolkning som känner ett så stort utanförskap som folk i Rosengård, inte minst gentemot polisen. Det handlar om ett utanförskap som beror på arbetslösheten. Det handlar om ett utanförskap som beror på en stor andel socialbidragstagare. Det är frågor som inte är direkt relaterade till polisen men där man tydligt kan se att utanförskapet genererar problem. (Protokoll 2004/05:137)

Här gör Billström, med stor bestämdhet, en geografisk lokalisering av ”utanförskap” till Rosengård i Malmö där han ställer detta ”utanförskap” mot en statsmakt, nämligen polisen. I Billströms ekvation leder ”utanförskap” (som har sprungit ur arbetslöshet och ”bidragsberoende”) till att man vänder sig emot polisen. Billström beskriver inte hur denna ekvation går ihop eller ens varför detta hänger ihop, men med stark objektiv modalitet hävdar han ändå i den sista meningen att det är ”tydligt” att ”utanförskap” skapar problem där polisen kan tänkas bli inblandad. Han uttalar kausaliteten som vore den given och naturlig. Även när det gäller ekvivalensen mellan ”utanförskap” och kriminalitet finns citat ur den av Folkpartiet framlagda motionen *Egenmakt och arbete* (2004/05) som är värda att uppmärksamma. Motionen inleds med följande stycke:

Den 19 augusti 2004 marscherade ca 700 Rosengårdbor mot våldet och otryggheten i området. 583 fönsterrutor på Rosengårdsskolan hade nyligen krossats på en enda natt och några veckor innan hade Sedat Haxhiu knivdödats när han försökte stoppa ett bråk. Dessa händelser var tyvärr varken de första eller de sista som vittnar om utanförskapets destruktiva grepp. (Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Det är en dyster bild av tidigare nämnda Rosengård som motionärerna målar upp i citatet. De ekvivalerar våld, otrygghet och död med ”utanförskapets destruktiva grepp” utan att de närmare redogör för den kopplingen. Genom att använda metaforen ”grepp” implicerar författarna ”utanförskapets” kraft och styrka att påverka de som sägs beröras av det. Att vara i någon eller någots grepp för tankarna till något negativt och avsaknad av agentskap. Kausaliteten mellan ”utanförskap” och de tragiska händelser som författarna i inledningen av citatet beskriver är inte detaljerad. Motionen fortsätter med ett citat där författarna understryker den otrygghet som kommit ur ”utanförskapet”:

Vi har en allvarlig otrygghetskris i utanförskapets Sverige som bara kan lösas genom att de berörda själva i nära samarbete med polisen tar sig an uppgiften att åter skapa en trygg miljö. För det behövs betydande polisiära insatser och det förutsätter fler poliser. Det är vad förorternas hederliga invånare ropar efter. (Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Författarna naturaliserar otrygghetskrisen i den första meningen genom att artikulera den med stark objektiv modalitet. Att tala om kris är klassisk problemretorik som visar på allvaret i situationen. Därtill skänker författarna de berörda ett visst agentskap då de förväntas lösa denna kris tillsammans med polisen. De uttrycker dock inte hur detta samarbete skall gå till och nämner inte heller hur den trygga miljö som skall återskapas en gång i tiden såg ut. I sista meningen gör författarna en moraliserande urskillning. De beskriver förorten, genom en binär opposition, som bestående av hederliga och ohederliga invånare. Vilka dessa är och vad som utmärker respektive grupp beskriver inte författarna, utan nöjer sig med att artikulera denna som en naturlig uppdelning. Folkpartiet lade i november 2005 fram ytterligare en motion, *Folkpartiets krisprogram för att förebygga upplopp i Sverige* där de blickar ut mot Europa och varnar för våldsamer i Sverige som konsekvens av ”utanförskap”. Ett citat ur motionen lyder:

Vi känner en oro för att utanförskapet är lika djupt i vissa svenska förorter som i de franska. Arbetslösheten och bidragsberoendet skapar en frustration som i sämsta fall kan ta sig våldsamma uttryck även i Sverige. (Motion 2005/06:fp1265 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

I citatets första mening kan man härleda en viss subjektivitet. Att ”utanförskapet” i Sverige går att likställa med det som uppenbarligen också finns i Frankrike uttalas av författarna inte med den objektiva bestämdhet som annars är vanlig i diskursen om utanförskap. De uttrycker ändå en oro över att våldsamerheter kan utvecklas från den frustration som med stor säkerhet skapas ur arbetslöshet och ”bidragsberoende”. Motionärerna preciserar aldrig grunderna för att jämföra Sverige och Frankrike och de redogör inte heller för hur ekvivalensen mellan bidragsberoende - frustration - våldsamerheter ser ut i detalj. Metaforen ”djup” återkommer när det är förorterna som författarna talar om och ”det djupa utanförskapet” kopplas till våld och implicit till fientliga attacker.

Utanförskap som grogrund för våld och kriminalitet

Som redan antytts konstruerades ”utanförskap” som en källa till konflikter. Många gånger användes metaforer som ”grogrund” och ”drivhus” för att visa på hur ”utanförskap” genererade våld och kriminalitet. I en redan citerad motion, *Lokalt utvecklingsarbete i storstäderna* (2003/04), framlagd av Moderaterna, konstruerar motionens författare med klassisk problemretorik en ekvivalenskedja där de kopplar ihop ”utanförskap” med brottslighet (samt arbetslöshet och invandring):

Förekomsten av diskriminering försvårar för många personer med utländsk bakgrund. Problemen hänger samman. Ur utanförskap, arbetslöshet eller kunskapsbrist kommer uppgivenhet och grogrund för brottslighet skapas. Det är inte ett invandrarproblem, utan ett socialt och rättsligt problem. (Motion 2003/04:Sf18) av Per Westerberg m.fl. [m])

Citatet kännetecknas av en stark objektiv modalitet där motionärerna artikulerar att en grogrund för brottslighet utan tvekan ”kommer... skapas” ur ”utanförskap”. Hur detta går till i detalj får vi inte reda på, vägen till brottsligheten är inte helt tydlig. Att befinna sig i ”utanförskap” gör alltså individen till en högst potentiell brottsling. Metaforen ”grogrund” är inte ovanlig i retoriken om ”utanförskap” för att beskriva ”utanförskapets” förmåga att skapa och göda andra ”problem”. I motionen fortsätter författarna att ekvivalera ”utanförskap” med kriminalitet:

Tiotusentals människor i Sverige lever under sämre ekonomiska och sociala omständigheter än vad som vore möjligt. Detta är kostsamt för det offentliga, men i första hand ett högst verkligt problem i många människors vardag. Problem som bidrar till att skapa spänningar i samhället, kriminalitet och socialt utanförskap. (Motion 2003/04:Sf18 av Per Westerberg m.fl. [m])

Ekvivalensen mellan ”utanförskap” och kriminalitet är tydlig, men det är lite svårt att utröna vad som utlöser vad. Här är det ”problemet”, det vill säga att många lever under ”sämre ekonomiska och sociala omständigheter” som sägs utgöra katalysatorn för ”kriminalitet” och ”utanförskap”. I citatet nämner författarna för övrigt att ”utanförskap” dessutom påverkar de offentliga finanserna, vilket skulle kunna ses som skuldbeläggande av individerna i ”utanförskapet” som lever på skattebetalarnas pengar, samtidigt som deras eget offerskap också lyfts fram. I en riksdagsdebatt den 17 mars 2004 görs ekvivalensen mellan ”utanförskap” och kriminalitet av folkpartisten Johan Pehrson som i debatten säger:

Mycket av den organiserade brottsligheten bygger på möjligheten att försvara sig i det utanförskap där många organiserade kriminella befinner sig i dag. (Protokoll 2003/04:84)

Genom en i grunden militär metafor, det vill säga ”försvara sig”, kopplar Pehrson den organiserade brottsligheten till ”utanförskap”. Han hävdar att många organiserade kriminella befinner sig i ”utanförskap” och att det är denna position som gjort att de ägnat sig åt brottets bana. Här skall sägas att Pehrson, med stark objektiv modalitet, skänker individerna i ”utanförskapet” ett visst mått av agentskap. Organiserad brottslighet kräver, som ju termen antyder, en hög grad av organisation vilket inte riktigt rimmar med den passiviserade individen i ”utanförskap” som lyfter bidrag för sitt uppehälle och dessutom är själva försvaret i sig en aktion. Folkpartisten Solveig Hellquist ekvivalerar ”utanförskap” och våld i en riksdagsdebatt den 25 januari 2005:

Det här tror jag är en jättestor fråga för samhället. Därför väckte jag i höstas en enskild motion om våldet i samhället. Många av oss upplever att våldet har blivit allt grövre och att det har ökat. Det här våldet har naturligtvis många olika tänkbara orsaker. Det är utanförskap, brist på förebilder, misslyckad skolgång och allt möjligt av social problematik. (Protokoll 2004/05:63)

Ur ett textanalytiskt perspektiv är detta citat intressant då det, i motsats till den klara majoriteten av övriga citat, kännetecknas av en subjektiv modalitet. Hellquist går till sig själv och säger att hon, bland andra förvisso, *upplever* att våldet eskalerat. ”Utanförskap” nämns dock av Hellquist ännu en gång som en av de tänkbara konsekvenserna till att samhället ser ut som det gör. Det är en tydlig problemretorik där ”utanförskap” konstrueras som bärare av vissa karaktäristika som leder till allvarliga konsekvenser, vilket i sig skapar motiv för handling. Att befinna sig i ”utanförskap” kan alltså enligt denna ekvivalens skapa våldsamma tendenser, något som också folkpartisten Ana Maria Narti gav uttryck för i en riksdagsdebatt den 7 juni 2005:

Vi är helt överens om att utanförskap skapar grogrund för hat. Missnöje kan lätt manipuleras i hat och kanaliseras så att det blir våld. Vi måste jobba på bred front för att stoppa utanförskapet. (Protokoll 2004/05:134)

Narti använder metaforen ”grogrund” för att påstå att ”vi” är överens om att ”utanförskap” leder till ”hat”. Nartis val av ord för tankarna till att konsensus råder kring denna ekvation. I slutet av citatet uttrycker Narti, med klassisk problemretorik, att en ”bred front” krävs för att ”stoppa utanförskapet”. Den militäriska metaforen ”front” för tankarna till slagfält och krig där slaget tycks stå mellan ”vi” och det nominaliserade ”utanförskapet”. Även i motionen *Egenmakt, arbete och jämlikhet* (2005/06) återfinns ett stycke där motionärerna artikulerar ”utanförskap” som källa till konflikter:

Därför är Folkpartiet liberalernas motto ’Du ska bestämma’ lika relevant för en lyckad kamp mot utanförskapet som för ett bra samhällsliv i övrigt. Människor – oavsett var de är födda – kan inte älska ett land som med hjälp av bidrag håller dem utanför det aktiva livets arenor. Detta föder bara förakt, frustration och konflikter. Människor kan bara älska det land som uppmuntrar dem att själva ta itu med sina liv och stöder dem i ansträngningen att lyckas. Målet med en liberal integrationspolitik är därför detsamma som för all liberal socialpolitik: att var och en ska ta makten över sitt liv och själv kunna forma sin framtid i en fri samverkan med andra människor. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Här gör sig Folkpartiet till representant och språkrör för de människor som tar emot bidrag i Sverige. Med stark objektiv modalitet påstår de att människor som tar emot bidrag inte kan älska sitt land. Utöver det något dubiösa antagandet att det över huvud taget skall vara nödvändigt att älska en nation påstår författarna att bidrag och ”utanförskap” leder till ”förakt, frustration och konflikter”. Författarna menar att makt är något som kan tas och de använder den militäriska metaforen ”kamp” för att betona de krafttag som måste tas mot ”utanförskapet”. I ett stycke ur ett betänkande från Utrikesutskottet från mars 2006 med titeln *Internationell terrorism* drar författarna ekvivalensen mellan ”utanförskap” och kriminella handlingar ett steg längre:

Även om sambanden mellan fattigdom och terrorism inte är direkta innebär fattigdom och utanförskap förutsättningar för terrorister och extremister att få ett brett stöd. Det gäller särskilt i samhällen där en stor majoritet känner sig utsatta, frustrerade och förfördelade. Det utanförskap som skapar förutsättningar för framväxten av extremism och fundamentalism handlar om utanförskap i olika avseenden: politiskt, ekonomiskt, kulturellt och kommunikationsmässigt. (Betänkande 2005/06:UU9)

Trots en brasklapp i första meningen av citatet gör författarna ändå ekvivalensen mellan terrorism och ”utanförskap” tydlig. De beskriver ”utanförskapet” som något som kan bidra till ett stöd för extremism och terrorism och i den sista meningen artikulerar de ekvivalensen med stark objektiv modalitet. Frustration har vid denna tidpunkt fixerats som ett moment i diskursen och som en faktor som inte längre behöver beskrivas utifrån ett händelseförlopp. Författarna ekvivalerar ”utanförskap” med frustration som i sin tur kan leda till ”framväxten av extremism och fundamentalism”. Detta behöver i sig inte innebära kriminalitet, men däremot är terrorism något som för tankarna till brottsliga handlingar. I en motion som Folkpartiet lade fram i mars 2006, kallad *Ingripanden mot unga lagöverträdare*, går att läsa:

Misär och utanförskap är drivhus för brottsligheten, därför vill Folkpartiet liberalerna betona att krafttag mot brottslighet alltid måste förenas med en insikt om och målmedvetenhet att bekämpa dess sociala orsaker — ingen människa föds kriminell. Ett starkt brottsförebyggande arbete är grunden för ökad trygghet. (Motion 2005/06:Ju40 av Johan Pehrson m.fl. [fp])

Med metaforen ”drivhus” betonar motionens författare ”utanförskap” som en miljö där brottslighet skapas. ”Utanförskap” ligger till grund för brottslighet utan att författarna presenterar en mer exakt process för hur detta går till. I två riksdagsdebatter, den 5 april 2006 respektive den 7 juni 2006, gjordes fortlöpande ekvivalensen mellan ”utanförskap” och kriminalitet tydlig med stark objektiv modalitet och med en implicit processkedja som aldrig preciserades. I den första sade moderaten Tobias Billström:

I spåren av arbetslöshet och utanförskap följer ungdomsbrottslighet och gängkriminalitet. (Protokoll 2005/06:102)

I den senare sade Lars Lindblad, även han moderat:

Socialt utanförskap och växande fattigdom i vissa grupper bidrar till ökat våld och fler tillgreppsbrott, likaså att den illegala spriten och narkotikan flödar fritt bland de skånska ungdomarna. (Protokoll 2005/06:136)

Ekvivalensen mellan kriminalitet och ”utanförskap” framställs av de respektive talarna som så självklar att den förras roll som nodalpunkt i diskursen om utanförskap kan betraktas som

fixerad runt denna tid, försommaren 2006. Att ”utanförskap” leder till brottslighet framstår som en så naturaliserad koppling att vare sig Billström eller Lindblad presenterar ett precist händelseförlopp. I det senare citatet använder Lindblad metaforen ”flödar fritt” som får en att tänka på ett helt okontrollerat tillstånd. Precis som fallet med nodalpunkten invandrare tonades ekvivalensen mellan kriminalitet och ”utanförskap” ned i anslutning till riksdagsvalet 2006. I en riksdagsdebatt den 5 december 2007 gav dock centerpartisten Johan Linander intryck av att ekvivalensen fortfarande är en fixerad del av diskursen:

Allians för Sverige gick till val på att minska utanförskapet i samhället. Det gjorde vi bland annat för att få fler människor i arbete, för att öka människors förmåga att själva försörja sig och leva ett självständigare och friare liv och för att människor ska kunna känna sig som en tillgång i samhället i stället för som en belastning. Vi gjorde det också därför att det rent ut sagt är människofientligt att inte låta varje människas kreativitet och förmågor komma till uttryck. Utöver alla andra goda anledningar till att minska utanförskapet i samhället är det också viktigt för att minska brottsligheten. Det finns en tydlig koppling mellan minskat utanförskap och minskad brottslighet. (Protokoll 2007/08:37)

I stycket, som ganska väl summerar alliansens artikulering av diskursen om utanförskap, gör Johan Linander arbetet åt mig genom att med stark objektiv modalitet ekvivalera ”utanförskap” med brottslighet. Kopplingen är med Linanders ord ”tydlig”, uppenbarligen så tydlig att Linander inte gör några försök att förklara kopplingen. I en skrivelse från den borgerliga regeringen med titeln *Nationellt ansvar och internationellt engagemang - En nationell strategi för att möta hotet från terrorism*, överlämnad till riksdagen den 7 februari 2008, artikulera skrivelsens författare ekvivalensen mellan kriminalitet och ”utanförskap”:

Diskriminering, segregation, bristande social sammanhållning och upplevelser av utanförskap kan sannolikt bidra till förhållanden där de som förespråkar våld och extrema åtgärder har lättare att få gehör. (Skrivelse 2007/08:64)

Modaliteten i påståendet är inte stark då författarna artikulera kopplingen mellan ”utanförskap” och våldsamheter som ”sannolikt”, men de gör ändå ingen ansats att närmare precisera hur kopplingen ser ut. I ett senare skede i skrivelsen ekvivalerar de ”utanförskap” och terrorism:

En känsla av utanförskap och frustration över vad som händer i andra delar av världen utgör också i det svenska samhället en möjlig grogrund för terrorism. (Skrivelse 2007/08:64)

Författarna vänder blicken ut mot övriga världen och påstår i citatet att ”en känsla av utanförskap” kan uppkomma till följd av vad som sker i andra delar av världen. Vad de syftar på definieras aldrig, vilket är något anmärkningsvärt eftersom det kan tänkas att det är relativt många olika saker ”som händer i andra delar av världen”. Det är också oklart hur kopplingen mellan dessa världshändelser kan bidra till ”en känsla av utanförskap” som i Sverige i sin tur skulle kunna leda till terrorism. I citatet anger inte författarna några som helst händelseförlopp som skulle kunna förklara den koppling som görs, vilket dock inte hindrar dem att med bestämdhet hävda att denna koppling finns. Än en gång används metaforen ”grogrund” för att understryka ”utanförskapets” förmåga att generera allvarliga problem i samhället.

7. KONSTRUKTIONEN AV UTANFÖRSKAP SOM SOCIALT PROBLEM

I detta kapitel skall jag se närmare på retoriken som konstruerar och definierar ”utanförskap” som ett verkligt och objektivt socialt problem med allvarliga konsekvenser som därtill, med rätt politiska insatser, går att överkomma, eller ”bryta” om man så vill. Redan i kapitel 6 presenterades ett flertal citat som kännetecknades av traditionell problemretorik, vilket i sig är ett tecken på diskursens partiella tillslutning. Analysen bygger på de element som Joel Best urskiljer som nödvändiga i argumentationen för att definitionen av ett socialt problem skall ges utrymme på den politiska agendan.

Ett verkligt utanförskap

Att benämna att ett socialt förhållande existerar och att det dessutom är problematiskt är nödvändigt i konstruktionen av ett socialt problem. För att övertyga mottagaren är det därför viktigt att hänvisa till fenomenets objektiva existens. I en riksdagsdebatt den 20 mars 2003 fastställer kd-politikern Torsten Lindström, angående att människors yrkeskompetens inte tas tillvara, att:

Idag är det ett utanförskapets samhälle som vi lever i, därför att i dag tas inte människors reella, verkliga, kompetens till vara. (Protokoll 2002/03:75)

Lindström uttrycker med en hög objektiv säkerhet att vi lever i ett ”utanförskapets samhälle”. Vad som är intressant är att Lindström först säger att ”vi” lever i detta samhälle för att sedan distansera sig en aning när han säger att det är ”människors” kompetens som inte tas tillvara. Hade Lindström varit konsekvent, och alltså placerat in sig själv i ”utanförskapets samhälle”, borde han i stället sagt att *vår* kompetens inte tas tillvara. Det är i alla fall en hänvisning till en verklig vardag. Vem det är som inte tar kompetensen tillvara anger för övrigt inte Lindström. I en här flitigt citerad motion från Folkpartiet, *Egenmakt och arbete* (2004/05) står att läsa:

Så är det. Utanförskapets verklighet är inte vacker eller snäll, särskilt för dem som lever mitt i den. Och det är inte bara Rosengård som befinner sig i ett sådant läge. Betydande öar av utanförskap återfinns i dag i nästan alla stora och medelstora svenska städer. Till och med i många mindre städer är miljöer präglade av utanförskap inte helt ovanliga. Det kan uppskattas att kring 10 procent av Sveriges stadsbefolkning idag lever i sådana miljöer. (Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Att på ovanstående vis hänvisa till siffror i form av en procentsats, vilket i och med denna motion för övrigt var ett nytt fenomen i denna diskurs, stärker det objektiva i fenomenets existens. Hur uppskattningen av procentsatsen gått till redovisar inte motionens författare. Det är med en bestämdhet och självklarhet som författarna artikulerar ”utanförskapets verklighet” i motionen. De ekvivalerar i citatet ”utanförskap” med en ”verklighet”. Författarna gör dessutom en distinktion mellan olika slags verklighet. Genom att tala om ”utanförskapets verklighet” implicerar de att det kan finnas en alternativ verklighet. Den verklighet som de beskriver inom ”utanförskapsområdena” är inte ”vacker eller snäll” vilket kan ge intrycket av att den alternativa verklighet som majoriteten lever i är den binära oppositionen, det vill säga det vackra och snälla innanförskapet. Denna lingvistiska praktik kännetecknas av en stark objektiv modalitet och dessutom kan ännu en rumslig metafor spåras i citatet. Författarna benämner ”utanförskapsområdena” som ”öar” vilket för tankarna till isolerade platser som kräver resur-

ser både att ta sig till, men också ifrån. Författarna använder substantivet ”utanförskap” och talar i citatet inte om någon process. Det är snarast ett tillstånd, eller en situation, som de beskriver. I en valdebatt den 13 oktober 2004 sade folkpartisten Mauricio Rojas till den socialdemokratiska riksdagsledamoten Luciano Astudillo, angående det faktum att den dåvarande statsministern Göran Persson tidigare i debatten inte talat om ”utanförskap” och ”invandrare”:

Din regering har misslyckats. Din statsminister hade inte ett ord att säga i dag om detta. Han nämnde inte utanförskap, nämnde inte invandrare. Han bryr sig inte. Och du försöker rättfärdiga detta! Du borde skämmas! (Protokoll 2004/05:13)

Min datainsamling visar att den dåvarande statsministern Göran Persson i debatterna i princip aldrig tog begreppet utanförskap i sin mun. I stället talade han företrädesvis om arbetslöshet, något som Rojas i citatet tolkar som att Persson inte brydde sig om ”utanförskapet”. Begreppet tycks ha satt sig så i debatten att det är möjligt att kritisera någon för att denne inte använder sig av det. ”Utanförskap” har i debatten blivit något verkligt, något alla måste demonstrera sin oro över, annars blundar man för verkligheten. Detta är tydligt om man betänker att miljöpartisten Gustav Fridolin också använde sig av begreppet utanförskap relativt ofta i debatten. I en debatt i kammaren den 25 januari 2005 menade även Fridolin att ”utanförskapet” är högst verkligt:

Vi har ett stort problem med utanförskap. Vi har ett stort problem med maktlöshet. Vi är också eniga om att det är större i vissa delar av Sverige än i andra. (Protokoll 2004/05:63)

”Utanförskap” är vid denna tidpunkt alltså relativt etablerat som ett socialt problem. Processerna som lett till denna situation redogör dock Fridolin inte för. ”Utanförskap” är ett substantiv, och alltså inte en process. Han uttrycker att det finns en konsensus kring att ”utanförskap” finns och att det är mer utbrett på vissa ställen i Sverige än andra. Den starka modaliteten i citatet förstärker bilden av problemets objektiva existens. I Folkpartiets motion *Egenmakt, arbete och jämlikhet* (2005/06) konstaterar författarna:

Sverige är ett delat land. Aldrig i modern tid, vid ett jämförbart konjunkturläge, har så många människor stått utan arbete och levt i maktlöshet. Aldrig i modern tid har de utsatta varit så utsatta som de är idag. Aldrig har vi sett så många och så stora bostadsområden hamna i en spiral av arbetslöshet, otrygghet, segregation, vanmakt och nyfattigdom som idag. Utanförskapet har fått ett fast grepp över vårt land. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Med stark objektiv modalitet tecknar motionärerna bilden av Sverige som ”ett delat land”. Den rumsliga metaforen ”delad” för tankarna till separata och avgränsade platser. I citatet nämner författarna sedan bara en av dessa platser, den som karakteriseras av bland annat ”maktlöshet”, ”arbetslöshet”, ”otrygghet” och ”segregation”. I citatets sista mening gör författarna en form av sammanfattning där de sorterar alla dessa negativt laddade ord med en hög objektiv säkerhet under ”utanförskapet”. Med ännu en metafor, ”ett fast grepp”, understryker de allvaret i vad de beskriver som den högst verkliga situationen. Författarna skänker agens till ”utanförskap” genom att de tillskriver det en förmåga att hålla greppet om ”vårt land” och prägla människors liv. Moderaten Ulf Sjösten riktar sig i en riksdagsdebatt den 8 november 2006 till Socialdemokraterna:

Det har skapats en miljö – ja, system – som gjort att människor har hållits kvar i utanförskap. Vi har identifierat de här problemen som ni uppenbarligen inte har sett

under alla dessa år. Er politik har ju bara syftat till att ge människor olika former av arbetsmarknadspolitiska åtgärder, inte till att ge människor riktiga jobb. Vår politik i Allians för Sverige syftar till att ge människor riktiga långsiktiga arbeten. Det är alltså det som vår politik syftar till. Det arbetet har vi bara inlett. Det finns mycket kvar att göra. Men vi är mycket målmedvetna och kommer att arbeta hårt för att bryta den fruktansvärt negativa trend som vi har haft i Sverige. Människor har ju tvingats ut i utanförskap. (Protokoll 2006/07:17)

Med metaforen ”hållits kvar” accentuerar Sjösten greppet som ”utanförskapet” har om vissa människor. I detta citat är det dock inte ”utanförskapet” som är aktören, det är en ”miljö”, eller ett ”system” som är det aktiva subjektet och människorna artikuleras som de passiva objekten som hålls kvar. Hur denna miljö och detta system har skapats framgår inte i citatet. I den andra meningen ekvivalerar Sjösten ”utanförskap” med ”problem”. Han gör problemets objektiva art tydlig då det enligt honom var ett fenomen som var möjligt att ”identifiera”, vilket också ”vi” (antagligen Moderaterna eller alliansen) gjorde. På detta vis urskiljer Sjösten ”utanförskap” som ett objektivet problem som speglar en verklighet som är möjlig att upptäcka. Han gör oss också uppmärksamma på hur utanförskapsproblemet skall lösas. Ulf Sjösten sade senare i samma debatt:

Som en lösning på detta politiska misslyckande föreslår Socialdemokraterna höjda bidrag. De vill göra det mer lönsamt att inte jobba. Faktum är att utanförskapet inte verkar finnas över huvud taget i Socialdemokraternas värld. (Protokoll 2006/07:17)

Sjösten definierar ”utanförskapet” som ett objektivet fenomen genom att uttrycka en viss förvåning över att Socialdemokraterna inte uppmärksammat det. Sjösten gör ”utanförskap” till ett objekt som är möjligt att iakttaga, inte helt olikt den retorik som Mauricio Rojas använde sig av i ett tidigare citat. Folkpartisten, och den då relativt nytillträdde integrationsministern Nyamko Sabuni, hänvisar också till en objektiv verklighet i riksdagsdebatt den 17 november 2006:

Den förra integrationsministern Jens Orback talade i denna kammare om att kuggarna tar i. Man vägrade att erkänna det ökande utanförskapet. Man sade: Nej, folk har börjat få jobb. Nej, det fungerar inte alls dåligt inom SFI, och så vidare. Men nu är det så att människor känner igen verkligheten där ute. De lever i den. Utanförskapet ökar. (Protokoll 2006/07:23)

Sabuni gör ”utanförskapet” verkligt och objektivet genom att referera det till något som kan erkännas eller inte. Att tala om erkännande implicerar att något finns att dölja. Sabuni gör sig i citatet till representant för människorna ”där ute”. Dessa människor refererar hon till som ”de” vilket markerar en binär opposition mellan Sabuni och de andra. Verkligheten förlägger hon dessutom till ”där ute” och om hon syftar på utanför Riksdagshuset eller i ”utanförskapsområdena” är svårt att avgöra, men Sabunis val av ord implicerar icke desto mindre att det skulle finnas olika verkligheter. Med stark objektiv modalitet säger Sabuni i citatets sista mening att ”utanförskapet ökar”. ”Utanförskapet” i bestämd form är meningens subjekt som ”ökar” utan att denna process redogörs mer precist. Att påstå att ”utanförskapet”, som redan definierats som ett socialt problem, ökar understryker problemets allvar och omfattning. Den moderate finansministern Anders Borg tog i en riksdagsdebatt den 23 november 2006 hjälp av siffrorna för att peka på hur allvarligt detta ”utanförskap” var:

Det som var tragiskt och som vi får hantera i dag är att det nästan aldrig lanserades några förslag för att göra någonting åt massarbetslösheten och att vi har 1 eller 1 ½ miljon människor i utanförskap. (Protokoll 2006/07:26)

Borg är inte direkt precis i de siffror han presenterar, men menar ändå med stor säkerhet att "1 eller 1 ½ miljon människor" befinner sig i "utanförskap". Han definierar härmed ett omfattande problem som rör många av landets invånare. Borg förklarar inte var dessa siffror kommer ifrån utan presenterar dem som objektiv fakta att ta ställning till och han benämner "massarbetslösheten" som ett faktum. Folkpartisten Cecilia Malmström definierade uttryckligen i en riksdagsdebatt den 23 januari 2008 där "utanförskap" som ett problem med stark objektiv modalitet:

Utanförskapet är det största problemet som vi stått inför. Alltför många människor har inte haft ett jobb att gå till. Alltför många människor har inte känt sig behövda. Alltför många människor har inte känt att de har en plats, en uppgift att fylla. (Protokoll 2007/08:56)

I citatets första mening definierar Malmström alltså "utanförskapet" som "det största problemet som vi stått inför". Malmström ekvivalerar i citatet känslan av att känna sig behövd och att ha en plats med att ha ett arbete och hon gör det med en hög grad av objektivt instämmande. Att befinna sig i "utanförskap", att vara en del av de en till en och en halv miljon helårsekvivalenter som benämns i debatten, ekvivaleras av Malmström med att inte känna sig behövd och utan mål och mening med livet. Den binära oppositionen mellan ett negativt konnoterat "utanförskap" och ett positivt konnoterat "arbete" är i citatet mycket tydlig.

Utanförskapets konsekvenser

I konkurrensen om vilka sociala problem som skall få plats på den politiska agendan är det viktigt att urskilja särskilda karaktäristika för problemet, exempelvis dess allvarliga konsekvenser. Tidigare i studien har vi kunnat se hur kriminalitet och våld med stor säkerhet definierats som en allvarlig konsekvens av "utanförskap". I en tidigare citerad motion, kallad *Utanförskap*, som lades fram i oktober år 2000 av Moderaterna står det under rubriken "Utanförskapets verklighet och högkonjunktorens möjligheter":

Konsekvenserna av en långvarig utslagning från arbetsmarknaden är många och välkända. Dessa konsekvenser blir ännu allvarligare när det bildas sociala miljöer i vilka livet i mycket hög grad präglas av bidragsberoende och utanförskap. Detta är vad som skett i Sverige under de senaste 20 åren. (Motion 2000/01:So527 av Per Bill m.fl. [m])

Den ovan citerade rubriken är för övrigt intressant med tanke på att begreppet, i den betydelse det vid denna tidpunkt börjar få, är relativt nytt i debatten. Ändå talar motionens författare om något sådant som "utanförskapets verklighet". I motionen lutar sig författarna på ord som "många" och "välkända" för att fastslå fenomenets omfattning och objektiva existens. Med en stark objektiv modalitet tecknar de bilden av en allvarlig pågående utveckling i Sverige vilken lett till rumsligt avgränsade "sociala miljöer", där "bidragsberoende och utanförskap" präglar livet. En konsekvens tycks alltså vara en uppdelning av "sociala miljöer" i Sverige. I ett citat från motionen *Egenmakt, arbete och jämlikhet* (2005/06), under rubriken "Utanförskap och invandring", står att läsa:

Betydande öar av djupt utanförskap återfinns idag i nästan alla stora och medelstora svenska städer. Den fysiska koncentrationen av individer och grupper vars liv präglas av denna typ av utanförskap har ytterst allvarliga konsekvenser. När livet för en majoritet av dem som bor i ett område helt och hållet präglas av socioeko-

nomiska villkor och kulturella referensramar som på ett radikalt sätt skiljer sig från samhället i övrigt omvandlas den individuella utsattheten till kollektiva processer med en egen dynamik. Dessa processer återverkar i sin tur på ett avgörande sätt på individernas livsomständigheter och inte minst på sättet att både uppleva och hantera den egna utsattheten. Då uppstår kollektiva förhållningssätt samt gemensamma referenspunkter och värderingar som bildar grunden för en specifik kultur, en kultur som helt kretsar kring det utanförskap som alla delar med varandra och som präglar livets alla situationer. Detta leder till en process där utanförskapet i sig genererar mer utanförskap och där utanförskapets kultur går i arv till nya generationer, som i sin tur ser sina livschanser begränsas ännu mer av detta kulturella arv. Detta betyder att det som från början var verkan – utanförskapet – omvandlas till orsak. Allt pekar idag på att det svenska utanförskapet har gått in i denna ytterst besvärliga och självgenererande dynamik. Det är inte minst därför problemet är så allvarligt och dess lösning så utomordentligt brådskande. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Citatet är fyllt av traditionell problemretorik. Motionärerna skriver till och med uttryckligen av ”utanförskap har ytterst allvarliga konsekvenser”. Författarna gör ”utanförskap” till både subjekt och objekt med förmågan att generera ”mer utanförskap” och dessutom en specifik ”kultur” som ”går i arv till nya generationer”. De individer som befinner sig i denna kultur konstrueras av motionens författare som delar av en kollektiv identitet vars hela liv kretsar kring denna kultur. Individerna beskrivs i motionen som hjälplösa individer som inte kan stå emot den kraft som ”utanförskapet”, som tycks leva ett eget liv, utsätter dem för. Motionärerna uttrycker att ärendet är ”utomordentligt brådskande” vilket innebär motiv för handling och politiska åtgärder. I en debatt den 8 november 2006 accentuerade centerpartisten Stefan Tornberg fler allvarliga konsekvenser av det ”utanförskap” som han uttryckligen definierar som ett problem:

Det är inte heller Sverigedemokraterna som är problemet. Problemet är det utanförskap som många i vårt land lever i, ett utanförskap som är en reell grogrund för den rädsla och de motsättningar som ger näring åt främlingsfientliga krafter. (Protokoll 2006/07:17)

Genom metaforen ”grogrund” pekar Tornberg på de följder som ett ”utanförskap” kan få. Tornberg menar att ”utanförskap” skapar ”rädsla” som i sin tur (med ytterligare en metafor) ”ger näring åt främlingsfientliga krafter”. Han artikulerar med stark objektiv modalitet en ekvivalens mellan ”utanförskap” och högerextremism. Denna ”grogrund” är dessutom ”reell” vilket gör den till ett objektiva fenomen. Än en gång ges ”utanförskap” agentskap genom dess förmåga att ”ge näring”. Folkpartisten Eva Flyborg refererar till *Utanförskapets karta* som verklighet i en debatt i kammaren som ägde rum den 20 december år 2006, och flyttar dessutom problemet till en annan nivå:

”Utanförskapets karta” som Folkpartiet tog fram för ett antal år sedan visar på en skrämmande verklighet där utanförskapet och klyftorna växer i samhället. Vi hörde tidigare Mauricio Rojas tala om det. Någon beskrev det som cancer i den svenska kroppen. Det är ett allvarligt sätt att formulera sig på, men jag förstår vad man syftar på. (Protokoll 2006/07:44)

Flyborg gör i citatet en problemdefinition av ”utanförskapet” genom att ekvivalera det till en ”skrämmande verklighet” och väva in en medicinsk liknelse som ”cancer i den svenska kroppen”. Att använda ordet cancer för att beskriva en verklighet som tillskrivs upp till en och miljon människor i Sverige är att ladda ”utanförskap” med en rent livsfarlig betydelse. Det

behövs ingen större fantasi att relatera till död och lidande när man hör ordet cancer. Om associationerna blir så starka är det ingen fråga om att det rör sig om ett allvarligt socialt problem. Cancer för också tankarna till något som sprider sig i kroppen och därför hotar det även de som inte sägs befinna sig i "utanförskap". Detta är klassisk problemretorik för att mobilisera handlingskraft även hos dem som, i det här fallet, inte tror sig själva riskera hamna i "utanförskap". Det är med andra ord inte enbart en fara för en avgränsad grupp. Hela samhällets överlevnadsmöjligheter står på spel. Att för övrigt använda sig av orden "tog fram" när man skall beskriva att man sammanställt en statistisk rapport är förvisso inte ett helt ovanligt språkbruk, men kan likväl ge intrycket av att fakta redan fanns där och bara behövdes lyftas upp i ljuset, vilket kan stärka bilden av ett objektiva problem.

Att åtgärda utanförskap

I den politiska debatten är det, för att definitionen av ett socialt problem skall få fäste, viktigt att kunna presentera åtgärder och lösningar på problemet. Som vi tidigare sett har arbetet konstruerats som den viktigaste politiska åtgärden för att lösa problemet med "utanförskap". Även Socialdemokraterna använder sig av typisk problemretorik i en motion framlagd i september 2004, kallad *Särskild socialsekreterare för utsatta barn*. Den inleds med:

Barnen och ungdomarna är vår framtid och det är oerhört viktigt att de får en så bra uppväxt som möjligt, så att de blir goda och ansvarstagande samhällsmedborgare och vuxna. Därför är det av största vikt att kraftfulla insatser nu görs för att bryta den segregation, normlöshet och utanförskap som finns. Annars kommer ungdomars utveckling i kriminalitet och främlingsfientlighet att öka lavinartat. (Motion 2004/05:So571 av Marianne Carlström m.fl. [s])

Problemet är redan definierat: "segregation, normlöshet och utanförskap" finns uppenbarligen och det är nu dags att göra någonting åt det om inte barnen också skall växa upp i detta. "Utanförskap" leder enligt detta citat inte enbart till kriminalitet. Även främlingsfientlighet artikuleras som en konsekvens av "utanförskap" och med en metafor som "lavinartat" vill Socialdemokraterna betona allvaret i situationen, vilket därmed görs till motiv för handling. Att tala om "goda och ansvarstagande vuxna" är en moraliserande retorik som förutsätter den binära motsatsen onda och ansvarslösa. Detta citat är naturligtvis intressant av den anledningen att det visar att begreppet utanförskap inte uteslutande användes av den politiska högern. Begreppet tycks vid denna tidpunkt snarast varit så rotat i den svenska debatten att även det parti som av allianspartierna ansågs vara ansvariga för dess existens börjar använda det. I citatet använder författarna till och med begreppet (tillika metaforen) "bryta" som annars utmärker alliansens språkbruk. Metaforen "bryta" är för övrigt så vanligt förekommande i materialet att det är av värde att fundera lite över användningen av det. För det första för verbet "bryta" tankarna till handling, till och med en relativt kraftfull sådan. Vad som är intressant är om man betänker att "utanförskap" i retoriken oftast benämns som ett substantiv, någonting som *är*, men om man bryter en sak delas den upp i två eller fler bitar. Är det denna retoriken syftar på? Mer rimligt är nog att metaforen "bryta" används som i att bryta en process, ett skeende, men "utanförskap" benämns sällan så. Vi kan i alla fall konstatera att det återkommande sättet att tala om att "bryta utanförskapet" är ett led i problemdefinitionen som uttrycker att problemet går att lösa. Motionen från Socialdemokraterna fortsätter med ett citat som med en nästan religiös prägel understryker hur alarmerande situationen med kriminalitet som konsekvens av "utanförskap" är:

Alla goda krafter i samhället måste samverka för att förhindra att segregation, normlöshet och utanförskap skapar gäng och ungdomskriminalitet. (Motion 2004/05:So571 av Marianne Carlström m.fl. [s])

Även här betonar motionärerna ”utanförskapets” konsekvenser och de sätter likhetstecken mellan att inneha en samhällsposition och agera på ett specifikt sätt. Det är för övrigt också intressant att författarna inte skriver att ”utanförskap” skall förhindras, utan att det snarare är konsekvenserna av ”utanförskap” som skall förhindras. Att tala om ”goda krafter” förutsätter den binära oppositionen onda krafter, som alltså ekvivaleras med ”segregation, normlöshet och utanförskap”. Att tala om gott och ont i absoluta termer är en i högsta grad moraliserande uppdelning. Citatet kännetecknas av klassisk åtgärdsretorik. I *Egenmakt och arbete* (2004/05) presenterar Folkpartiet deras lösning på problemet med ”utanförskap”:

Områden där färre än 60 procent arbetar ska förklaras som prioriterade sociala krisområden. Vi liberaler vill inte dölja utanförskapets verklighet, tvärtom. Vi säger som det är, men inte för att stämpla och stigmatisera utan för att med all kraft ge oss in i kampen mot utanförskapet. De sociala krisområdena ska därför få företräde vad det gäller solidaritetsbankernas insatser samt satsningar på skola och trygghet. (Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Med en militär metafor som ”kampen mot utanförskapet” betonar motionens författare dels hur allvarligt ”utanförskapet” är, dels att det skall bekämpas. I slutet av citatet presenterar de således två förslag som skall lösa det definierade problemet. Att tala om ”sociala krisområden” för tankarna till en allvarlig situation och är ett led i definitionen av ett socialt problem. Hänvisningen till en ”utanförskapets verklighet” och det faktum att författarna ”säger som det är”, samt relaterar till ”utanförskap” som något går att ”dölja” understryker ytterligare att det rör sig om ett objektivt problem. Även i motionen *Egenmakt, arbete och jämlikhet* (2005/06) skriver Folkpartiet hur ”utanförskap skall åtgärdas:

För tre år sedan lanserade Folkpartiet liberalerna ett integrationsprogram som inte enbart förändrade valrörelsen 2002 utan som även var en krigsförklaring mot utanförskapet och grundade sig på en konsekvent arbetslinje. Folkpartiet liberalernas traditionella öppenhet mot flyktingar och invandrare kombinerades på det viset med tydliga krav på oss alla att bidra till en gemensam integrationskamp. Tre år har gått, och vi önskar att vi kunde blicka ut över ett Sverige som håller på att vända trenden och ge alla sina invånare en värdig plats i gemenskapen. Men det kan vi inte. Vi ser i stället ett land som sargas allt mer, som delas allt djupare mellan dem som bidrar med sitt arbete och dem som tvingas leva på andras arbete, mellan dem som deltar på samhällslivets olika arenor och dem som står utanför och i desperation vänder ryggen mot samhället. (Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. [fp])

Den militära metaforen ”krigsförklaring” antyder att det är ett riktigt allvarligt problem vi har att göra med, men också att motionärerna planerar att åtgärda det. De moraliserar även genom att skriva om ”dem som tvingas leva på andras arbete”. För det första fräntar författarna dessa individer både ansvar och agentskap när de skriver att de ”tvingas” till detta. För det andra för själva akten – att leva på någon annan och kontrasteringen mot dem som ”bidrar med sitt arbete” – tanken till parasiter som inte bidrar med någon nytta. Moderaten, och statsministern, Fredrik Reinfeldt betonade i en riksdagsdebatt den 7 december år 2006, angående antisemitismen i Sverige, de allvarliga konsekvenser som ”utanförskap” kan få, men också hur de skall lösas:

Det är också min bestämda uppfattning att extrema uppfattningar frodas i utanförskapsmiljöer. Den typen av hat som där kan uppstå riktas mot judar men också mot annat som avviker eller som inte passar i den typen av extrema grupper när de formar sin perverterade syn på samhället och världen. En politik som också bryter utanförskap och går in i de miljöer där utanförskap frodas blir också ett viktigt instrument för att ta bort den typ av hat som bland annat riktas mot judar. (Protokoll 2006/07:35)

I citatets första mening uttrycker Reinfeldt med stark subjektiv modalitet att ”extrema uppfattningar frodas i utanförskapsmiljöer”. Han ekvivalerar ”utanförskap” med ”hat”, ”extrema grupper” och en ”perverterad syn på samhället och världen”. Det är laddade begrepp som understryker allvaret i definitionen av ”utanförskap” som ett socialt problem. Men denna ”typ av hat” går uppenbarligen att ”ta bort” med hjälp av politik och om jag förstår Reinfeldt rätt är det viktigt att bryta ”utanförskapet” för att eliminera ”den typ av hat som bland annat riktas mot judar”. I en partiledardebatt i kammaren den 13 juni 2007 gjorde Fredrik Reinfeldt den tidigare socialdemokratiska regeringen ansvarig för ”utanförskapet” genom att riktat till Mona Sahlin säga:

De rika har blivit rikare, och de fattiga har blivit fler. Det är bokslut Sahlin. Alla dessa år av regerande gav detta resultat. Ur en frustration över detta växte förnyelsen av Moderaterna. Till svar på detta växte Allians för Sverige fram. Vi såg det utanförskap som den tidigare politiken var riggad för att dölja. Vi ville göra något åt det. Vi berättade vad vi ville göra. Vi ville sätta Sverige i arbete. Vi ville sätta kvalitet i viktiga välfärdsverksamheter före utbyggnad av transfereringssystem. Vi ville rusta ett rättsväsende som slutade att tolerera våld och brott. (Protokoll 2006/07:125)

Reinfeldt gör i citatet en klassisk problemdefinition. Han hänvisar till ”utanförskap” som något objektivt verkligt genom att uttrycka att det är något som går att ”dölja” och därmed omvänt implicit också något som är möjligt att se och erfara sinnligt. Genom att också nämna att ”de fattiga har blivit fler” säger Reinfeldt också något om problemets konsekvens och omfattning. Slutligen antyder han också att något går att göra åt problemet. ”Utanförskap” som problem presenteras dock inte enbart som ett socialt problem. I en riksdagsdebatt den 15 januari år 2008 menar moderaten Finn Bengtsson att det först och främst är ett ”medicinskt problem”:

Jag har också en käpphäst när det gäller utanförskapet som är nog så viktig. Det är min erfarenhet som medicinare. Studier har visat siffror på upp till sju gånger ökad för tidig dödsrisk för dem som är satta i utanförskap jämfört med åldersrelaterad befolkning som har arbete och sysselsättning. Det här är ett rent medicinskt problem. (Protokoll 2007/08:51)

Bengtsson gör en uttalad problemdefinition av ”utanförskap”, som kontrasteras mot att ha ”arbete och sysselsättning”. Bengtsson använder sig av ”utanförskap” som ett etablerat begrepp och han understryker dess allvarliga konsekvenser genom att säga att de som ”är satta i utanförskap” löper större risk för för tidig död än de som har arbete. Att för övrigt använda sig av metaforen ”satta i” passiviserar de individer som sägs befinna sig i ”utanförskap”. I citatet låter det som om det går att bära omkring på dessa individer och sätta ner dem i olika sammanhang. Vem som satt dem i just ”utanförskap” klargör inte heller Bengtsson. I en debatt mindre än två månader senare lugnar dock Finn Bengtsson oss genom att hävda att den borgerliga alliansen är god väg att lösa det ovan definierade medicinska problemet:

Herr talman! Först och främst när det gäller människosyn konstaterar jag att jag bygger min människosyn på att vi har lyckats få 165 000 människor från ett livsfarligt utanförskap till en situation där de kan bekräfta sitt eget självstyre med arbete. Det är min människosyn. (Protokoll 2007/08:72)

En lösning på det ”livsfarliga utanförskapet” tycks alltså vara att arbeta. I Bengtssons resonemang, där ”utanförskap” och arbete ställs upp som ett oproblematiserat motsatspar, ekvivaleras ”utanförskap” med livsfara. Det tycks dessutom som att vilka arbeten som helst kan lösa detta ”livsfarliga” problem.

8. SLUTSATSER OCH DISKUSSION

Sammanfattning och slutsatser

Debatten om ”utanförskap” har utifrån min läsning av riksdagstryck kännetecknats av klassisk problemretorik. Ett objektiva socialt problem har urskilts med hjälp av hänvisningar till statistik och ett tal om ”utanförskapets verklighet”. Därtill har allvarliga konsekvenser av problemet – kriminalitet, ohälsa, missbruk och till och med terrorism – uttalats. Slutligen har lösningar på problemet presenterats, vilka senare också institutionaliserats i realpolitiska åtgärder. Genom en retorik fylld av metaforer, stark objektiv modalitet och transitivitet har ”utanförskap” konstruerats som en negativ pol i binär opposition till den dominerande och positivt konnoterade polen arbete.

Utifrån min diskursanalytiska läsning av riksdagstryck har jag dragit slutsatsen att diskursen om utanförskap, så som den artikulerats i den svenska riksdagspolitiska debatten, har bundits samman och givits mening med hjälp av tre nodalpunkter. Dessa är ”bidragsberoende”, *invandrare* samt *kriminalitet*. Dessa tre tecken har genom att ekvivaleras med begreppet utanförskap fått en privilegierad roll i diskursen och fungerat som de knuttecken som den ordnats kring. ”Bidragsberoende” och arbetslöshet har i den politiska debatten konstruerats som utlösande orsaker till att ett så kallat ”utanförskap” har uppstått och vuxit. Även de kulturella skillnader som i debatten artikulerats mellan invandrare och infödda har partiellt fixerats som en orsak till ”utanförskap”. Artikuleringen av invandrare har i diskursen en viss rasifierad prägel där olikhet konstruerats genomgående. Den identitet som anvisats för de individer som benämnts befinna sig i ”utanförskap”, det vill säga ”bidragsberoende”, arbetslösa och invandrare, kännetecknas i diskursen av passivitet och frustration vilket i sin tur konstruerats som potentiella orsaker till ett kriminellt och våldsamt beteende.

Diskursen om utanförskap kan sägas ha fått fäste i den svenska riksdagspolitiska debatten. Den borgerliga alliansen hävdade själv att en av de avgörande orsakerna till att den vann riksdagsvalet och gavs mandat av det svenska folket att bilda regering var att den uppmärksammade ”utanförskapet” och sade sig vilja göra någonting åt det. Blickar man tillbaka på de tre näraliggande begrepp som jag presenterade i kapitel 4, *marginalitet*, *underklass* och *social exclusion* kan man se att diskursen om utanförskap relaterar till alla dessa i högre eller lägre grad.

Den betoning på arbetsmarknaden som läggs i diskursen om utanförskap påminner till viss del om den betydelse av marginalitet som Lars Svedberg kallar *marginalitet som partiell socioekonomisk delaktighet*, men ”utanförskap” konstrueras i den svenska riksdagspolitiska debatten som ett allvarligare och mer absolut tillstånd. Redan i begreppen som sådana finns en betydande skillnad: att vara ”utanför” för tankarna till en allvarligare position än att vara i marginalen. Den glidning mellan positioner som utmärker marginalitetsbegreppet saknas i diskursen om utanförskap där ”utanförskap” konstrueras i mer absoluta termer som kräver ett politiskt ingripande för förändring. Om marginalitetsdiskursen också rymmer processen marginalisering finns i diskursen om utanförskap över huvud taget inget ord som beskriver en process.

Utifrån min analys kan det sägas att diskursen om utanförskap i många avseenden påminner mycket om underklassbegreppet. Precis som hos dem som sagts utgöra underklassen har en rad negativa karaktäristika fästs vid dem som sagts befinna sig i ”utanförskap”. Missbruk, våldsamma tendenser, att problemet går i arv, passivitet och inte minst ”bidragsberoende” är tecken som kopplas både till underklassbegreppet och ”utanförskap”. Kopplingarna till invandring samt lösningen på problemet, *from welfare into work*, är också gemensamma för

talet om underklassen och i diskursen om utanförskap, liksom underkännandet av den traditionella välfärdsstaten.

Diskursen om utanförskap påminner om den svaga varianten av *social exclusion*. Precis som *social exclusion* konstrueras ”utanförskap” som ett avgränsat rum med negativa konnotationer. Båda begreppen konstrueras kring en föreställning av vi och dem som skiljs åt av materiell ojämlikhet och kulturell olikhet. I likhet med ”utanförskap” nominaliseras *social exclusion* i debatten till ett substantiv som beskriver ett tillstånd och därigenom är processen inte tydlig. I diskursen om utanförskap problematiseras heller aldrig ”innanförskapet”, det finns inte ens med i debatten (till skillnad från *inclusion*). Slutligen finns här ävenledes tydliga likheter i betoningen på arbete som lösningen på det definierade problemet. I båda diskurserna ställs arbete och ”bidragsberoende” mot varandra som binära oppositioner. Arbete konstrueras som vägen till självrespekt och makt över vardagen, medan arbetslösheten leder till passivitet och beroende.

Sammanfattningsvis kan sägas att diskursen om utanförskap, som den konstruerats i den svenska riksdagspolitiska debatten, relaterar starkt till både underklassbegreppet och *social exclusion*. Dess släktskap med marginalitet är mindre uppenbar då ”utanförskap” konstruerats som ett allvarligare och mer definitivt tillstånd än den marginella positionen. Diskursen om utanförskap är således inte unik, vare sig begränsad till Sverige eller till nuvarande tidsepok. Där underklass är en vanlig term i USA och *social exclusion* i Storbritannien, tycks ”utanförskap” vara det begrepp som fått fäste i Sverige. De tre begreppen har konstruerats på liknande sätt och har också inlemmats i politiska åtgärdsprogram som alla implicerar att man i stället för en traditionell välfärdsstat förlitar sig på en politik som syftar till *welfare into work* och plikten att lönearbeta. I Sverige har den borgerliga alliansen, för att sätta ord på denna politik, valt att saluföra den med hjälp av begreppet *arbetslinjen*, men artikulerandet av en aktiveringspolitik är inte unik för de borgerliga partierna, utan går snarast att spåra tillbaka till den arbetsmarknadspolitik som Socialdemokraterna började för under 1990-talet.

Slutdiskussion

Att föra statistik över arbetslöshet är i sig inget anmärkningsvärt. Det är snarast ett viktigt och i princip nödvändigt instrument för att stämma av arbetsmarknadsläget i landet. Att kalla det för ”utanförskap” behöver i sak heller inte innebära ett större problem (även om begreppet i sig, som jag visat, är en negativt konnoterad rumslig metafor). Vad som intresserar mig är vad som kopplas till att vara bidragstagare och utan anställning, samt att bo på platser där detta är vanligt, och vilka karaktäristika som fästs på tillståndet arbetslös i diskursen om utanförskap. Ingenstans i definitionen av ”utanförskap”, eller i de siffror som används för att redovisa dessa siffror, talas det om missbruk, kriminalitet eller invandring. Detta är inte variabler som används för att mäta ”utanförskapet”. Ändå är det dessa begrepp som i den politiska debatten med stor självklarhet likställs med ”utanförskap”. Och detta konstituerar något, en identitet. I det sociala arbetet, och i välfärdsinstitutioner generellt, är det nödvändigt att inte betrakta de kategorier som diskurserna erbjuder som naturliga eller självklara. Då kategorierna aldrig är neutrala, då de alltid kommunicerar något som kan liknas vid en moraliserande uppdelning av ”vi och dem”, är stigma alltid kategoriernas följeslagare. För hur kan man föreställa sig att det känns att bli betraktad som ”utanför”? Följer inte ofrånkomligen en negativ självbild av ett sådant kategoriserande? I socialarbetarens möte med klienten är det den förra som har orden och makten att definiera den senare, och det är en makt man bör vara varsam med. För – och jag hoppas att det har blivit tydligt i min studie – när väl orden har knutits samman och bildat mening gör de också något med hur vi betraktar människor och världen.

Som jag tidigare varit inne på utmärks en diskurs lika mycket av de tecken som utesluts ur den som de som fixerar den. I studien har jag främst avhandlat de moment som efter min diskursanalytiska läsning urskilts som diskursens mest framträdande. Men vilka tecken är det då som utesluts? Ja, bland annat kan man ingenstans läsa eller höra om de individer som i detta "utanförskap" kämpar aktivt för att få anställning. Man hör inte talas om dem som sliter livet ur sig för att få livet att gå ihop. Som går upp på morgonen, gör frukost till sina barn, hjälper dem till skolan och tillbringar dagen med att söka jobb och kvällen med att återigen rikta uppmärksamhet mot sina barn. Det finns en moraliserande prägel i diskursen om utanförskap där de som arbetar och kräver mer poliser till förorten beskrivs som "hederliga". Men hederliga individer som befinner sig i "utanförskapet" lyser med sin frånvaro. I diskursen om utanförskap hör man inte heller talas om dem som förtidspensionerat sig eller sjukskrivit sig för att de har slitit ut sig på illa betalda jobb med usla arbetsförhållanden eller om 55-åriga personer som blivit uppsagda från en underleverantör till Volvo där de jobbat i 40 år utan en gymnasieutbildning eller motsvarande, men som sätter sig varje morgon och kollar arbetsannonserna i tidningen i hopp om något som passar dem. Det finns heller inte plats för alla dem som arbetar heltid, men som ändå har ont om pengar, dålig självkänsla och känner sig utanför. I diskursen har arbete konstruerats som paradiset på jorden och det tycks som att en anställning, vilken den än må vara, automatiskt leder till gemenskap, ekonomisk trygghet och god självkänsla. Vad som också utesluts ur diskursen är bidrag som något som kan *lindra* fattigdom. Socialförsäkringssystemen är ju till en början utformade för att utjämna inkomstskillnader i samhället. I diskursen om utanförskap artikuleras snarast en motsatt konsekvens: människor är fattiga för att de får bidrag. Därmed utesluts ur diskursen möjligheten, eller ens tanken på, att minska fattigdom med hjälp av höjda bidrag.

Jag har valt att inte fokusera min analys på orsakerna till att diskursen har konstruerats som den har gjorts. Vad jag med viss precision kan säga är *hur* den ser ut och dessutom något om *vad* denna konstruktion kan betyda för dem som definierats befinna sig i "utanförskap". Men med de likheter som diskursen om utanförskap har med andra näraliggande begrepp som har använts för politiska åtgärder kan det vara värt för läsaren att själv fundera på vilka orsaker som kan tänkas ligga bakom diskursens konstruktion. Är den slumpmässig? Bygger konstruktionen så mycket på redan avlagrade diskurser att det är svårt att tänka sig att den skulle kunnat se ut på ett annat vis? Eller är det så att det kan finnas politiska vinningar i att artikulera diskursen om utanförskap på det sätt som gjorts? Fackföreningarna uttryckte exempelvis en oro över att omläggningen av arbetsmarknadspolitiken skulle kunna leda till en låglönemarknad i Sverige och det är inte en helt orimlig slutsats. Om nu arbete i denna diskurs konstrueras som ett fullkomligt oproblematiskt innanförskap som för med sig makt över det egna livet och en god självkänsla, samtidigt som den definierade motsatsen, det vill säga "bidragsberoende", artikulerats som ekvivalent med maktlöshet och att vara utanför samhället är det inte långsökt att fundera över om inte en situation där människor till varje pris tar vilket arbete som helst står för dörren. Det handlar i så fall om en strukturomvandling av ett större slag som skulle kunna rita om hela den arbetsmarknadspolitiska kartan. Detta är frågor jag inte kan svara på här och nu, men som icke desto mindre är värda att tänka på.

Samtidigt som jag gjorde min studie drabbades Sverige av något som i media beskrevs som en finansiell kris. Det rapporterades dagligen om varsel och konkurser runtom i landet och så fort man öppnade en tidning eller knäppte på TV:n pratades det om den ekonomiska krisen och om att arbetslösheten väntas stiga under år 2009. Ännu har ingen *Utanförskapets karta* som baseras på statistik över den tid då den borgerliga alliansen regerat Sverige publicerats. Vad händer med begreppet om "utanförskapet" så som det hittills definierats skulle öka? Begreppet är som jag visat så negativt konnoterat att den borgerliga alliansen knappast skulle tjäna på att använda det om det visade sig att siffrorna på "utanförskapet" skulle öka under deras mandatperiod. Kommer ett nytt begrepp att introduceras? Sociala problem har ju, som

Peyrot skriver, en tendens att återkomma i cykler. Kommer vänsteroppositionen, som den redan börjat göra, att angripa den borgerliga alliansen för att skapa ett ”riktigt utanförskap” med arbetslösa människor utan A-kassa? Eller kommer de individer och grupper som sagts befinna sig i ”utanförskap” att vända sig mot att bli benämnda som passiviserade, våldsamma och ”utanför”? Det kommer att bli intressant att följa hur diskursen om utanförskap kommer att förändras och omkonstrueras. För det är väl kanske som Michel Foucault skriver: ”det är när diskursen är allmän som den på en och samma gång kan bli en konfliktplats och ett konfliktvapen” (Foucault 2008 s. 181)?

Jag är inte omedveten om att arbetslöshet kan innebära en sorg och materiell knapphet. Eller att människor mycket riktigt kan känna sig utanför samhället på grund av både det ena och det andra. Det är inte det jag i huvudsak ifrågasätter i studien. Det är snarare de kategoriska påståendena att arbetslöshet och mottagande av bidrag ofrånkomligen leder till passivitet och ett destruktivt leverne, och att allt detta samlas under begreppet utanförskap, som jag vill sätta under debatt. Jag delar det socialkonstruktivistiska perspektiv som menar att språket och hur vi använder det påverkar människors sätt att tänka och agera och Laclau och Mouffes teori om att identiteter anvisas individer. Det är därför problematiskt att en och en halv miljon människor sägs befinna sig i ett ”utanförskap” som i den politiska debatten kännetecknas av passivitet, kriminalitet och kyla. Jag anser att alla dessa människor inte skall behöva identifiera sig med det och därför ansåg jag det vara viktigt att sätta under lupp vad som egentligen sägs – och hur detta sägs – om detta påstådda ”utanförskap”. Måste arbete vara den avgörande komponenten som delar upp människor i innanför eller utanför? Eller, kanske en än angelägnare fråga att besvara, måste individer nödvändigtvis över huvud taget delas in i antingen innanför eller utanför?

9. KÄLLFÖRTECKNING

- Allians för Sverige (2006): *Fler i arbete – mer att dela på. Valmanifest 2006*
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (2008): *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, andra upplagan, Lund: Studentlitteratur
- Becker, Howard (1963/2006): *Utanför. Avvikandets sociologi*, Lund: Arkiv förlag
- Bergström, Göran & Boréus Kristina. (2000): *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund: Studentlitteratur
- Best, Joel (1994): "Troubling Children: Children and Social Problems". Best, Joel (red): *Troubling Children. Studies of Children and Social Problems*, New York: Aldine de Gruyter
- Best, Joel (2001): "Introduction: The Diffusion of Social Problems". Best, Joel (red): *How Claims Spread. Cross-national Diffusion of Social Problems*, New York: Aldine de Gruyter
- Borg, Anders (2007): "Det ska löna sig att arbeta - även för de lågavlönade", *Aftonbladet* 2007-03-30, s.38-39
- Burr, Vivien (1995): *An Introduction to Social Constructionism*, London: Routledge
- Butler, Judith, Laclau, Ernesto & Žižek, Slavoj (2000): *Contingency, Hegemony, Universality. Contemporary Dialogues on the Left*, London: Verso
- Byrne, David (2005): *Social Exclusion – Second Edition*, Maidenhead: Open University Press
- Börjesson, Mats (2003): *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*, Lund: Studentlitteratur
- Börjesson, Mats, Palmblad, Eva & Wahl, Thomas (2005): *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstatens sociala optik*, Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposium
- Börjesson, Mats & Palmblad, Eva (2007) "Introduktion. 'Motsatsen till relativism, detta bör vi aldrig glömma, stavas absolutism'". Börjesson, Mats & Palmblad, Eva (red): *Diskursanalys i praktiken*, Malmö: Liber
- Dahlstedt, Magnus (2008): *Aktiveringens politik. Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*, (bokmanus)
- Edgren-Schori, Maud (2000): *Social Exclusion. En kunskapsöversikt och begreppsanalys*, Stockholms universitet
- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity
- Fairclough, Norman (2000): *New Labour, New Language?*, London: Routledge
- Fairclough, Norman (2003): *Analyzing Discourse. Textual Analysis for Social Research*, London: Routledge
- Folkpartiet Liberalerna (2004): *Utanförskapets karta. En kartläggning över utanförskapet i Sverige*
- Folkpartiet Liberalerna (2005): *Bryt utanförskapet! Integrationsprogram antaget av Folkpartiet liberalernas landsmöte 18–21 augusti 2005*
- Folkpartiet Liberalerna (2006): *Utanförskapets karta 2006. En halv miljon människor i utanförskapets Sverige*

- Folkpartiet Liberalerna (2008): *Utanförskapets karta. Arvet efter Mona Sahlin*
- Foucault, Michel (1993): *Diskursens ordning*, Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposium
- Foucault, Michel (1976/2002): *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta*, Göteborg: Daidalos
- Foucault, Michel (2008): *Diskursernas kamp*, Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposium
- Furåker, Bengt (2001): "Introduction". Furåker, Bengt (red): *Employment, Unemployment, Marginalization. Studies on Contemporary Labour Markets*, Department of Sociology, Göteborg University
- Goffman, Erving (1963/1972): *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*, Stockholm: Norstedts
- Hacking, Ian (2000): *Social konstruktion av vad?*, Stockholm: Thales
- Hall, Stuart (1997): "The Spectacle of the 'Other'". Hall, Stuart (red): *Representation: cultural representations and signifying practices*, London: Sage
- Herrnstein, Richard & Murray, Charles (1994): *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, New York: The Free Press
- Hilgartner, Stephen & Bosk, Charles (1988): "The Rise and Fall of Social Problems. A Public Arena Model", *American Journal of Sociology* vol. 94(1), s.53–78
- Holmlund, Bertil (2008): "Hur mäter man utanförskapet?", *Upsala Nya Tidning*, http://www2.unt.se/avd/1,1826,MC=2-AV_ID=774579,00.html 2008-10-10
- Hörnqvist, Magnus (2008): "Disciplinerande aktivering. Den svenska arbetsmarknadens undervåning.". Tesfahuney, Mekonnen & Dahlstedt, Magnus (red.): *Den bästa av världar. Betraktelser över en postpolitisk samtid*, Stockholm: Tankekraft
- Jacoby, Russell & Glauber, Naomi (red) (1995): *The Bell Curve Debate. History, Documents, Opinions*, New York: Times Books
- Jangenäs, Bo & Svenningsson, Levi (2008a): "Influensa-epidemin ökar utanförskapet", *LO-tidningen* Nummer 11 2008, s.3
- Jangenäs, Bo & Svenningsson, Levi (2008b): *Innanför "utanförskapet"*, Arbetarrörelsens Tankesmedja rapport nr. 7
- Koller, Veronika & Davidson Paul (2008); "Social exclusion as conceptual and grammatical metaphor: a cross-genre study of British policy-making", *Discourse & Society* Vol. 19(3), s.307–331
- Laclau, Ernesto (red.) (1994): *The Making of Political Identities*, London: Verso
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1990): "Post-Marxism Without Apologies". Laclau, Ernesto (red): *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London: Verso
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985/2008): *Hegemonin och den socialistiska strategin*, Stockholm: Glänta/Vertigo
- Larsson, Sam (2005): "Kvalitativ metod. En introduktion". Larsson, Sam, Lilja, John & Mannheimer, Katarina (red.): *Forskningsmetoder i socialt arbete*, Lund: Studentlitteratur
- Lewis, Oscar (1961): *The Children of Sanchez. Autobiography of Mexican Family*, New York: Randon House

- Lewis, Oscar (1970/1977): *Fem familjer. En studie av fattigkulturen i Mexiko*, Stockholm: Rabén & Sjögren
- Lindgren, Sven-Åke (1993): *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890–1970*, Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposium
- Martin, Sonia (2004): "Reconceptualising Social Exclusion: A Critical Response to the Neo-liberal Welfare Reform Agenda and the Underclass Thesis", *Australian Journal of Social Issues* vol 39 nr. 1 s.79–94
- Mattsson, Katarina (2004): "'Den färgblinda marknaden' och välfärdens rasifiering". Mattsson, Katarina & Lindberg, Ingemar (red): *Rasism i Europa. Arbetsmarknadens flexibla förtryck*, Stockholm: Agora
- Miller, Gale & Holstein, James A. (1993): "Constructing Social Problems: Context and Legacy". Miller, Gale & Holstein, James A. (red): *Constructionist Controversies. Issues in Social Problems Theory*, Aldine de Gruyter
- Moderata Samlingspartiet (2007): *Vår tids arbetarparti*
- Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*, London: Routledge
- Murray, Charles (1994): *Losing Ground. American Social Policy 1950–1980*, New York: Basic Books
- Neumann Ivar (2003): *Mening, materialitet, makt. En introduktion till diskursanalys*, Lund: Studentlitteratur
- Näringsdepartementet (2006): *Faktablad om budgetpropositionen för 2007*
- Peyrot, Mark (1984): "Cycles of a Social Problem Development. The Case of Drug Abuse", *The Sociological Quarterly* vol.25 s.83–96
- Reisigl, Martin (2008): "Analyzing Political Rhetoric". Wodak, Ruth & Krzyżanowski, Michal (red): *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, Basingstoke: Palgrave MacMillan
- Riksrevisionen (2008): *Utanförskap och sysselsättningspolitik – regeringens redovisning*, Riksrevisionens granskningsrapport (RIR 2008:26)
- Rolfer, Bengt (2007): *En ny arbetslinje. Röster om den nya arbetsmarknadspolitiken*, Stockholm: Premiss förlag
- Rönneling, Anita (2004): *Berättelser från en välfärdsstat. Om förståelse av marginalisering*, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet
- Sahlin, Ingrid & Machado, Nora (2008): "Diskriminering och exkludering. En introduktion", *Socialvetenskaplig tidsskrift* Årgång 15, nr. 3–4, s.174–184
- Schierup, Carl-Ulrik (2003): "Social exkludering och medborgarskap i Sverige och EU". Blomqvist, Paula (red): *Den gränslösa välfärdsstaten. Svensk socialpolitik i det nya Europa*, Stockholm: Agora
- Sernhede, Ove (2002): *Alienation is My Nation. Hiphop och unga mäns utanförskap I Det Nya Sverige*, Stockholm: Ordfront
- Socialförsäkringsutredningen (2005): *Samtal om socialförsäkring nr.4. Vad är arbetslinjen?*
- Social- och hälsovårdsministeriet (2001a): *Sveriges handlingsplan mot fattigdom och social utslagning*

- Social- och hälsovårdsministeriet (2001b): *Sweden's Action Plan Against Poverty and Social Exclusion*
- Social- och hälsovårdsministeriet (2008a): *Sveriges strategirapport för social trygghet och social delaktighet 2008–2010*
- Social- och hälsovårdsministeriet (2008b): *Sweden's Strategy Report For Social Protection and Social Inclusion 2008–2010*
- Svedberg, Lars (1995): *Marginalitet. Ett socialt dilemma*, Lund: Studentlitteratur
- Svedberg, Lars (1998): *Marginella positioner. Kritisk diskussion om begrepp, teori och empiri*, EpC-rapport 1997:5, Socialstyrelsen
- Torring, Jacob (1999): *New Theories of Discourse. Laclau, Mouffe and Žižek*, Oxford: Blackwell Publishers
- Wacquant, Loïc (2008): *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge: Polity
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000): *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur
- Wreder, Malin (2005): *I omsorgens namn. Tre diskurser om äldreomsorg*, Karlstad University Studies

Motioner

- Motion 1992/93:A257 av Hans Andersson m.fl. (v), *Ungdomsarbetslösheten*
- Motion 1994/95:A219 av Ulla-Britt Hagström (kds), *Funktionshindrades möjligheter till arbete*
- Motion 2000/01:So527 av Per Bill m.fl. (m), *Utanförskap*
- Motion 2002/03:Sf332 av Sten Tolgfors m.fl. (m), *Segregation är en social situation*
- Motion 2003/04:Sf18 av Per Westerberg m.fl. (m), *Lokalt utvecklingsarbete i storstäderna*
- Motion 2003/04:Sf326 av Lars Leijonborg m.fl. (fp), *Jobb istället för bidrag – den liberala vägen till integration*
- Motion 2004/05:Sf288 av Lars Leijonborg m.fl. (fp), *Egenmakt och arbete – den liberala vägen till integration*
- Motion 2004/05:So571 av Marianne Carlström m.fl. (s), *Särskild socialsekreterare för utsatta barn*
- Motion 2005/06:A247 av Anne-Marie Ekström m.fl. (fp), *Mångfaldens Västsverige*
- Motion 2005/06:Sf383 av Lars Leijonborg m.fl. (fp), *Egenmakt, arbete och jämlikhet – liberal integrationspolitik*
- Motion 2005/06:Fi241 av Lars Leijonborg m.fl. (fp), *Sverige kan*
- Motion 2005/06:fp1265 av Lars Leijonborg m.fl. (fp), *Folkpartiets krisprogram för att förebygga upplopp i Sverige*
- Motion 2005/06:Ju40 av Johan Pehrson m.fl. (fp), *Ingripanden mot unga lagöverträdare*

Skrivelser

Skrivelse 2007/08:64, *Nationellt ansvar och internationellt engagemang – En nationell strategi för att möta hotet från terrorism*, Moderata Samlingspartiet

Betänkanden

Betänkande 2003/04:SOU9, *Utveckling av den nationella strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter samt andra barnfrågor*, Socialutskottet

Betänkande 2005/06:UU9, *Internationell terrorism*, Utrikesutskottet

Webbkällor

Nationalencyklopedin: <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/O815135> 2008-11-06

Mediearkivet: <https://web-retriever-info-com.ezproxy.ub.gu.se/services/archive.html> 2008-12-22

Sveriges riksdag: <http://www.riksdagen.se/> 2008-09-06 - 2008-10-01